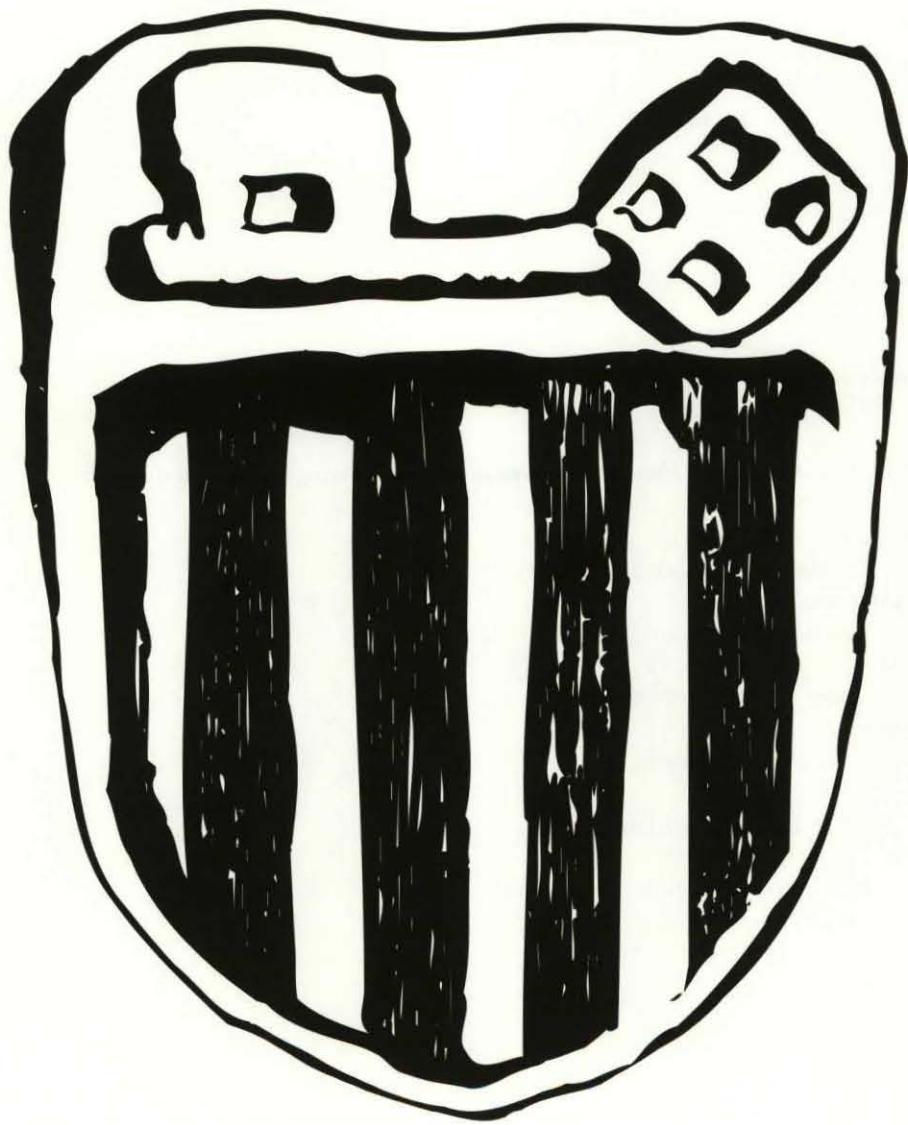

Tèrra Aranesa

II Època - nº 11 - 2012

Direccion:

Ròsa Maria Salgueiro Pujós

Correccion:

Ròsa Maria Salgueiro Pujós, Angelina Cases Andreu, Lourdes Santacruz Alis

Difusion:

Mn.Jusèp Amiell, Javier Bordes, Arturo Calbetó, Angelina Cases, Lissa Escala, Ròsa Maria Salgueiro, Lourdes Santacruz.

Edite:

Fondacion Privada Musèu Etnologic dera Val d'Aran

Imprimís e dessenh:

Norprint, S.A. / Publi&Graf. Alèxia Grustan

Tiratge:

500 exemplars

Prumèra edicion:

Junhsèga 2012

Depaus Legau:

L-470/1995

Membres dera Junta dera Fondacion Privada Musèu Etnologic dera Val d'Aran:

Presidenta:

Angelina Cases Andreu

Vicepresidenta:

Ròsa Maria Salgueiro Pujós

Secretari:

Arturo Calbetó Calbetó

Tresaurèr:

Javier Bordes Claveria

Comptaire:

Carlos Fañanas Aguilera

Vocaus:

Mn. Jusèp Amiell Solé

Claudi Aventin Boya

Lissa Escala Lara

José Moga España

Elisa Ros Barbosa

Lourdes Santacruz Alís

Edite:

FONDACION MUSÈU ETNOLOGIC
DERA VAL D'ARAN

Tamb eth supòrt deth:

Conselh Generau d'Aran

Presentacion:

Sindic dera Val d'Aran	9
Presidenta dera Fondacion	11

Activitat:

Era Fondacion Privada Musèu Etnologic dera Val d'Aran	15
--	-----------

Seccions:

Lengua Viua	19
Amics de Montgarri	23

Articles:

Felipe Aner d'Estèue.	
<i>Arturo Calbetò Calbetò</i>	27
Es autes cabanes, ua unitat economica.	
<i>Lourdes Santacruz Alis</i>	31
Resenha istorica deth procès de bastida des cabanes de montanha.	
<i>Alvaro Aunòs.</i>	37
Ua uelhada ath passat des nòstes glèises.	
<i>Elisa Ros Barbosa</i>	45
Crotz gotica processionau d'Aubèrt.	
<i>Montserrat Cañís</i>	69
Ena escadença deth trabalh dera sra. Montserrat Cañís.	
<i>Mossen Jusèp Amiell Solé</i>	71
“Causa General” ena Val d'Aran (I).	
<i>Juan Carlos Riera Socasau</i>	75
Eth pujolet de Manhàit.	
<i>M. Pau Gómez Ferrer. Archiu Generau d'Aran</i>	103
Joan Maragall e era Val d'Aran.	
<i>Pere Maragall Mira</i>	111
Pascual Madoz. Era Val, eth diccionari, era desamortizacion.	
<i>Gabriel Solé Villalonga.</i>	115
Es guardabòsqui.	
<i>Arturo Calbetò, Angelina Cases e Lourdes Santacruz</i>	125
Liurament Creu de Sant Jordi a Mn. Jusèp Amiell.	
<i>Fondacion Privada Musèu Etnologic Val d'Aran</i>	131

Es opinions exprimides enes articles son exclusives des sòns autors.

Veir nèisher un nau número de Tèrra Aranesa ei tostems un gó. Cada nau exemplar d'aguesta publicacion se convertís en un passeg per aspèctes fondamentaus dera personalitat deth nòste país, ei era visualizacion d'aspèctes dera nòsta realitat que maugrat qu'eren aquiu passauen desapercebuts ara majoria, e açò vò díder que non existien o qu'era sua existéncia non auie lum.

En aguesta ocasion era revista establís ua mèrca de hons; ei era des cabanes de montanha que dan lòc a un paisatge que visualize es sòns punts estrategics de trebalh e supervivéncia. Vinculats damb eth paisatge Tèrra Aranesa hè ua entrada ena vida des guardabòsqui, e entà anar definint eth paisatge era revista hè ua passejada pes nòstes glèises, qu'an mercat de forma determinanta era vida sociau des aranesi ena istòria. E ei ena istòria a on plaçaram er estudi que Tèrra Aranesa hè des prumères actuacions reconductives des poders publics, dempús dera Guèrra Civiu, en Aran, eth rebrembe de Felipe Aner e es Còrts de Cadis, era desamortizacion deth XIX e Pascual Madoz o era referéncia des acòrds deth terçon de Lairissa que s'amassauen en pujole de Manhaït, en tot passar per valoracions artistiques ena restauracion dera crotz gotica processionau d'Aubèrt o era aportacion des consideracions de Joan Maragall sus era Val d'Aran, es sòns privilegis e eth supòrt que Catalonha li autrege.

Era difusion d'aguesti estudis contribuís a hèr a créisher eth nòste saber e era nòsta identificacion.

Aué aguesta publicacion ei un hèt, que va peth dessús des paraules, e encoratgi ad aqueri que la hèn possibla a mantier er esperit que facilite aguesta difusion.

Carlos Barrera
Sindic d'Aran

"Tèrra Aranesa II"

Presentacion

Ei un plaser presentar-vos aguest **onzau** exemplar de **Tèrra Aranesa** sus aspèctes dera nòsta cultura que riscam de pèrder e, que volem difóner tà qu'es naues generacions coneishen era nòsta identitat coma país.

En nòm dera Fondacion voi balhar es gràcies a: Mn. Amiell, Mari Pau Gómez, Elisa Ros, Lourdes Santacruz, Alvaro Aunòs, Arturo Calbetò, Joan Carles Riera, Montserrat Cañís, Pere Maragall e Gabriel Sòle qu'an collaborat d'ua forma altruïsta en tot aportar-mos es sues investigacions e es sòns coneishements reflectidi enes articles d'aguesta revista, sense eth sòn supòrt non aurie estat pas possible era sua edicion.

Ena prumèra part dera revista traparatz un explic dera Fondacion e, des dues seccions: Amics de Montgarri e Lengua Viua. Era dusau part ei formada pes articles de personnes coneishedores dera istòria deth nòste país. Bèth article vire ath torn des cabanes publicques que son despartides per totes es nòstes montanhes, son un ben de toti que cau sauvar e dar a conéisher, cabanes que seràn er èish dera exposicion d'enguan.

Des deth prumèr dia dera sua publicacion en an 1977 auem volut qu'aguesta siguesse era revista de toti es aranesi, a on es qu'agen bèra inquietud e bèra causa a díder poguen hèr a sénter era sua votz e poguen hèr a conéisher eth passat, atau solet poiram sauvar çò que i age de bon ena nòsta tèrra e mos ajudarà a dar sentit ath nòste futur.

Voi hè reconeissença a Ròsa Maria Salgueiro, vicepresidenta dera Fondacion, eth sòn remirable trabalh entara coordinacion e revision dera revista.

Arregraïsqui ara maxima institucion deth nòste país, eth Conselh Generau, eth sòn emparament e ajuda entara publicacion d'aguesta revista e convidi a formar part dera Fondacion a toti es òmes e hemnes preocupadi peth futur dera nòsta lengua e deth nòste auviatge culturau.

Angelina Cases Andreu
*Presidenta dera Fondacion
Privada Musèu Etnologic
dera Val d'Aran*

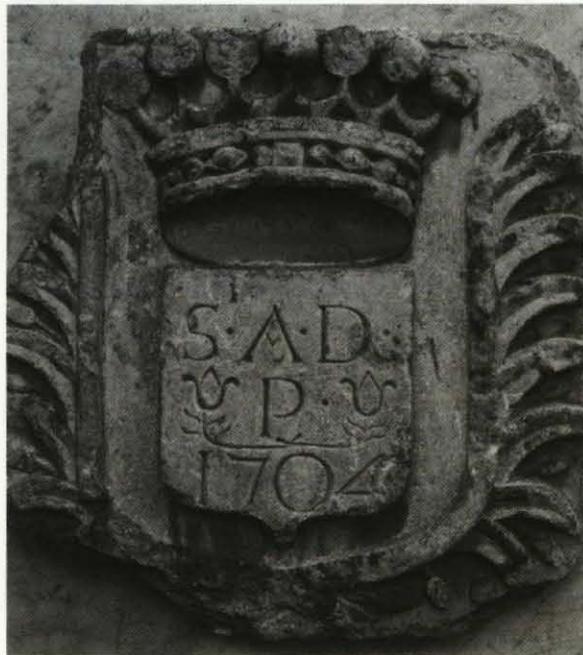

Era Fondacion Privada Musèu Etnologic dera Val d'Aran

Angelina Cases

Presidenta Fondacion Privada Musèu Etnologic dera Val d'Aran

“Pèires que parlen” siguèc eth títol dera exposicion, organizada pera Fondacion Privada Musèu Etnologic dera Val d'Aran, en Sant Joan d'Arties deth 8 de junhsèga enquiat 30 de seteme de 2011 a on i auie 130 fotografies que metien en valor inscripcions e elements ornamentaus plaçadi enes façades, hònts o portaus de toti es pòbles dera Val d'Aran.

Hònt: Anna Geli

Eth dia dera sua inauguracion, eth 8 de junhsèga tanben se presentèc **Tèrra Aranesa nº 10** per part dera vicepresidenta dera Fondacion e responsabla dera revista Sra. Ròsa Maria Salgueiro. Tar acte qu'auec lòc tòs 19 ores siguec presidit peth Mgfc. Sr. Carlos Barrera Sánchez e compdèc tamb era preséncia,

de diuèrsi conselhèrs e bailes, membres dera Fondacion e de nombrosi amigues e amics aranesi.

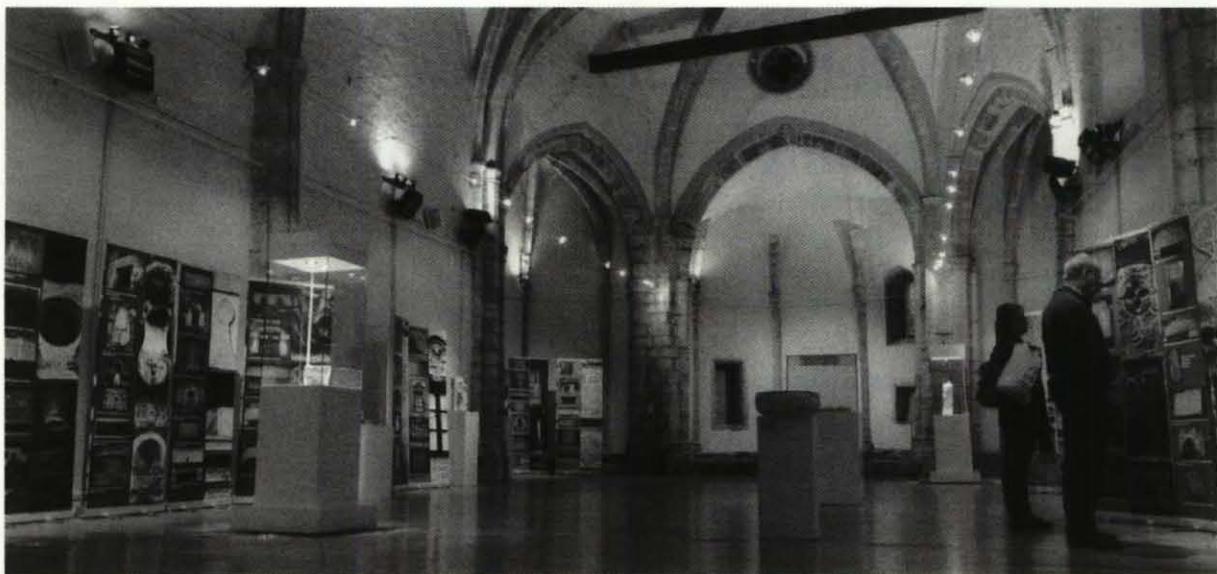

Hònt: Consell Generau d'Aran

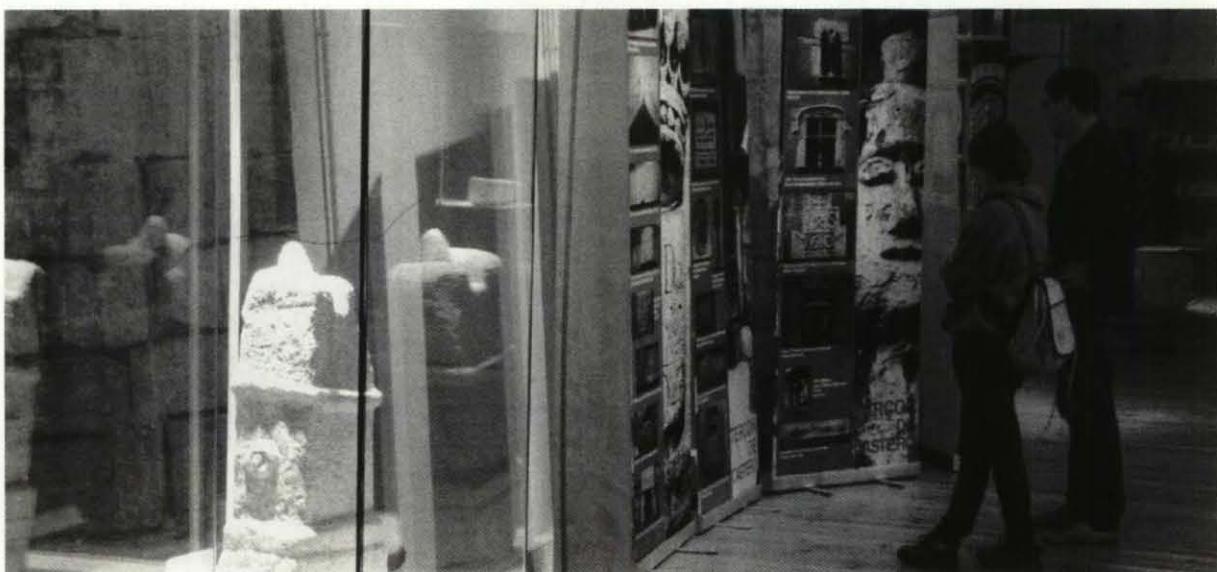
Comencèc tamb es paraules dera presidenta qu'en sòn parlament remerquèc qu'era intencion dera exposicion ère dar a conéisher ua part deth nòste patrimòni lèu desconeishut e pòc avalorat peth sòn mimetisme tamb eth conjunt arquitectonic: son pèires especiaus qu'auem volut restacar deth sòn desbrembe pr'amor que mos parlen dera volontat des nòsti pair-sénhers de deixar escrit era an que bastiren era sua casa, atau coma en fòrça d'eres, es nòms des madeishi o des familhes.

Eth Sindic d'Aran, Sr. Carles Barrera Sánchez, barrèc era inauguracion arregraïnt ara Fondacion eth sòn trebalh pera lengua e cultura d'Aran.

Era exposicion a estat visitada pendent es mesi de junhsèga, agost e seteme per 2.750 personnes. Es visitants an avalorat plan positivament eth contengut d'aguesta exposicion.

Hònt: Anna Geli

Hònt: Anna Geli

Era Fondacion a participat:

- Ena Comission de Patrimòni deth Conselh Generau d'Aran .
- Ena setmana dera Solidaritat organizada peth Ajuntament de Vielha e Mijaran, entà arremassar sòs entà ajudar a Caritas.
- Ena contunhacion, amassa tamb eth Conselh Generau d'Aran e era Fondacion Pere Tarrés, deth Programa Universitari entara Gent Grana.
- En toti es actes culturaus promoigudi peth Conselh Generau d'Aran e pes Ajuntaments aranesi.

Vos rebrembi que toti podetz consultar era

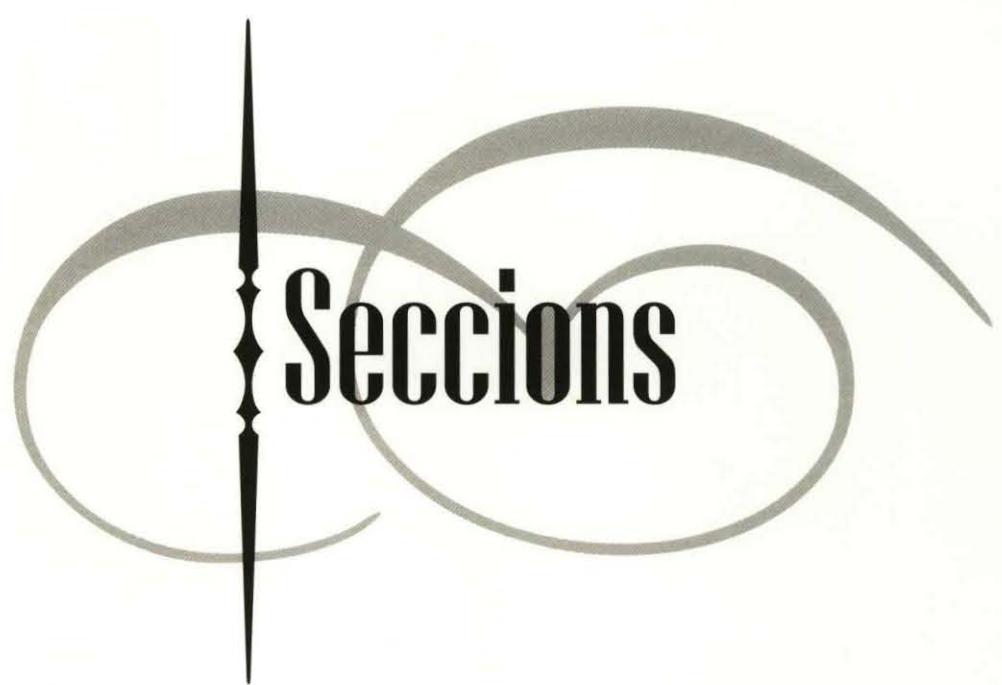
pagina web dera Fondacion : eth domini ei **fondacion.org** tamb link tás dues seccions: Lengua Viua e Amics de Montgarri.

Era Fondacion ei dubèrta a toti es que vòlen trabalhar pera cultura e patrimòni dera nòsta Tèrra.

Demoram poder contunhar trabalhant tamb fòrça illusion entà amiar endauant es objectius dera Fondacion:

- Remassar e sauvar toti aquerí elements referents ath passat: istòria, arqueologia, costums e lengua pròpria dera Val d'Aran.

- Possar era organizacion d'actes culturaus, estudis e trabalhs de caractèr scientific e publicacions relacionades tamb era Val d'Aran.

Activitats de Lengua Viua 2011/12

Era Corsa Aran per sa Lengua arribèc en 2011 ara sua majoritat d'edat en arténher era XVIII edición. Entà hesteja'c, era plaça dera glèisa de Vielha se tintèc de blu intens damb ua samarreta que per prumèr viatge auie estat dessenhada a trauès d'un concors popular. Dera vintea longa de diboishi presentadi, era Junta deth collectiu Lengua Viua triguèc eth qu'auie presentat Kristina Nart. En madeish

se i contenguien, ena part de deuant, toti es simbèus que simbolizén era Corsa: es caminaires o corredors, es montanhes e glèises que les entoren, era clau que carregen, e era creu occitana en tot restaca'c ara origina dera nòsta lengua. Tot aquerò en fiches de dominò espartides peth piech. Ena esquia i trapauem un 18 damb arraïtzés en tot remerciar atau er assolidament dera Corsa.

Hònt: Anna Fuentes

Es participaires dera Corsa tornèren a èster en junhsèga de 2011 pro nombrosi en totes es gessudes: Montgarri, Tredòs, eth Pòrt de Vielha e Les . Auien pogut dinar amassa en Es Bòrdes e en Unha entà arténher fin finau era plaça dera glèisa de Vielha, de cap ath vèspe, a on arribauen acompanhadi peth bandoir des campanes. Un viatge recebudi aquiu, er acte se desenvolopaue, coma ei costum, en tot liéger prumèrament eth parlament deth collectiu, en quau Lengua Viua hège repè en besonh de contunhar era possa der usatge sociau der aranés.

Ara seguida s'autrejaue eth prèmi Lengua Viua que s'aufrís as Institucions, collectius o personnes que damb eth sòn trabalh defensen

era nòsta lengua . Enguan li corresponie ath Telenotícies Comarques de TV3 en Aran pera sua contribucion ath prestigi dera nòsta lengua en tot auer estat, ath long des ans, ua tan plan bona antena de difusion der aranés.

Hònt: Anna Fuentes

Entà acabar er acte, un an mès, eth concèrt deth grop NADAU que tostemp a accompanhat ath collectiu enes moments mès sobergessenti d'aguesti dètz-e-ueit ans, e que ath delà i estreave un nau CD, enregistrat en 2010 en Olympia de París.

Era bona acuelhuda deth concors entà dessenhar era samarreta dera Corsa Aran per sa Lengua 2011, que herem en abriu de 2010, animèc ath collectiu a contunhar era experiéncia en tot daurir, cada an, eth dessenh dera samarreta as que i volguen optar. Eth prèmi, un an mès, s'establic en 400 euros e se volie junhe eth sòn autrejament ara diada de Sant Jòrdi 2012 quan

eth collectiu hèr era acostumada lectura publica ena plaça deth Conselh.

Totun enguan era resposta non siguec cap era madeisha. Ua part deth tòrt siguec, dilhèu, eth retard ena gessuda dera convocatòria, qu'a despiet d'açò se vò mantíer tath futur ena madeisha data. Ei per aquerò, qu'a demana des interessadi, eth collectiu decidic d'alongar eth tèrme de presentacion des dessenhs enquiat 13 de mai. Aquerò permetec qu'ara fin i optèssen mès d'ua quinzea de participaires. Eth guanhador non se saberà, donc, enquiara Corsa 2012, quan, de sòrta excepcionau enguan, s'autrejarà tanben eth prèmi de 400 euros.

Hònt: Anna Fuentes

Bohaue un shinhau eth vent mès eth temps acompañhèc era lectura publica qu'eth collectiu amie endeuant cada an tà hestejar eth dia 23 d'abriu dia de Sant Jòrdi, hèsta tanben deth libre e era lectura. Ua quarentia de mainatges de cincau de primària deth collègi Garona de Vielha liegien dues poesies de Mossen Condó ena plaça deth Conselh, deuant dera escultura que bastic Lengua Viua en aumenatge ara lengua e cultura araneses. Les acompañhauen, seiguts ena plaça en tot escotar-les, es sòns companhs de siesau. Liegeren en un virament de uelhs e eth collectiu les prepausèc alavetz de tornac a hèr damb d'auti condes, çò qu'autant es mainatges de cincau coma especiaument es de siesau acceptèren de hèr. En acabar se les aufric ua casqueta e un punt de libre de Lengua Viua damb es drets

lingüistics der aranés, condes autrejadi peth Conselh e un quadèrn e un gredon que les balhaue er Archiu Generau que se volec híger, per prumèr viatge enguan, ara iniciatiua.

Hònt: Aran Nau

Ara seguida era filològa e tecnica deth Departament de Linguistica deth Conselh, Veronica Barès, arreviraira deth darrèr classic catalan publicat en aranés peth Conselh, començauera era lectura de Pèira de Tartèr, de Maria Barbal. Pendent mieja ora, en tot èster un dia de trabalh, aqueri que s'apropèren ara

plaça e ac desirèren pogueren enténer a liéger o participar ena lectura publica prepausada per Lengua Viua.

En acabar se toièren es tres lòts de libres aufridi peth Conselh e autant eth materiau promocionau de Lengua Viua.

Hònt: Aran Nau

Er an 2013 harà vint ans dera prumèra edicion dera Corsa Aran per sa Lengua, ciò que dejà ei tot un succès. N'ei pera sua mantenença en temps, mès non atau per objectiu que sajaue d'arténher, eth plen usatge sociau dera lengua pròpria ena societat aranesa, quauquarren qu'aué encara non ei artenhut. Eth collectiu, totun, ac hestejarà especiaument e en aqueth

sens premanís dejà un programa d'actes fòrça desparièrs tà tota era dimenjada. A compdar dera corsa Aran per sa Lengua 2012 demoram dejà es vòstes prepauses entad aguest eveniment, que seràn tanplan benvengudes. Vos n'informaram a traües des mejans de comunicacion e deth Facebook de Lengua Viua e vos hiscam a hesteja'c damp nosati.

Amics de Montgarri

Jusèp Moga España

Pendent er an 2011, es Amics de Montgarri an contunhat tamb eth sòn prètzhet de conservacion e mielhora der ensem deth santuari dera Mair de Diu de Montgarri, en

tot centrar-se enguan enes sòns entorn, ei atau que s'a apraiat un tròç der empeirat dera plaça, maumetut pes darrèri iuèrns.

Hònt: Jusèp Moga. Amics de Montgarri

Tanben s'an reforçat es cappònts dera palanca entara seguretat de personnes e veïculs, atau coma s'a procedit ara consolidacion des parets e contrafòrts des pardies des bòrdes que menaçauen roïna.

En madeish capítol de seguretat s'a dotat ath refugi des perceptius sistèmes de deteccion e escandiment de huecs (extintors, pòrta talha huecs, etc)

Hònt: Jusèp Moga. Amics de Montgarri

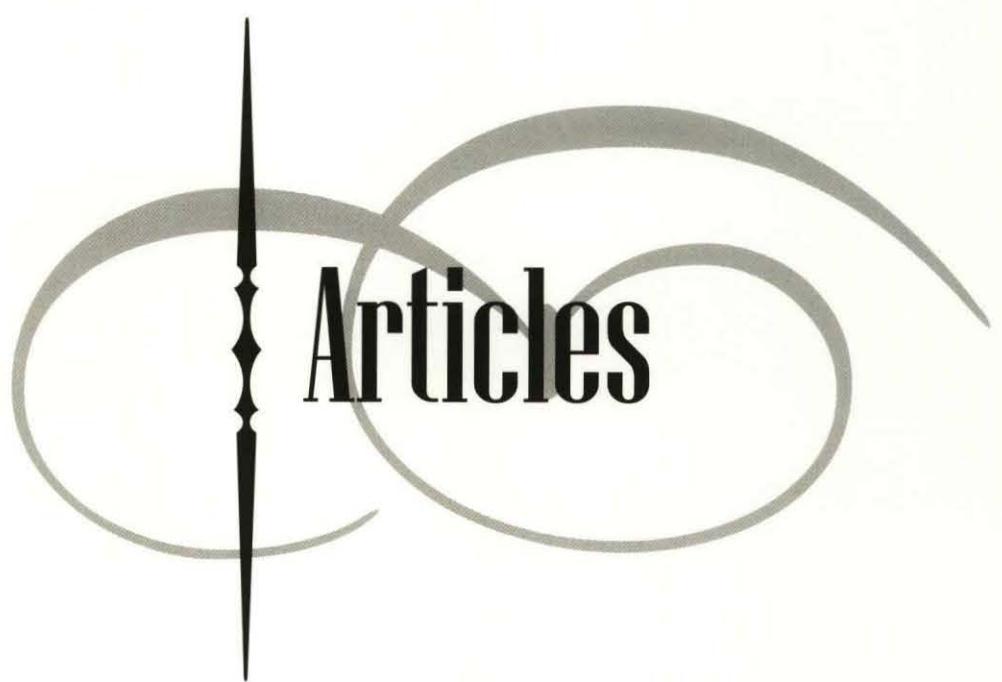
Fin finau s'a acabat de bastir eth tram dera barana dera escala deth humarau deth refugi que mancaue.

Hònt: Jusèp Moga. Amics de Montgarri

Volem hèr arribar eth nòste arregraïment a toti es que d'ua sòrta o ua auta mos ajudatz en nòste travalh de consolidacion d'aguest

parçan dera nòsta tèrra qu'ei Montgarri. Fòrça gràcies

Felipe Aner d'Esteve

Arturo Calbetó Calbetó

Eth pròplieu an se compliràn dus cents ans dera promulgacion dera Constitucion de Cadis, era prumèra constitucion espanhòla s' excludim era de Bayona, ena discussio e redaccion d'aguesta constitucion, avec un papèr fòrça destacat eth deputat aranés Felipe Aner d'Esteve, neishut en Aubert, era sua partida de batieg ditz atau :

Felipe Antòn Aner de Casa Esteve

"Dia 15 del mes de Novembre del any 1781 fou batejat segùn rito de nostra Santa Mare la Iglesia en la Pila Bautismal de Sant Martí del Lloch de Aubert Felip Antón Aner fill llegitím y natural de Francisco Aner y Josepa Benosa, Foren Padrins Felip Dedieu de Aubert y Antonia Abadia y Subira de casa el Señor de Arros .Ministre del Sagrament lo Reverend Francisco Aner Comunitari de Aubert. Aner de Aubert Econom".

En certificat de títols , merits e estudis de Felipe Aner, qu'ei depositat en AGA Archiu Istòric Generau d' Aran-Hons AGA 190-69 Colleccio Benet Galceran Ribó, vedem qu'estudièc dus ans ena facultat de filosofia dera Universitat de Cervera, tres ans ena facultat de leis dera Universitat de Zaragoza e un an ena facultat de Canons d' aguesta darrèra. Eth 30 d' octobre de 1802, recep ena Universitat de Zaragoza eth Grad de bachilièr en Leis.

En madeish hons trapam eth certificat dera eleccion de Felipe Aner, coma deputat e vocau dera Junta Superiora d'Observacion e Defensa deth Principat de Catalonha, ena prumèra session deth congrés d' aguesta Junta , eth deputat Aner formaue part dera Comission Militar, ena session numero 38 se comunique as vocaus era partida entara Isla de León –Cadis- des deputats Jaume Creus, Ramon Utgés e Felipe Aner, toti tres enviadi peth Principat de Catalonha entàs Còrts. Es tres viatgèren entà Cadis damb instruccions

fòrça precises sus es idies a defensar enes sessions des Còrts, representades en un document, que com a Secretari interin dera Junta signe Felipe Aner, e que damb tota seguretat , en tot tier en compde es dues futures intervencions , siguec er inspirador deth madeish.

Tot seguit sajarà de resumir es intervencions mès subergessentes deth deputat Aner enes sessions que dèren a lum era Constitucion de 1812, extrètes, totes eres dera Memòria, liejuda, peth sòn autor Federic Rahola e Tremols, ena Reial Academia des Bones Letres de Barcelona eth 25 de deseme de 1911. En començar era sua disertacion ara que m'è referit ditz er autor : "Entre es deputats eth qu'entà jo reflectís mès intensament eth temperament catalan e qu'en aqueri dies representèc mès es idies e es desirs de Catalonha siguec Felipe Aner. Non cau sonque liéger es sòns discorsi entà descubrir qu'encarnaue aqueth prihond sentit de libertat que caracterizauen era legislacion civila e eth regim politic dera nacion catalana".

Tot seguit eth Sr. Rahola desgrane ath long de mès de 60 planes, era trajectòria personau deth deputat Aner, e es dues intervencions mès notables pendent es sessions des Còrts de Cadis , en tot nomenyar, que siguec escuelhut deputat pera Junta dera Val d' Aran , entà vocau dera Junta Suprèma deth Principat, ena qu'aucupèc eth cargue de president dera Comission de Guerra, que s'encuedau de cogitar es plans d' armament e susmarta dera gent qu'auie de besonh eth Principat entara sua defensa. Referís tanben, que siguec un des cinc vocaus dera Comission de Justicia.

En un autre paragraf dera memòria , seguís er autor " Estone pes dues aptituds militars e

pera sua activitat diplomatica, un d' aquerí òmes superiors que gessen de tant en tant en es senats des republiques italianes ; sòbri enes paraules, clar ena expression, plejat damb quinsevolh gèst declamatòri, es sòns discorsi son bracs e es sues idies an un gust modèrn qu'esmiraglen , ei fòrça agradiu, era sua votz e eth sòn pensament s' armonizen damb era nòsta manèra de pensar “

Pensam qu'er autor se referís as catalans en generau.

Ara seguida descriu era sua destacada actuacion enes Còrts que introduís en tot díder: “D' entre es sòns companhs ei eth que mès se distingís enes ahèrs de caractèr militar que se tractent enes Còrts ”

En aguest encastre se mostrèc partidari der establiment der Estat Major der Exercit e s'oposèc ara proïbicion dera entrada enes Academies Militars, des que non poguessen provar era sua noblesa, e ac hèc damb aguestes paraules : “Toti deuen e pòden deféner ara patria e an eth dret d'èster instruits entà d'aquerò”.

En aguest madeish encastre prepausèc lheuar de 16 a 18 ans, era edat minima entà èster cridat a files, argumentat era manca de fòrça fisica des joeni entara dura experiéncia dera guèrra .

Nomentat entara comission de “guerrillas” , se mostrèc contrari a que siguessen manades per caps militars argumentant qu'es partides consèrven er huec patriòtic en tot hèr fòrça mau ar enemic.

Aner ère un òme encorsilhat damd er regim de libertat en que s' auie inspirat era organizacion dera familha e der Estat en Catalonha, gràcies ara sua intervencion se suprimic der article 3 au. dera Constitucion er hijut que s' oposauet ath principi de que era sobirania residie enes Còrts, deishant clar e proclamant era sobirania des Còrts de sòrta absòluta.

Se mostrèc enemic declarat dera tòrtura e ère partidari dera abolicion deth comèrc d' esclaus e ath referir-se as “indians” des colònies

americanes sostenguec eth principi d'escotar-les e jutjar-les com ara rèsta des espanyols, donques didie, toti èm iguals e non existís cap de motiu entà tier-les de mens , sus tot se volem dar-les representacion enes futures Còrts.

En tot voler méter còto as abusi dera justicia reclamaue que cap de jutge poguesse retier un acusat mès de 48 ores, sense hèr-lo a seguir ath jutge competent.

Atau madeish refusèc era inviolabilitat des opinions des deputats, en desenvolapament deth sòn cargue, tant de paraula com per escrit, quan constituïsquen ua acusacion de delicte.

Ath debatir-se es facultats dera Regéncia s'oposèc a que podesse aguesta dishar de cumplir es leis o interpretar-les pera sua soleta autoritat sense anar ar auxili deth legislador.

Eth pròpri autor dera memòria , mos dar era sua opinion quan ditz : Non se pòt negar, que Aner, en çò que tòque ath dret politic, s'anticipèc ath sòn temps , discorrent com un des mielhors tradistes des nòsti dies”.

Coma isendista se presente com a oportuniste e practic , se planh dera desigualtat fiscau entre es “provincies ” –mès endeuant veiram era interpretacion qu'en aquera epòca se li daue ath tèrme provincies –se planh en tot díder “Arren excite mès era desconfiança deth pòble qu' era desigualtat ena exaccion des cargues fiscaus”

Agueste paraules consèrven tota era sua validesa 200 ans dempús d' aue estat pronunciades .

Eth jurisconsult e er economista se mos descurbissen ath madeish temps ath discutirse es senhorius e es jurisdiccions fiscaus, contrari a tot çò que signifique jurisdiccion o domeni sus er òme, defensèc per ua auta part eth dret privat o proprietat, qu'a eth senhor sus es bens territoriaus d' un pòble, textuaument didie “ Cau incorporar ara Corona es jurisdiccions e suprimir es senhorius entà que non i age mès subjèctes qu' es deth Rei, mès cau respectar eth domini privat. ”

Dilhèu non serie aventurat pensar, que era defensa dera libertat personau e era sua

oposicion a quauqua sòrta de feudalisme encara vigent en aquera epòca , siguessen eth frut dera sua procedéncia d'un territori, era Val d' Aran, que non l' auie coneishut.

Combatic era venda des barets en tot díder "Damb era venda des barets, se perderàn es grani ramats e se desmilhoraràn es lans que depenen dera qualitat des peishius. Eth foment dera agricultura non proven de coitivar fòrça se non se coitive mielhor. Entad aquerò i podem arribar damb canaus, camins e plantacions desterrant de quauqui endrèts era fenianteria" Dèc sopòrt ara creacion deth Ministèri de Gobernacion , en tot encomanar-li eth foment des arts, dera agricultura e deth comèrc.

A on Aner se mòstre en còs e anima defensor de Catalonha, siguec ar arturar en totes es escadences era tendéncia uniformista e niveladora que se manifestau enes Còrts de Cadis, quan se parlaue dera division des provincies pronuncièc aguestes memorables paraules:

"Se s'enten es provincies qu'an mercadi es sòns tèrmes sus etèrna denominacion –Catalonha, Aragon, Galicia-, en tot híger a ua çò que se desmembre de ua auta, ben cèrt que m'ei opausant, com volgue qu' enquia ara non sabi çò que signifique aguesta division, non pogui mens que reprobar-la formauments, e encara mès se se tracte-se de trèir un solet pòble dera provinça de Catalonha. Arrés ei capaç de hèr que es catalans se desbremben de que son catalans .Ara mens que jamès se pòt pensar en desmembrar era provinça de Catalunha perque a tot eth dret entà conservar-se damb tot eth sòn nòm e integritat "

Per çò que hè as Deputacions ei contrari ara règla generau entà totes es provincies, ei a díder a qu'agen eth madeish numero de deputats totes eres , Catalonha ditz a 14 corregiments e a d' auer un deputat per cada partit .

Tanben se mostrèc contrari ara uniformitat entà jutjar civil e criminaument, donques era manera de jutjar depen des leis, usi e costums de cada provinça.

Atau madeish ei partidari de qu'en Conselh de Regéncia i age personnes naturaus de totes es provincies.

Aner pronuncièc eth sòn darrèr discors en mai de 1812, en contra deth dictamen dera comission, que non volie fixar eth dia en que se tornarien a amassar es Còrts ath suspenerse es sessions.

Eth 9 de junh de 1812 artenhec Aner licéncia entà passar a un des pòrts dera còsta de Portugal pr`amor de restablir, era su aflebida salud, tot e atau eth dia 9 d'octobre, eth deputat Utges comunique as Còrts eth sòn defuntament.

Ei ath mèn vejaire fòrça illustratiu eth darrèr paragraf der autor dera memòria referit ath deputat Aner e que ditz atau:

"Dider-me ara, en tot veir resumit er ahèr fecond deth deputat Aner , d'auer apreciat es dues idies nautes e generoses, eth sòn amor ara tèrra a on neishec; afrairat tot açò damb un patriotism vertadèr, dider-me digui se non s'a cometut ua injusta pretericion damb tan illustre representant. Era su actuacion non siguec dignament considerada en sòn temps, entà èster Dempús desbrembada ena sua pròpria tèrra nadiua a on non è podut encara saberne era data n'eth lòc deth sòn neishiment, atau com tanben ignoram era tèrra pietosa que recuelhec es sòns rèstes mortaus "

Pòga causa a híger pera mia part as afirmacions qu'er autor dera memòria hèr sus eth deputat Aner d'Esteve, sonque méter de relèu era claretat de vision e era modernitat entara epòca, deth pensament de Felip Aner, ath long des sessions des Còrts constituentes.

Èm deuant d' un esperit erudit e dubèrt, hilh dera Illustracion, que sense trincar de sòrta absòluta damb es esquèmès der antic regim , impressione pera vigéncia de quauqua des dues prepauses, sus tot se consideram que siguieren hètes, dus cents ans endarrèr, en un ua Espanha aucupada pes exèrcits de Napoleon e desbaratada per ua guèrra.

Cau méter de relèu tanben era vision practica d'Aner, que priorize era reüssida militara dera

guèrra damb prepauses e mesures practiques en contèxte dera situacion en que se tròbe eth País .

A d'èster un motiu d'orgulh entà aranesi qu'un de nosati prenesse part actua en prètzhet de dotar a Espanha per prumèr còp d'un corpus legislatiu e politic que se coneish com era Constitucion de Cadis, dera qu'enguan hestejam eth bicentenari e que reflèxe es idies mès subergessentes espandides pera Revolucion Francesa, en un intent de sustrèir a Espanha der endarreriment politic e economic en qu'ère inmergida des d'era segona meitat deth siècle XVII.

Aguest article vò èster un aumenatge ath deputat Aner e ua crida as aranesi entà aunurar era sua memòria en sòrta publica e solemne.

Eth diari "La Vanguardia" ena sua edicion deth 5 d' agost de 1918, resenhe, qu'en Vielha, ena Casa dera Vila s' a celebrat un banquet entà hestejar eth nomenament deth Sr. José Mª España Sirat, com a president dera Deputacion de Lleida, eth Sr. España, en sòn discors d'arregraïment a dedicat un recòrd ath gran aranés Francisco Caubet e ath deputat enes Còrts de Cadis, Felipe Aner.

Era Fondacion Musèu Etnologic dera Val d'Aran, atau com ac hec damb Carlos Demiguel en 1993, e damb eth madeish Jose Mª España en 1995, e damb Mossen Rafel Nart en 199, vò tanben aunorar era memòria deth deputat Felipe Aner d'Esteve e aumenantjar-lo en tot plaçar ua labada commemorativa en sòn pòble nadiu, Aubèrt, en tot complir-se enguan es 200 ans dera sua mòrt e tanben dera

promulgacion dera Constitucion de Cadis e 100 ans deth discors deth Sr. Rahola, en que se base aguest article.

Ei tanben era nòsta intencion encoratjar as istoriaires aranesi a aprigondir ena trajectòria vitau e politica deth deputat Aner, en tot investigar eth lòc e era data dera sua mòrt, enter eth 9 de junh de 1812, en que demane as Còrts licència entà passar entà Portugal, e eth 9 d' octobre deth madeish an, en qu'eth deputat Utges, comunque as Còrts eth sòn traspàs . Des dera Fondacion les aufrim tot eth supòrt qu'agen de besonh.

LA JUNTA SUPERIOR DE OBSERVACION y defensa del Principado de Cataluña.

Por quanto S. M., la Suprema Junta Central Gubernativa de España é Indias, con Real Orden de quince de enero de este año, comunicada por el Excelentísimo Señor Don Pedro de Rivero, se dignó conceder á los Vocales de dicha Junta Superior la Cruz de San Jorge con alguna distinción de la de Montesa, conforme al diseño, aprobado en la misma Real Orden, en demostración del alto aprecio, que dixo hacer de su zelo, servicios y patriotismo: Por tanto, habiendo acordado poner en ejecución la referida Real gracia, y concurriendo en vos ~~Don Francisco de Solà~~ — la calidad de Vocal de esta Junta Superior, hemos venido en librарos el presente despacho, por el qual mandamos, se os reconozca por tal, y no se os ponga embarazo, ni impedimento alguno, en el uso de dicho distintivo, de la Cruz de San Jorge, y que se os guarden y hagan guardar los demás honores, prerrogativas, preeminencias y exenciones, que por la referida calidad de Vocal os competen, y deben ser guardadas. Dado en la Ciudad de ~~Saragossa~~ á ~~días~~ del mes de ~~Septiembre~~ del año de mil ochocientos diez.

La Junta Superior de Cataluña

Juan Roldán

Juan Guinart

José Miquel de Solà

Rafael

ES AUTES CABANES, ua unitat econòmica

Lourdes Santacruz Alís

ES CABANES DERA RIBÈRA DETH VARRADÒS: un apunt romantic

En 1990, un vesin de Vila, plasmèc en un senzilh diboish er emplaçament des cabanes que i auie ena ribèra der arriu Varradòs.

Son un corròp de 22 cabanes o bòrdes totes eres de propietat particulara des vesins des pòbles d'Arròs e Vila , senhors d'aguestes montanhes qu'entornegen era ribèra der arriu mès brave e polit d'Aran, eth Varradòs. Es sues aigües baishen en tot cantar sense pòsa, van en tot sautar de pèira en pèira en tot servir de redòs a trueites que hèn es delícies des pescaires.

Ath cant des prats e montanhes, a mesura que vam ribèra tà naut, trapam es cabanes que mos parlen de travalh e tanben der arrecès des sòns patrons.

Eth diboish, que Baldomero Castet Servat hèc en 1990 , dedicat a un parent sòn, ei un deliciós desir de plasmar era amor pera tèrra, peth pròpri parçan . Ac resumís en un poèma sentit que ditz:

*"Primavera, verano,
otoño invierno.
Frio o calor
Barradós, lo mejor".*

En listrat trapam 11 cabanes o bòrdes de vesins d'Arròs. Era rèsta, ues autes 11 son des de Vila.

Eth diboish mòstre eth coneisement deth terren, deth parçan. Eth sentiment de propietat ei fòrt en toti es parçans e mès enes qu'era tèrra autrege era hònt d'economia. Auer ua bòrda e ua cabana ère ua riquesa, ère eth pan . Actuaments , com a cambiat er

objectiu d'aguestes bastisses centenàries fòrça d'eres! Ara son hònt de hèsta e léser...non hè pas guaire èren hònt de travalh e de pan. En tot resseguir eth diboish , Baldomero cite qu'en abriu de 1936 siguec vist er os, que segontes er autor se mingèc un vedèth de Gasconeta d'Arròs. Eth lòc a on aguest hèt succedic ei senhalat en diboish tamb ua crotz, e se localize enes prats d'aguest proprietari a on ei plaçada era sua bòrda. Aquiu peishien es sues vaques e vedèths. Mos trapam en un endret a on son plaçades 5 bòrdes de desparièrs vesins. Plan segur qu'apròp i a un element basic: aigua. Atau comprovam bères hònts que pòrten eth nòm deth proprietari.

A mejans des ans 90 se bastic era carretèra que tamb ua recorrut de 12 km. junh eth hons dera val tamb es nautades dera ribèra. Aguest parçan dera ribèra ei jos era vigilància deth tuc de Montlude de 2.518 mètres de nautada. En aguest endret son plaçades era màger part des cabanes des vesins ath cant dret e quèr dera carretèra. En ostiu es arramades de vaques, sustot, mingèn aguesti peisheus qu'an estat des de tempsi seculars ua hònt de riquesa tara gent dera Val d'Aran.

Enes prigonditats dera ribèra cor er Varradòs, luenh dera guardada umana a mesura que t'enfiles pera sinuosa carretèra. Enes parts baishes dera val, er autor mos rebrembe que tamb ua *lata* se hè vida sana , se disfrute Tanben i a referéncia ar auta riquesa d'aguestes montanhes: era tala des arbes plaçadi, un còp talhadi es troncs en bòsc de Cuveishic. Hustà que supause un gran esfòrc uman: eth travalh en bòsc ei des mès durs qu'er òme amie: com diden es hemnes mès granes : - Non cremaríem tanta lenha en larèr se pensèsssem en esfòrc qu'a costat as nòsti òmes, er esfòrc e eth perilh...

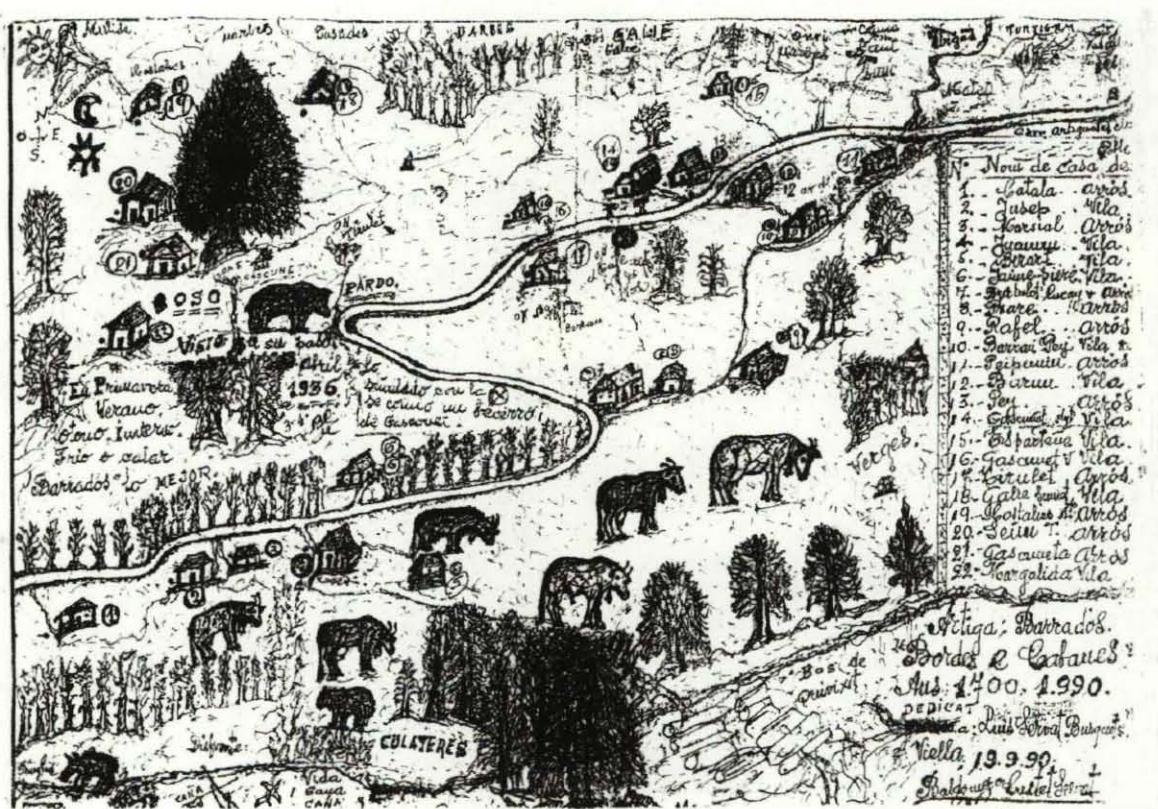
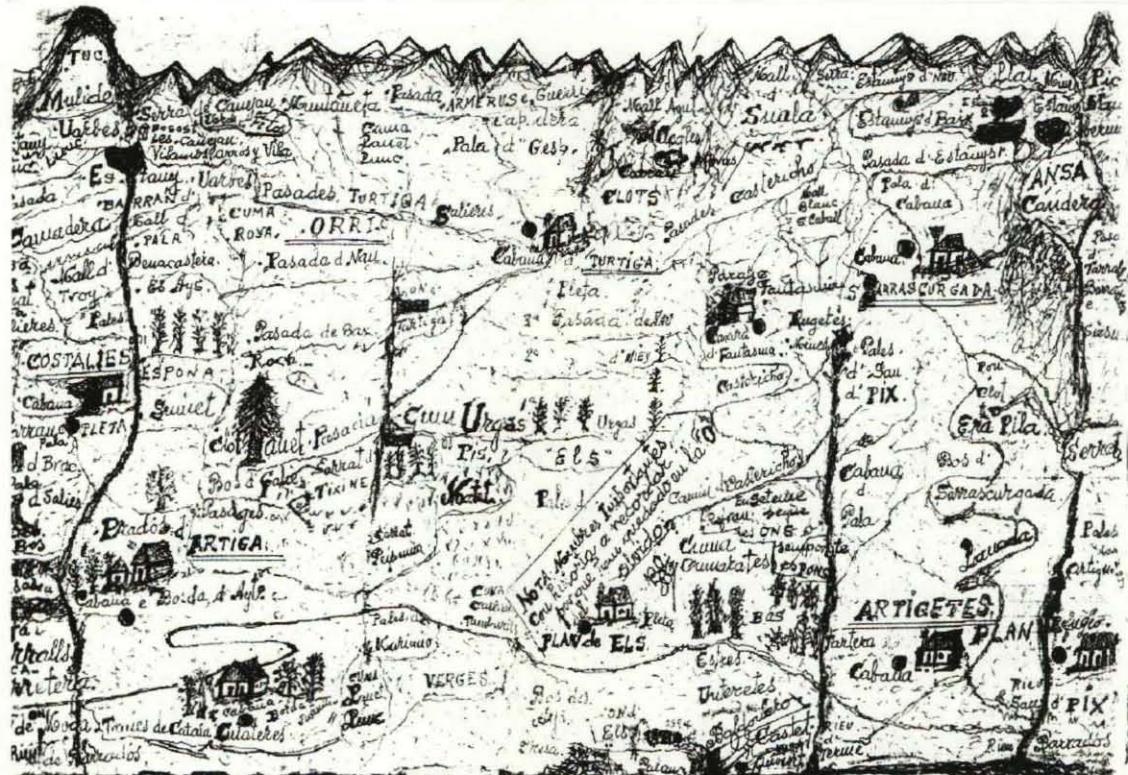
En diboish qu'arribe enquiathe saut deth Pish,
era nòsta vista pòt descorbir es barrancs que
baishen des des estanhs de Guarbes, Tortigà,
Pales deth Saut deth Pish,

Er objectiu de Baldomero ei:

*“hèr memòria, qu'es nòms non quèigu en
desbrembe”*

Impressionera preséncia deth Tuc de Montlude, imponent vigilant d'aguesta ribèra, barrada en aute cant peth tuc de Maubèrme.

Caleria un estudi dera toponimia: nòms que sònen a poesia o a endrets misteriosi: Els, Serraescorjada, Ansa, Liat, Guerri....

ES CABANES , UA UNITAT ECONOMICA FAMILHARA

En un exercici de memòria istorica non se pòt deishar en desbrembe es viuences umanes ath torn des cabanes espandides per totes es ribères dera Val d'Aran. Se podessem recuélher era memòria dera nòsta gent grana, aciu e ara, plan segur que rampliríem un libre plen d'esfòrci, es que caminen, des travalhs e tanben dera convivéncia ath torn deth larèr dera cabana.

Entà deishar bèth testimòni, è passat bèra estona en tot tirar deth hiu dera erosa memòria de Fita Navarro e Paquita des de Català, hilhes deth pòble d'Arròs, endret a on demoren e a on an demorat tota era sua longa vida. Comencen en tot alistar per ordre eth nòm de totes es cabanes. Ena ribèra deth Varradòs n'i a tres zònes:

1.- Ena Artiga trapam es des cases de Joanon de Vila, Joanroquet, Bortolòt, Tirolet, Es de Pèir, De Barrau de Vila, Es de Baron de Vila, Espardenhèr de Vila.

2.- En camin de San Joan, era de Gasconeta, tamb ua hònt d'aigua plan bona qu'atau didien: "Vam a béuer aigua dera Soscaleron"

3.- Ath torn dera ermita de San Joan i a es Cabanes de Borièr, Tishinèr, Francino, Peròt, Tirolet, Salvador, Narcís.

4.- En Sacoma vielha trapam era cabana de Narton, ara dreta der arriu.

5.- En Virgo, era de Marion.

Es cases que non son de Vila, apertien a vesins d'Arròs.

Lèu totes son en pè, bèra ua s'a venut a forastèrs e autes son en tèrra: es sues parets an emmudit .

Deuant dera imcomprension dera rason de perqué non totes es cases deth pòble auien-e an actuaments- ua cabana ena montanha. Er explic ei clar: non aiuen besonh d'anar dehòra deth pòble a cercar tèrres ne camps d'a on arténher èrba tath bestiar. Aguestes cases èren proprietàries des prats e tèrres plaçades ath torn deth vilatge.

Es que non aiuen aguesta torn auien de pujar montanha ensús a cercar era èrba. Aquerò les

portèc a bastir es cabanes e bòrdes entà sauvar eth bestiar e es personnes.

Es cabanes èren un element dera economia domestica. Se non n'auien , les calie bastir ath torn des proprietats dera montanha. E senon, en ostiu hèr era èrba aquiu naut e carrejar-la enquiat pòble.

Fita ac explique claraments:

- En començament deth mes de març pujauen es vaques e vedèths tàs camps dera Artiga entà poder minjar. Era èrba deth palhèr de casa s'auie acabat. De dia eth bestiar peishie dehòra e pera net s'embarraue ena bòrda. Papa se quedaue a dormir ena cabana e jo- conde Fita- cada maitin:

-Tà naut, tara Artiga-

Amassa tamb Rosita Artiga, caminàuem dues ores tà pujar – e autes dues entà tornar dejà de boca nets- en tot arrossegar eth cabàs tamb eth dinar: camalhon, bolh...

En arribar ena Artiga calie mólder era lèit des vaques, hèr popar es vedèths e se sobraue lèit hège hormatges. Quan èren sequi les baishàuem tà casa. E atau , cada dia enquiat dia qu'eth bestiar pujaue tara montanha a pèisher tot er ostiu jos era guardada d'un pastor que ne tiege compde, pagat per toti es proprietaris des vacades que peishien , tant deth pòble com d'auti endret.

En ostiu calie hèr era èrba e carrejar-la tath palhèr dera bòrda o carrejar-la enquiat pòble tamb era mula o era cavala.

Fita portèc aguesta activitat des des 17 ans enquia que se maridèc as 23: alavetz tamb Tòn decidiren crompar eth prat de Sopièra, en Aubèrt e atau non auer eth besonh de pujar tara Artiga a hèr èrba.

Paquita conde qu'auie hèt enquia tres viatges diadèrs: tàs tres deth maitin començauen e tamb era cavala portauen es cargues – en çò d'era tota era èrba tà casa- tà Arròs. Mès d'un còp caminaue descauça entà non trincar es espardenhes. Ena sua casa non aiuen cap de bordau ena ribèra, sonque un prat. Per aquerò aiuen besonh de carrejar tota era èrba.

Es òmes dormien enes cabanes e peti ser s'amassauen en ua, entà hesse compagnia.

Es hèts que trincauen aguesta monotonia- que mos sembla tamb uelhs d'ara- èren anar a barar tara hèsta d'Es Bòrdes tara Mair de Diu o mès dramatic quan un laueg s'emportèc Luis Servat, mès tamb era ajuda de Sant Joan de Varradòs, - quina devocion li an era gent d'Arròs e Vila -podèc èster sauvat en quedar tamb un braç en aire. Non ère pas ua vida facila, es camins de Salies, es Estrets , èren perilhosí, a còps es cavales s'esguitlauen...

- Ara òc, que vos agrada de pujar tara cabana a flocar-vos un bon dinar- arrissen Fita e Paquita- Ara que non auetz de carrejar ne caminar!

Mès jo creigui qu'atau son de fòrtes, fisica e espirituauament pr'amor qu'an respirat en prigonditat es aires dera Artiga.

UN ESTUDI DE CAMP

En un article de Martí Picas i Sergi Serra, dus tecnics en patrimòni culturau, trapam us estudi dera tipologia constructiva des bastisses ruraus d'Es Bòrdes, que se pòt hèr extensiu a tota era Val d'Aran.

Es bastisses tostemp s'an de plaçar en sòn contètxe concret, ei a díder er entorn naturau que les entornege e de qué viuen o viuien era gent que les abitèren o heren a servir. Tanben es materiaus constructius que podien trobar en entorn (tipes de pèira, era husta, era lòsa, era palha, era tèrra...)

Entà amiar un estudi de camp cau auer present de qué vivie era gent que hège usatge des bòrdes. En aguest punt ena Val d'Aran presenteua ua singularitat respècte eth conjunt del Pirenèus e Prepirenèus catalans: En aguest parçan son rares es bòrdes o es bastisses abitades per ua familia que viuessed dera agricultura. En Aran tostemp a estat mès importanta era ramaderia e era vida pastorau. Aguest punt ei plan important tà comprénder com èren es bòrdes e cabanes e tà qué servien o tà qué s'utilizauen. Totes es bòrdes analizades en aguest travalh de camp , dejà siguen ena Artiga de Lin , ath pè der arriu Joeu o enfilades

enes aiguavèrs des montanhes sigueren bastides com refugi temporau tà pastors e eth sòn bestiar.,

Cau parlar en passat pr'amor qu'era màger son en tèrra, abandonades e es que non, se les da un aute usatge, mès de léser. Se pòden distingir desparièrs tipes de bastisses en tot auer en compde uns paramètres: es dimensions, er usatge tradicionau, er usatge actuau, es materiaus constructius, era complexitat dera bastissa, era localizacion, era presència o non de bastisses annèxes o segondàries...

Cabanes de husta: son bastisses senzilhes, petites, rectangulars, sonque d'ua planta, hètes essenciaument de husta e que se tien com a petit magazèm. Dus exemples: Cabana d'Artigues e Cabana des Ièrles de Clavete.

Cabanes o bòrdes de petites dimensions. Façada que non supère es sèt mètres d'amplada e que s'an utilizat, tradicionaument, com a refugi o residència temporau tà pastors e eth sòn bestiar. Aguestes cabanes o bòrdes presenten una planta quadrada o leugèrament rectangulara, sigueren bastides tamb carrèus irregulars de pèira deth país, auien pòrta de husta e petites hièstres. Normaument aguestes cabanes o bòrdes auien dues plantes: era inferiora servie de bòrda e era superiora de palhèr. Eth pastor dromie tamb eth bestiar. Dos exemples: Cabana deth Betran e Bòrda dera Vidala.

Cabana e bòrda (doble edifici)

Un des edificis s'utilizaue, tradicionaument, com a arrecès tath bestiar e era aute tath pastor o era sua familia com residència ath long des mesi de mielhor temps. Fòrça auien ua uart tà subervíuer. Podem trobar lèu enes qu'eth doble edifici sigue adossat, mès eth mès abituau ei qu'entre es dues construccions i age un espaci de pògui mètres. Abituauament prumèr se bastie era bòrda e, mès tà deuant era cabana. Normaument es dues bastisses son similars: planta quadrada (es cabanes) o rectangular, hètes tamb carrèus irregulars de pèira deth país, an pòrtes e hièstres e son recobertades de lòsa de dues o quate cares. Era cabana

acostumaue a auer un huec e humeneja. Bères ues auien dues plantes e humarau. Un exemple clar: Cabana e Bòrda deth Betran.

Ath delà trapam bòrdes de mès de 7 metres de façada com refugis temporaus de pastors e bestiar com era Bòrda deth Lansacanets, Bòrda deth Barbèr e Bòrda de Mateua.

Bòrdes reformades com a segona residéncia que tanta polemica arrosseguen ara. E tanben es cases o bòrdes qu'en quedar apròp deth nucli urban s'an convertit ena cases de residéncia fixa. Casa deth Sacau, Xalet deth Pònt des Bòrdes.

Caleria non deishar de nomenyar aqueres bòrdes qu'an queigut o qu'an quedat entornejades d'aurassèrs e d'auti arbes pr'amor qu'es coches non i pòden arribar e que sonque pòt admirar eth caminaire que puge momtanha ensús. Tostemp quan te'n trapes bèra ua pòs enténer era remor de vides e tapatges que s'an perdu en temps.

ERA ACTUALITAT DES CABANES DE PROPRIETAT PARTICULARA

"En Aran, es bòrdes e es cabanes en solèr non urbanizable conformen aué un patrimòni

indissoluble sens eth que non pòt interpretar-se eth nòste paisatge, e per aquerò credem qu'ei normau que se poguen rebastir o reabilitar en tot mantíer era tipologia e es materiaus tradicionals tamb era fin d'affavorir-ne era sua conservacion e recuperacion, d'acòrd tamb es usi e costums derivats dera sua singularitat".

Tamb aguesta contundéncia afirmaue Francesc Boya, alavetz sindic deth Conselh Generau d'Aran, eth sentiment des aranesi deuant dera polemica derivada des apraiaments e usi de fòrça cabanes de proprietat particulara en tot Aran. Non vam a entrar ara en aguest ahèr mès es cabanes son ua realitat patrimonial que cau conservar en tot respectar ues normes. Ua notícia de darrèra actualitat ei qu'era naua lei d'urbanisme de Catalonha permetrà era reconstrucción e reabilitacion des bòrdes e cabanes en solèr non urbanizable tostemp que siguen destinades as madeishi usi permetudi en bòrdes e cases ruraus.

Tamb aguest reconeishement legau artenheram conservar era memòria deth patrimòni dera nòsta istòria non tan aluenhada.

Resenha istorica deth procès de bastida des cabanes de montanha

*Álvaro Aunòs
Engenhaire de Montes*

Revirat per Ròsa Maria Salgueiro

Era origina istorica

Es petites cabanes dispersades pes montanhes dera Val d'Aran subergessen aué en dia mès, coma element d'un paisatge naturau umanizat, que pes importantes foncions entàs qu'en sòn moment sigueren concebudes. Mès, ath delà d'aguestes senzilhes bastisses i é era istòria recenta d'ua grana part dera nòsta economia tradicionau, sostenguda en aprofitament des peisheus de montanha.

Quan en epòques aluenhades se consolidèren es establiments de personnes enes diferents pòbles dera Val, era superficia qu'acuelhie eth territòri de cada un se distribuïc, parion que passèc ena màger part des auti lòcs, en dues categories. Per ua part, es terrens que se considerèren de proprietat particulara, essenciaus tà proporcionar es bens d'autoconsum, e que se localizauen preferentament enes proximitats dera poblacion, enes zònes mès baishes des vals e enes aiguavèrs de mens arribentor (en resumit es mès productius). En aguesti lòcs s'establiren es prats de coitiu e sustot era explotacion tropèl (pecuaria) basada enes prats de sèga e es bòrdes. Era rèsta dera superficia (de proprietat non privada), ocupada per bòsqui, peisheus naturaus de nauta montanha e zònes rocoses improductives e qu'en conjunt supause eth 92% de tot eth territòri aranés, passèc a èster considerada d'usatge comunau, ei a díder, d'aprofitament comun, indiferent e exclusiu tòs vesins de cada poblacion. Atau coma er aprofitament de d'auti recorsi naturaus renauidi (husta, lenhes, aigua), eth des èrbes se practicaue de forma liure e de franc a trauès deth pèisher deth bestiar. Tamb era fin de

aumentar era superficia de past, se heren a desaparéisher tanben cèrti bòsqui en zònes comunaus de solana mès apròp des pòbles, e per tant mès productives, e era sua vegetacion siguec substituïda de manèra espontanèa per formacions erbacées. Era recolonizacion d'aguesti lòcs pera vegetacion d'arbes se esvitaue a trauès dera pression deth bestiar, que non deishaué gésser nauí arbes, e/o a trauès dera sua crema cada cèrt temps. Tamb tot, era màger extension actuau des peisheus publics (ath torn de 35.000 ha) correspon a zònes sense arbes de manèra naturau, a on es desfavorables condicions climatologiques impedissen era existéncia de bòsqui.

Aguesti peisheus de proprietat publica e caractèr comunau an permetut alimentar atau, dera epòca inmemoriau estant, un gran número de caps de bestiar. Tamb preferéncia, es ramats des pròpris aranesi (ath torn de mejans deth siècle XIX i auie ues 9.000 vaques e 50.000 oelhes), que demorauen enes bòrdes pendent er iuèrn e Dempús ja s'alimentauen en aqueri terrens enquia finaus d'octobre o començaments de noveme. Mès coma era sua importanta superficia deishaué mantier, encara que sonque siguesse pendent es mesi d'estiu, ua carga ramadera màger, se solie adméter tanben era entrada de bestiar foran. Es ramats transumants, principaument d'oeilles, provenguien des planes d'Aragon e Catalunya, e se trasladauen tad aciu pendent eth periòde der an quan era sequerà non permetie alimentar-les enes sòns lòcs d'origina. Er aprofitament se hège generalment jos era modalitat de "segones èrbes", çò que volie díder qu'ère prumèrament eth bestiar locau eth que gaudie des peisheus e sonque despùs

ac hège eth transuman. Er impòrt que s'abone per aprofitament d'aguesti recorsi ac receben ena actualitat es entitats publiques proprietàries (Ajuntaments o Entitat Locau Menor).

Ja qu'eth tèrme deth bosc se place ena Val en nautades ath torn des 2.000-2.200 m, era màger part des peisheus naturaus se localizen en lòcs fòrça aluenhats des pòbles. Tà cuedar alavetz eth bestiar se bastiren, ath delà de corraus e comades, cabanes que permetessen passar era net as pastors e a arrecès des incleméncias meteorologiques.

Figura 1. Petit cubert tà reservar-se deth mau temps, en Bausen, a miei camin entre eth pòble e es cabanes de Dossic.

Era eleccion der emplaçament concret dera cabana, realizat de manèra intuitiva, semble que cercaue, ath delà dera proximitat dera aigua e balhar eth servici pretenut, esvitar eth risc dera sua destruccion per lauegs e redusir era deterioracion causada peth vent e eth gèu. Se sagèc atau, encara que non tostemp s'artenhec, biaissar lòcs de fisiografia concaua avienti ath despegament dera nhèu e aqueri d'auti d'exposicion dirècta ath vent deth Nòrt.

Principaus fases dera sua construccion

Se ben se desconeish a sciéncia cèrta coma se financièc enes sues origines era bastissa des cabanes, semble èster que se deuec hèr pes pròprios usuaris, possiblament jos era modalitat de *vediaw*, consistent ena bastissa colectiva de man d'òbra tà atier es besonhs dera comunautat e tà que cada “casa” deth pòble aportau de franc era participacion deth travalh d'ua persona, e dilhèu tamb bèra ajuda puntuau

provenenta des ajuntaments, en forma de crompa de materiaus. Un còp bastides, eth sòn manteniment deuec seguir es madeishes pautes.

En an 1926 se constituïc era Mancomunautat Forestau dera Val d'Aran, que funcionèc enquia 1996 en qu'es sues competéncies e bens sigueren assumits peth Conselh Generau d'Aran. Es hèts iniciaus assignats s'orientèren a coordinar era gestion forestau des montes qu'apertenhién as entitats que voluntariament i èren d'acòrd (Arres, Vilamòs, Es Bòrdes, Arròs, Betlan, Vilac, Gausac, Escunhau, Arties, Gessa, Salardú, Bagergue, Tredòs, Bossòst e Vielha). En agesta linha, bères ues des sues inversions se encaminèren a establir infraestructures que beneficièren amassa a montes publics de diferents proprietaris; coma exemple subergessen, se pòt nomenatar es differentes fases jos es que s'abordèc, de 1930 estant, era bastissa dera pista qu'accedís tara Artiga de Lin e que, abantes d'arténher eth monte de Vielha, transcor peth territori de d'auti pòbles. A despiech de non auer constància de qu'era Mancomunautat Forestau comencèsse era bastissa de bèra cabana, òc que regulèc en an 1947 es mesures d'aguestes e des comades.

Ena dusau meitat deth sègle XX, s'afidancèc era preséncia ena Val dera Administracion forestau der Estat, en tot èster er organisme nomenat “*Distrito Forestal*” eth qu'assumic era gestion e tutoratge tecnic d'aguesti montes de Utilitat Publica o comunaus a on se plaçauen es cabanes. Jos eth sòn decidit impuls, enes decades des ans cinquanta e seishanta s'entrepreneç era bastissa o reabilitacion de mès dera meitat des cabanes qu'actuaument demoren e de ues autes infraestructures coma es comades. Era legislacion d'alavetz, parion qu'era vigenta, impausaue qu'eth 15% de toti es ingrèssi derivats d'aguesti montes, autant se venguien dera venda de hustes coma de quinsevolh aute aprofitament includits es peisheus, an obligatoriament de reinvertir-se en monte. Aguesta hònt de recorsi, coneishuda coma “*Fondo de Mejoras*” de cada entitat proprietària, amassa tamb es pressupòsti publics de que dispausauen eth “*Distrito Forestal*”, permetec finanziar es òbres.

Se rebrembam es condicions en que, 50 ans en darrèr, se desenvolopau era activitat pecuaria en aqueri lòcs, coincidiram en qu'eren desfavorables, penibles e dures. En part pr'amor qu'er estat de bères bastisses ère precari, mès sustot, perque lèu i auie accèssi ne veïculs motorizats, per çò que quan eth vesin deth pòble accompanhaue ath bestiar tara montanha auie de besonh fòrça temps entà desplaçar-se.

Er instrument que permetec apariar aquera situacion siguec era aplicacion tara Val d'un plan pilòt de desenvolopament economic, basat ena revalorizacion des sòns recorsi naturaus. En esséncia s'articulèc sus es tres èishi seguentz, des qu'es accions se programèren enes montes de Utilidad Publica: (a) racionalar e tecnificar er aprofitament dera husta des bòsqui, (b) melhorar es condicions dera activitat pecuaria e (c) projectar er atractiu paisagistic-recreatiu tà satisfèr e potenciar era naua demana toristica. Qui ac ejecutèc siguec er "Instituto Nacional de Conservación de la Naturaleza (ICONA)", qu'en 1971 auie substituït ath "Distrito Forestal", e qu'aqueth madeish an redactèc er "Estudio de Ordenación Integral de la Comarca del Valle de Arán". En aguest document se planifiquèren es usatges des diferentes zònes de cada monte e e programèren es sòns aprofitaments de forma sostenibla, ath madeish temps que se pressupostauen es besonhs d'inversion. Era aprobacion per Estat d'aguest ambiciós projècte se representèc en nomentat "Plan Decenal", tath que se i comprometec un pressupòst anuaus, der an 1972 estant, de 1.417 milions des antiques pessetes (mès de 8 milions de €/an). Cau remercar, maugrat, qu'era inversion reau, pendent es sèt ans en que s'apliquèc, virèc ath torn des 3 milions d'euros anuaus.

Tà planificar era ordenacion des bòsqui se mesurèren era totalitat des arbes que se localizauen enes zònes que, peth sòn accès e condicions de pendent, se interpretèc que podien arribar a explotar-se. Era realizacion d'aguest "*inventario pie a pie*", amassa tamb era ejecucion de repoblacions e de tractaments silvícoles, requeric era preséncia contunha d'un important numèro de trabalhadors qu'en bèri casi, deuant des dificultats de transpòrt

dera epòca (escassetat de camins forestaus e de mieis motorizats de desplazament), passauen era net en monte. Tad aquerò se lheuèrent quauques bastisses, coneishudes popularament coma "cabana des forestaus o des engenhaires", qu'encara que rarament balhauen servicis tâs activitats deth bestiar per èster plaçades en interior deth bòsc e non enes peisheus, an passat ath delà a èster considerats tanben cabanes de montanha. Son exemple d'aguestes bastisses es cabanes de Corilha (Canejan), Bodigàs o Pinsuères (Les) e Cap deth Bòsc (Bossòst).

Un mejan tà arténher es objetius deth "*Plan Decenal*" (mielhorar es condicions jos es que se realizauen es aprofitaments dera husta e era activitat pecuaria, atau coma potenciar era aufèrta toristica) siguec era bastissa de camins forestaus, enquiat punt de que mès dera tercera part des 363 km (en tot excludir eth Camin Reiau) que compausen eth actuau hilat viari de camins forestaus dera Val se ejecutèc en aguest periòde. Eth 94% deth sòn còst se financièc tamb cargue ath "*Plan Decenal*", a on s'auien pressupòstat 2 milions d'euros anuaus tar ensem des òbres d'infraestructura, e era quantitat que quede tamb cargue as aportacions deth "*Fondo de Mejoras*" des entitats. Eth hilat creat facilitèc notablement er accès des pastors, atau coma tanben eth transpòrt deth materiau de besonh tara bastissa de bera naua cabana e era reparacion de d'autes.

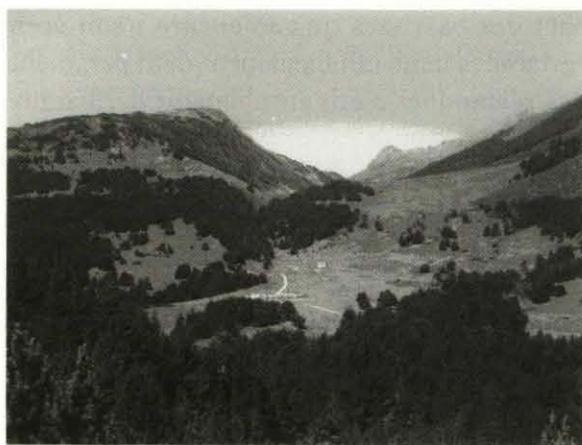

Figura 2. Ramat de bestiar vacun ath cant dera Cabana de Parros, en monte de Bagergue e Unha.

En an 1981 se transferiren es competéncies en matèria forestau der Estat ara Generalitat

de Catalunya, qui les avec enquiath 1997 que ja passeren tath Conselh Generau d'Aran. Aguest periòde de setze ans non comportèc cap incidéncia subbergessenta sus aqueres infraestructures (cabanes e camins forestaus).

Des de qu'assumic es competéncias, eth Conselh Generau d'Aran acuelhec era mantenença des cabanes de montanha d'una doble consideracion estant. Per un cant, perque constituïen un patrimòni socio-culturau destacable, e per un autre, perque aufrissen prestacions ligades ar usatge pecuari e coma arrecès tradicionau ena aufèrta de léser (excursionistes, caçaires e simples toristes). En aguest contèxte, e a trauès d'un Convèni de cofinanciaciacion suscrit tamb es entitats propietàries des montes, s'a amiat a terme en aguesti darrers catorze ans era reabilitacion o neteja d'un gran nombre de cabanes hètes mau ben, atau coma era naua bastissa o rebastida completa de cinc d'eres (Serralonga, Marimanha, Horcalh, Corrau d'Unha e Ruda).

Tipología des edificacions existentes enes montes de Utilitat Publica

Enes ans 50 e 60 deth passat sègle, subbergesseren d'autes edificacions enes montes de Utilitat Publica o comunaus restacades as trabalhs de bastissa des òbres idroeletriques ejecutades pera empresa Productora de Fuerzas Motrices (actuaument ENDESA). Era màger part des bastisses qu'aué encara i son èren restacades tamb eth lheuament deth parament des restanques e eth entubament dera aigua tràta de quauqui estanhs naturaus. Era sua localizacion ath cant dera pròpria restanca e en zònes agrèstes pèiregoses e d'escàs peisheu, non les an hèt plan utiles des deth punt d'enguarda ramader, encara qu'òc des dera perspectiva excursionista. Aquera circonstància a propriat que dus d'eri (Restanca e Saborèdo) s'agen transformat, un còp reabilitades, en arrecès tàs grani recorrruts de montanha e qu'era proprietat e gestion correspon ena actualitat ath Conselh Generau d'Aran. Un cas especiau apareish en lòc de Colomèrs, a on s'a basic un arrecès nau tàs excursionistes e s'a apariat un antic barracon tà deishar-lo

coma cabana de montanha e usatge des pastors (cabana d'Obago de Colomèrs). E fin finau existís un autre cas en qu'un edifici d'ENDESA, identificat coma Bòrda de Tonhon e plaçat ath cant dera carretèra dera Bonaigua, a passat a auer un destin coma "bòrda dera vila" que se explicarà posteriorament.

Tanben se lheuèren barracons tamb motiu des explotacions des menes Liat (Bagergue e Vilac) e Victòria (Arres e Bossòst), encara que cap d'eri a aufrit servici coma cabana de pastor. Des prumèrs sonque demoren es tarcons, ath delà de que hè pògui ans se reabilitèc un edifici tamb destinacion educativa, que siguec devastat per un vent plan fòrt ath pòc de temps. E es dera mena Victòria se preten associar-les ath hilat d'aufèrta culturau dera Val.

Era Administracion forestau promoiguer tanben, en certi espacis denominats airaus recreatius, er establimet de bastisses restacades as activitats de léser e que s'enumèren ena categoria 3 deth paragraf seguent. Enes sòns començaments se propiciaue eth sòn emplec de franc tà passar era net de forma indefinida, mès tamb era massificacion deth torisme enes ans ueitanta, es problemes de congestion aconselhèren restringir eth sòn usatge tad autes practiques mès esporadiques e descontunhes.

Vista era diferente casuistica des edificis, qu'encara son en pè, existentes enes montes de Utilitat Publica araneses apertenentes as Ajuntaments o as Entitats Locaus Menors (anticament entitats pedanies), ei convenient procedir ara sua sistematizacion. Cau soslinhar, maugrat, qu'aguesta relacion se referís exclusiuament ad aqueri edificis qu'an un usatge public, en tot excludir atau es òbres associadas a activitats privadas (repetidors, estacion d'esqui, etc.) e autorizades en virtud d'expedients d'ocupacions temporaus. En atencion ath sòn usatge e destin actuau, se prepausen es seguentes cinc categories:

a) Arrecès de nauta montanha, abilitats tà facilitar es activitats excursionistes de grani recorrruts. Son es de Restanca, Saborèdo e Colomèrs, proprietat deth Conselh Generau

d'Aran (es dus prumèrs en virtud d'ua cession dera empresa ENDESA) e regentats per un encargat, e eth de Molières, proprietat d'ua entitat excursionista.

b) Barracons dera mena Victòria restacats a un servici culturau.

c) Arrecès plaçats en airaus recreatius, des que es tres prumèrs tanben son regentats. Son es de Honèria en Toran (Canejan), Artiga de Lin (Vielha), Conangles ena boca sur deth tunèl (Vielha), Saut deth Pish en Varradòs (Arròs e Vila), Plan Batalhèr en Varicuava (Gausac, Vilac e Aubèrt e Betlan) e Bassa d'Oles en Soquèro (Gausac).

d) Es denominades "bòrda dera vila", que se utilizauen tà reagropar eth bestiar des vesins quan pujau o baishaue dera montanha. Encara qu'an estat tostemp restacats ara expleita pecuaria, non an usatge pròpri coma cabana de pastor. N'i a en Bossòst e Gausac, e darrèraments se li da eth madeish usatge ara Bòrda de Tonhon ena Bonaigua (Salardú e Tredòs).

e) Cabanes de montanha

Cau nomenyar ath delà cèrtes bastisses, coma era denominada "*barracón de los polvorines*" en Horno (Vielha), qu'encara que sigue proprietat der Ajuntament de Vielha-Mijaran, e per tant public, demore excluit dera relacion anteriora per non auer era consideracion juridica de domeni public. Ei a díder, que a diferéncia des bastisses integrades enes cinc categories anteriores, aguest non ei emplazat en un monte de Utilitat Publica.

Es cabanes de montanha inventariades

Era denominacion de cabana de montanha, en contèxte dera tipologia anteriorament presentada, hèr referéncia sonque ad aqueres bastisses que, en tot respóner as patrons arquitectonics tradicionaus (mesures redusides, emplec de materiaus rustics e integrats en entorn), se heren tamb era fin principau de

servir d'arrecès tàs pastors e, en dusau lòc, a quinsevolh un aute usuari dera montanha (caminaires o caçaires). Quauqua d'aguestes infraestructures dispausen tanben de petites bòrdes plaçades, ben de manèra d'anèxe ara pròpria estructura dera cabana o ben coma bastissa independenta ath cant, e qu'era finalitat dera madeisha ère era d'atier as animaus quan presentauen bèth problema sanitari.

En quadre adjunnh se restacaràn era totalitat des 113 cabanes de montanha existentes enes montes de Utilitat Publica deth territori aranés e qu'ara fin der an 2011 mantenguien, en màger o menor grad, era sua funcionalitat. Cau auer en compde que d'aguesta lista an demorat excluides de forma definitiu tres cabanes (Albaeth en Canejan, Clòts de Coma en Les e cabana des Prats en Mont) que figurèren en inventaris anteriors e qu'ena actualitat se tròben practicaments des·hètes.

Ua particularitat la constituís era cabana de Sendrossa, plaçada en un monte plaçat en municipi de Naut Aran mès que apertenath pòble de Son del Pi (Ajuntament de Alt Àneu - Pallars). En quinsevolh cas, aguesta circonstància de qu'en territori aranés existie ua proprietat publica ath marge tanpòc a de suspréner ja que, de manèra recipròca, era Entitat Locau de Gessa ei proprietària deth monte de Marimanha, part dera sua superficia ei localizada en territori deth Pallars.

Identificacion des 113 cabanes de montanha inventariades ena Val d'Aran ara fin der an 2011

Pertenéncia	Numéro de cabanes	Identificacion	
		Denominacion	Monte
Bausen	5	Pan, Oelhèr de Dossic e Vaquèr de Dossic. Oelhèr de Saplan e Vaquèr de Saplan.	Num. 263 "Dos e Serrat" Num. 264 "Ombrèr"
Canejan	8	En solan: Cap deth Malh o Montanhòla, Trauèssa e Plan. En ombrèr: Peirahita, Betlan, Corilha o des Enginhèrs, Laujò de jos e Laujò de sus.	Num. 281 "Ribèra deth Toran"
Les	7	En Portet: Cau de Naut, Portet o deth Cau de Baish e Bodigàs o des enginhèrs o Pinsuères. En Coma: Miei o Tiron de Rusté, Artiga de Hereishèr, Lauets e Serralonga.	Num. 296 "Sèuva e Casteret" Num. 295 "Comes e Pales"
Bossòst	6	Cap a Aubàs: Aubàs, Cap deth Bòsc o des forestaus e Clòt de Baretja (damb bòrda junhuda). Cap a Saubaga: Samorèra e Cric. Estiuèra.	Num. 278 "Aubàs- Portilhon" Num. 280 "Maduran"
Arres	4	Cap a França: Montagut (damb bòrda junhuda). Dessùs deth pòble: Lancero, Laurit e Cuishèca.	Num. 251 "Montagut" Num. 252 "Sassèuva, Pales e Paletes"
Vilamòs	4	Tà França: Montanheta de Vilamòs (damb bòrda junhuda). Dessùs deth pòble: Mata d'AQUIU, Uishèra e Estanlong (damb bòrda junhuda).	Num. 311 "Montanheta de Vilamòs" Num. 312 "Peguèra- Sodebeda"
Es Bòrdes, Benós e Begós	1	Poilanèr (damb bòrda junhuda).	Num. 275 "Sanglo Sapertega"
Arró	2	Artigüetes. Montanheta Rasa d'Arró.	Nº 273 "Montanheta d'Arró" Num. 274 "Montanheta Rasa"
Arròs e Vila	8	Salières, Prats dera Artiga (damb bòrda junhuda) Tortiganau (damb bòrda junhuda), Els, Sèrra Sascorjada o Sièssso (damb bòrda junhuda) e Pin dera Sèrra.	Num. 254 "Desèrts e Cuveishic"
Mont	3	Plan de Naut, Coret de Mont o Mogueta e Plan de Mont (damb bòrda junhuda).	Num. 267 "Bosquet de Casa Còsta"
Montcorbau	1	Tuta dera Vop.	Num. 265 "Casa Sasplaga e Cròdos"
Vilac	5	En Artiga de Lin: Cometa. En Varradòs: Pleta de Varradòs. En Salient: Estanhòt de Vilac, Sasplàs e Salient.	Num. 271 "Cometa" Num. 309 "Estèra- Safosta"

Pertenéncia	Número de cabanes	Identificacion	
		Denominacion	Monte
Aubèrt e Betlan	2	Ena Artiga de Lin: Montanha d'Aubèrt (damb bòrda junhuda) e Monjòia.	Num. 270 "Coret de Ròi e Saspòdos"
Gausac	7	Clòts de Gèles e Santet de Gausac. Ena Artiga de Lin: Montanha de Delà de Gausac (damb bòrda junhuda). Pleta des Anhèts (damb bòrda junhuda), Soquèro, Pàrrec e Guardiola.	Num. 289 "Gèles e Montpius" Num. 292 "Soquèro, Piusa, Portero e Vedat"
Casau	5	Santet de Casau, Saplau, Plan dera Verneda e Molhedèr. En Artiga de Lin: Montanha de Delà de Casau.	Num. 291 "Sèuva-Sapilguilha" Num. 288 "Comassèra-Sacortia"
Vielha	10	Ena Artiga de Lin: Pomèro e Plan dera Artiga. Ena Artiga de Lin: Auba. Ena ribèra deth Nere: Comets, Còts d'Anherar, Pomaròla (damb bòrda junhuda), Horno (damb bòrda junhuda), Pontet, Sarrahèra de Baish (damb bòrda junhuda) e Sarrahèra de Naut.	Num. 304 "Artiga-Pomèro" Num. 306 "Ribèra deth Nere"
Betren	3	Colhada (damb bòrda junhuda), Cap deth Bosc e Artigarig.	Num. 283 "Pales de Sòto"
Escunhau e Casarilh	5	Estanho d'Escunhau, Pleta dera Lana o Plan deth Plaus, Pregadèr e Ceridèro. Solana d'Escunhau.	Num. 282 "Artó Còsta" Num. 285 "Solana"
Garòs	4	Bargadèra. Espiargo e Plan dera Auba o Pleta d'Espiargo. Ena ribèra deth Unhòla: Arenho.	Num. 259 "Ticolet" Num. 256 "Cuenques e Solana" Num. 260 "Arenho"
Arties	5	Coriedo, Rius, Loseron (damb bòrda junhuda), Prüedo (damb bòrda adjunha) e Obago de Colomèrs.	Num. 257 "Valarties"
Gessa	3	Mont-Romies. Marimanha. En Beret: Pleta de Gessa.	Num. 294 "Mont-Romies" Num. 299 "Marimanha" Num. 298 "Beret Darrèr"
Salardú e Tredòs	8	En Aiguamòg: Porèra e Saut d'Aigües Tòrtes. Ruda, Baqueira, Uelhs deth Garona (damb bòrda junhuda), Òrri de Tredòs (damb bòrda junhuda), Pèira Ròia (damb bòrda junhuda) e Pletes de Beret o des Cabanes (damb bòrda junhuda).	Num. 297 "Bandolèrs, Dossau, Beret, Ruda e Aiguamòg"
Bagergue e Unha	6	Ena ribèra deth Noguera-Pallaresa: Dera Sèrra, Horcalh e Parros (damb bòrda junhuda). Ena ribèra deth Unhòla: Moredo, Corrau d'Unha e Calhaus (damb bòrda junhuda).	Num. 262 "Montoliu, Horcalh e Parros"

Pertenéncia	Numèro de cabanes	Identificacion	
		Denominacion	Monte
Son del Pi	1	Sendrosa.	Num. 301 "Sendrosa"

Arregraïments.- Er autor manifèste eth sòn reconeisement mès sincer as Guardes Forestaus deth Conselh Generau d'Aran que se nomenenten ara seguida, pr'amor que m'ensenhèren era localizacion des cabanes e es lòcs mès amagats des montes aranesi, pes ensenhaments recebuts ath long de fòrça dies

de trabalh amassa en monte e per anautit coneisement tecnic qu'an deth sòn mestier (Aurelio Arjò, Antonio Cuito, Gabino Ares, José Antonio García Linares (†), José Medán, Juan Castet, Agustín Menis, Juan Sanjuán e José Antonio España).

Ua uelhada ath passat des nòstes glèises

Elisa Ros Barbosa
*Airau de Patrimòni Culturau
Conselh Generau d'Aran*

Çò de mès subergessent deth patrimòni artistic aranés son es dues glèises: parròquies, santuaris o ben modèstes capèles, era màger part d'eres d'origen medievau, bastides entre es sègles XI e XIII en tot seguir es directritz der art romanic, enquia que ja auançat eth s. XIII se comencèren a impausar uns naui canons, es der estil gòtic, que i perduraràn enquiàs pòrtes deth s. XVI.

D'alavetz ençà, aguesti edificis an patit nombroses transformacions a fin de dar resposta, en cada moment, a nauersi besonhs o situacions: dera liturgia o doctrina, dera societat o purament estetics. Ei en aguest sens que cau interpretar es ampliacions de fòrça glèises en moments de possada demografica; eth bastiment de tors e elements militars entà deféner non sonque era glèisa senon a tot eth pòble dauant d'atacs enemics; es apariaments, a viatges fòrça precaris, des desmoliments provocadi per guèrres, huecs o tèrratremes...; o eth besonh d'arténher major quantitat de lum mejançant era dubertura de hièstres mès amples.

Ath delà deth contenidor arquitectònic, es transformacions an estat encara mès granes enes objèctes e mobiliari entath culte e enes ornamenti e decoracions que des deth moment deth bastiment acuelheren es interiors. Son justament aguesti bens de caractèr móble, en generau, de materiaus mens perdurables, a on es pèrtes, cambis o renauides an estat mès importants ath long des sègles.

En observar tot aquerò, d'immediat se mos

acudissen un bèth pilèr de pregantes, sus eth quan, coma, perqué o qui des bastiments, reformes, destruccions o pèrtes de toti aguesti bens. Mès trapar ena documentacion conservada, escrita o grafica, responsa a quauqu'ua d'aguestes pregantes requerís de laborioses recèrques qu'a viatges poden resultar infructuoses.

A dia d'aué, malerosament ena Val d'Aran existís un immens vuet documentau ath torn deth bastiment des glèises araneses e es sègles immediats. A diferéncia d'auti parçans, non s'a sauvat cap acta de consagracion. Tanpòc s'a conservat documentacion escrita tanhent a contractes d'òbres, compdes, etc.¹ Mos cau demorar enquia dates plan mès tardiuves, ara fin deth s. XVII o mielhor, en plen sègle XVIII, entà trobar ua cèrta abondància de documentacion en bona part des parròquies d'Aran.

A manca d'aguesta documentacion antica², era datacion e estudi d'aguest plan important patrimòni sonque se pòt abordar des dera istoria der art e deth metòde arqueologic. Maugrat tot, aguestes disciplines mos an permetut extrèir fòrça donades sus era istoria d'aguestes venerables bastisses autant coma d'aqueri que les bastiren, les enriquiren o les damnatgèren e des que les an sauvat enquiàs nosti dies.

Totun, a mesura qu'entram ena epoca Modèrna eth panorama documentau comence a cambiar. Eth prumèr que mos parle des glèises araneses

1. Es documents medievaus conservadi, non anteriors ath s. XV son majoritàriament testaments, censaus e concòrdies.

2. Es archius der antic bisbat de Comenge, ath quau pertanhec era Val d'Aran enquia 1804, semble qu'en bona part sigueren cremadi pendent era Revolucion Francesa. Totun, s'an sauvat escampilhades .quaques collectiuns, especialment enes Archives Departamentales de l'Haute Garonne en Tolosa de Lenguadòc. Maugrat aquerò, eth volum de documentacion tanhent ara Val d'Aran ei plan petit e non hè pas referéncia ath bastiment ne renauides des glèises.

ei Juan Francisco de Gracia de Tolba qu'en 1613, coma visitador reiau de Felip III venguè tarà Val d'Aran e includís en sòn extens informe *Relación*³ bracs descripcions e comentaris sus es glèises de Vielha, Salardú, Bossòst, Les, Vilac, Arties e Vilamòs. Posteriorament, d'auti fonctionaris coma en 1788⁴, Francisco de Zamora o Pascual Madoz, en 1845⁵, mos apòrten dades d'interès sus es glèises e quauqu'uns des sòns objèctes artístics. Per auta part, fòrça des parròquies araneses an sauvat un notable volum de documentacion a compdar deth s. XVII e enquiàs nòsti dies. Especialment interessants per çò que hè as donades sus es òbres e reformes amiades a tème enes glèises son es anotacions enes libres de Compdes, e, encara que mès escasses, tamben es des libres de Decrets.

En darrèr tèrc dera s. XIX comence a aparéisher ua naua hònt informativa talaments valuosa: es escrits, diboishi e fotografies mejançant es quaus, es prumèrs toristes⁶, qu'arriben ara Val d'Aran mos descriuen o reproduïssen çò que mès les esglàsie deth paisatge, dera gent, dera arquitectura des glèises e pòbles e tanben des objèctes d'art que i tròben.

Aguesti, ath delà de quauques plan importants guides monografiques sus era Val d'Aran, aueren eth merit de deishar-mos es prumèrs imatges fotografiques que mos permeten hèrmos ua idèa fidèu der aspècte qu'aufrien es glèises araneses ara fin deth XIX e prumèr tèrc deth sègle XX, e encara mès, de quauqui objèctes d'art, que posteriorament an despareishut.

Serà eth pireneista francés Maurice Gourdon (1847-1941) un des que mos aportarà major volum d'informacion. Geològ, arqueològ, fotograf e diboishant, entre 1878 e 1881 he diuèrses excursions pera Val d'Aran, enes quaus ath delà de recorrruts pera montanha, visite era major part des pòbles e es sues glèises, hènt gran quantitat de fotografies e diboishi. Er an 1884 publique era prumèra guida dera Val d'Aran⁷, un document d'extraordinari interès entath coneishement deth patrimòni artistic e arqueologic aranés. Entre 1917-1923 publique per fascicles ena Revue de Comminges ua naua guida que complète en fòrça aspèctes era anteriora⁸. Encara mès documentada a nivèu istoric e arqueologic ei era guida de Jules de Laurière⁹, un aute arqueològ e fotograf francés¹⁰ qu'en 1885 hèc un viatge visitant es glèises e edificis civius mès notables dera Val. D'aguest viatge se consèrve un album tamb 68 fotografies d'extraordinari interès entara istòria der art aranés¹¹.

En 1906 se publique ua naua guida, aguest còp en catalan, *La Vall d'Aran* de Juli Soler i Santaló (1865-1914), un engenhaire de Barcelona, plan bon fotograf, qu'enamorat dera Val d'Aran, la visitaue periodicament des de 1895. Aguesta completa e sistematica guida, objècte de diuèrses reedicions, entre d'autas matèries tracte espandidament era istòria, cultura, lengua, formes de vida e patrimòni artistic d'Aran.

Dera man der excursionisme scientific se desvelhe en Catalunya pendent eth darrèr tèrc

3. GRACIA DE TOLBA, JUAN FRANCISCO (1613) *Relación al rey don Phelipe III, Nuestro Señor, del nombre, sitio, planta, fertilidad, poblaciones, castillos, iglesias y personas del Valle de Aran; de los reyes que le han posseydo, sus conquistas, costumbres, leyes y gobierno*. Huesca

4. ZAMORA, FRANCISCO DE (ZAMORA, F. *Diario de los Viajes hechos en Cataluña (1785-1788)*. A cura de Ramon Boixareu. (1973) Barcelona

5. MADOZ PASCUAL, (1845) *Era Val d'Aran. Del Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar*. A cura de M. Àngels Sanllehy. (2001) Vielha

6. Atau s'autodenomine Maurice Gourdon en titol dera sua òbra *A travers l'Aran. Itinéraires d'un touriste*. Paris 1884.

7. GOURDON, Maurice. (1884). *A travers l'Aran. Itinéraires...*, Paris.

8. GOURDON, M. (1917-1923) "Au pays d'Aran". *Revue de Comminges*, t. XXXII-XXXVII. St. Gaudens

9. LAURIÈRE, J. (1886) *Promenade archeologique dans le Val d'Aran*. Caen

10. Jules de Laurière (1825-1894) il·lustre arqueòleg francès apassionat per la fotografia, que va ser membre de la *Société historique et archéologique de la Charente* i secretari general del *Bulletin monumental des Monuments historiques* i de la *Société française d'archéologie*.

11. Biblioteca privada de M. Bertrand de Gorsse, a Banhères de Luishon.

deth XIX, er interès per art romanic. Lluís Domènech i Montaner, director de l'Escola Superior d'Arquitectura de Barcelona dempús de d'autas gessudes tà parçans mès apròp, en noveme de 1905 empren tamb es alumnes dera Escola Superior d'Arquitectura un viatge qu'a trauès deth Rosselló, Narbona, Carcassona e Tolosa de Lenguadòc les portarà en ferrocarril enquia Banhères de Luishon e des d'ací passèrent entara Val d'Aran a meitats de noveme. Totun eth mau temps e era nhèu les obliguèc a abandonar-la de manèra precipitada entà sautar a trauès dera montanya tara Ribagorça.

Maugrat tot, poderen visitar e fotografiar es glèises de Bossòst, St. Martin d'Aubert, Vilac, Sta. Maria de Mijaran, Vielha, Betren, Arties, Salardú e Cap d'Aran. E çò mès important, diboishèren per prumèr còp de manèra scientifica -plantes e auçats- de quauqu'ua des bastisses¹².

Dus ans mès tard, eth 30 d'agost de 1907, ua naua expedicion scientifica tamb objectius parions, encara que possiblament melhor organizada, era mission arqueologica der Institut d'Estudis Catalans enes Pirenèus, arribarà tamb eth tren en Banhères de Luishon eth dia 1 de seteme entà ara seguida arténer era Val d'Aran e dempús sautar peth Pòrt de Caldes tás vals de Boí e der Isavena. Cabeçada pes arquitèctes Josep Puig i Cadafalch e Josep Goday, compdaue tamb er istoriador der art, Mn. Josep Gudiol, conservador deth Museu Episcopal de Vic, eth fotograf Adolf Mas e er istoriador deth dret Guillem Ma. de Brocà. Ei de sobres coneishuda era grana repercussion qu'artenhec per çò que hè ath romanic de Boí. Mens repercussion a auut eth sòn pas per

Aran e era sua aportacion qu'entath coneishement deth patrimòni artistic aranés. Sabem¹³ qu'eth recorрут pes glèises dera Val d'Aran se hèc eth dia 2 de seteme, en tot començar de bon maitin en Bossòst, e en tot gaudir dera companhia e guidatge de Juli Soler i Santaló. Es components dera expedicion se repartiren eth trabalh e en quauqui moments se dividiren entà arribar a mès: Puig i Cadafalch e Goday diboishèren plans des glèises de Bossòst, Mijaran, Gausac, Betren e des dues gleises d'Arties¹⁴. Alfred Mas hèc fotografies ath delà des glèises d'Escunhau, Casau, Gausac, Vilac, Vielha e des esteles romanes de Bausen e Vilamòs¹⁵. Peth sòn costat, Mn. Gudiol hèc anotacions plan interessantes¹⁶ sus es trèits e objèctes artistics mès subergessents de cadua d'aguestes glèises en tot includir tanben Vilac e Salardú, mès non pas es glèises de Casau e Gausac que sigueren visitades sonque per Puig i Cadafalch¹⁷.

Era informacion recuelhuda ei de gran interès, hènt referència a fòrça bens móbles aué despareishuts o plan transformadi. Totun, lamentam que pr'amor deth pòg temps que dispausauen non les permetèc ressenhar major nombre d'elements. Maugrat aquerò, sorprèn non trobar en aguesti quadèrns de notes cap de referència a bens de plan extraordinari valor artístic, coma es talhes deth Crist de Mijaran o deth Crist d'Escunhau.

Entre 1907 e 1936 en esclatar era guèrra civila non auem granes aportacions per çò que hè ara informacion escrita. Sonque quauqu'es guides generalistes¹⁸, que basicament se limiten a repetir es donades des anteriores, encara que constatant quauqui cambis qu'obsèrven e introduint bera fotografia. Mès interessants

12. Documentacion sauvada en Arxiu Històric del COAC e en Centre d'Imatge i Tecnologia Multimèdia de la Fundació de la Universitat Politècnica de Catalunya. Parcialment publicada per GRANELL, ENRIC-RAMON, ANTONI (2007) *Lluís Domènech i Muntaner. Viatges per l'arquitectura romànica*. Barcelona. COAC.

13. ALCOLEA BLANCH, SANTIAGO (2008) *La missió arqueològica del 1907 als Pirineus*. Catàleg de l'exposició. Barcelona.

14. En caièr de diboshi e notes de Puig i Cadafalch (Hons Puig i Cadafalch en Arxiu Nacional de Catalunya

15. En Arxiu Mas, der Institut Amatller d'Art Hispànic. Barcelona

16. Aguest caièr de notes se sauve en Arxiu-biblioteca Episcopal de Vic

17. Eth catalòg dera exposicion commemorativa des cent ans dera expedicion includís ua taula de correlacions entre es donades contengudes enes quasèrns de Puig i Cadafalch e de Gudiol, es fotografies d'Alfred Mas e er estat actuau des elements registradi maugrat que quauqu'ua des donades d'aguesti dus darrers apartats, per çò que tanh ara Val d'Aran non son correctes.

18. *Album Meravella. Llibre de belleses naturals i artístiques de Catalunya*. (1929) Vol. II. *La Vall d'Aran*, Ribagorça, el Pallars, la Conca de Tremp i BERTRANS I SOLSONA, J. (1931) *La Vall d'Aran (Suissa catalana)*. Guia del Turista.

maugrat que fòrça sintetics son es inventaris o catalògs des objèctes artístics aranesi de dus francesi, un hèt en 1908¹⁹ e er aute en 1935²⁰. A trauès d'eri se pòt constatar era venda o panatòri de quauques importantes pèces d'art pendent aqueri ans e fin finau es quantioses pèrtes que petò patrimòni artistic supausèc era guèrra civila, sustot es saquègi e encèndis de glèises der an 1936. Totun, sus aguesti malerosi episòdis ena Val d'Aran ei de besonh hèr dues precisions. Per un costat, deishar constància e arregraïr publicament es esfòrci de fòrça personnes que tamb risque pera sua seguretat personau, non dobtèren en amagar es imatges e objèctes mès valoradi dera sua parròquia, evitant-ne atau era pèrta. Per un autre costat, precisar que non tot siguec cremat o destruït en 1936, senon que, coma s'a podut constatar en quauques pèces, soent es bens de major valor artístic, en tot profitar eth caos deth moment, entrèren en mercat d'antiquitats. De prumèrs deth siècle XX, gràcies ara progressiu popularizacion dera fotografia, se conserven importants hons fotografics. Ressenhar es imatges de Josep Salvany i Blanch (1866-1929)²¹, metge, membre del CEC e gran aficionat ara fotografia qui en junhsèga de 1917 viatgèc pera Val d'Aran. Entre es mès de 70 fotografies d'aguest viatge i trobam documentades pèces posteriorament despareishudes o plan transformades coma es retaules gotics d'Arties, Gausac e Vielha, es pintures sus taulers de husta des parets dera glèisa d'Escunhau e vistes generaus deth laguens de quauques glèises tamb profusion de retaules e mobiliari aué inexistent. Ua d'aguestes fotografies, (386-05) permetèc en 2005 identificar e localizar en MNAC ua crotz romanica originària de Sta. Maria de Cap d'Aran.

Tanplan important ei eth hons fotografic de Joan Roig i Font²². Es sues imatges dera Val d'Aran son frut de tres viatges, un en agost de 1921, un dusau efectuat en junhsèga de

1935, e ues pògues imatges d'un darrèr hèt en agost de 1942. Especial interès an quauques fotografies uniques que mos illustren coma se trapauen plaçades abans dera guèrra quauques notables òbres d'art, entre d'autes es Crist de Mijaran, Casarilh o Escunhau, era crotz o era Mair de Diu de Bagergue (aguestes dues darreres ua en MNAC e era auta despareishuda).

D'aguesti ans son tanben ua grana quantitat de fotografies des glèises araneses e des sòns bens, actualment sauvades en Centre Excursionista de Catalunya (CEC) der Institut Amatller, Archiu Generau d'Aran, Centre d'Imatge i Tecnologia Multimèdia de l'UPC (Fons Bassegoda) e en d'auti archius. Quauqu'uns d'queri bens ja alavetz se trapauen en mans d'antiquaris o collecionistes.

1. QUAUQUES NOTÍCIES

Frut deth trabalhs de recèrca e estudi d'aguestes hònts documentaus, que mos encomanèc eth Consell Generau d'Aran en 2005, son es notícies mès subergessentes qu'entà cada glèisa mos proposam presentar, era major part inèdites, tanhent ar edifici o a bères ues des òbres d'art que contiegen, quauqu'ues aué ja perdudes o sauvades luenh des nòstes glèises.

St. Fèlix de Bagergue

Era glèisa parroquial de Bagergue ei un edifici de factura romanica deth quau, en època modèrna, se modifiquèc era cabecèra e se le higèren dues capèles. Madoz (1845) informe qu'aguesta ampliaciòn siguec hèta en 1524. Posteriorament se higec era tor campanau, en 1765 segontes ua inscripcion commemorativa qu'apareish en un des hiestraus. Era documentacion dera glèisa, deth s. XIX hè reiterades referéncies a problèmes d'umetats.

19. ESPOUY, F.(1908) "Catalògue des richesses artistiques du Val d'Aran". *Revue de Comminges* t. XXIII, pag. 156-160.

20. BARRAU DE LORDE, P. (1935) *Inventaires des Monuments, Objects d'Art et sites naturals classes ou à classer situés en Comminges*. Société des Etudes du Comminges.

21. Biblioteca de Catalunya.

22. Aué en Arxiu fotogràfic d'A. Bastardes

En sòn interior Laurière (1887) i descriu ua crotz potençada de husta, sense Crist e policromada, damb un anhèth en ua cara e ua inscripcion ena auta. Aguesta crotz ei descrita tanben per Soler e Santaló (1906), Gourdon (1921) e encara per Bertrans e Solsona (1931). Toti l'atribuïssen ara fin deth s. XII en tot concordar complètament es sues descripcions damb era crotz actuaument conservada en MNAC (inv. 3937) des de 1932 procedent dera colleccio Plandiura. Roig la podec fotografiar en 1921 encara ena glèisa (R5287 e 5288).

Sabem tanben que i auie ua talha dera Mair de Diu. Mos en parlen Soler Santaló (1906), Espouy (1908), Gourdon (1921) e es fotografies de Roig (1921), era der Album Meravella (1929 pag. 34) e era de Bertrans e Solsona (1931). Apareish encara tanben en inventari de Barrau de Lorde (1935). Totun, quauqui ans dempús la trapam en poder deth marchand d'art de Domingo Viñals (G/27887 IAAH). E dempús d'aquerò se'n pèrd tota pista.

Sta Eulària d'Unha

Era unenca documentacion d'interés ei tanhent ara crotz processionau. D'aguesta, coma de quauques autes crotzes processionaus araneses se sauve en Arxiu Històric de Protocols del Col·legi de Notaris de Catalunya, en Barcelona, eth contracte de manufatura de data 30 d'octobre de 1574, entre Mn. Gaspar Blanch, rector e er argentèr de Barcelona Domènec Medina. Eth contracte compren ath delà, era elaboracion d'ua auta crotz entà Gessa. Es dues auien d'ester hètes abantes deth 15 d'abriu, en tot seguir eth modèl dera crotz deth monastèri de St. Agustin de Barcelona. Per cada crotz er argentèr auie de crobar 12 marcs de plata e recéber er aur entà daurar-les²³.

St. Andreu de Salardú

Gracia (1613) mos relate qu'era parroquiau ère jos era invocacion dera Santa Crotz e qu'ath delà dera antica *Vera Crotz* miraculosa sauve

valuoses pèces e ornaments e mos descriu tanben eth castèth qu'alavetz l'entornejaue. Es miracles e legendes ath torn dera crotz e eth Crist romanics, pr'amor dera gran veneracion e renom an estat objècte de fòrça relats o descripcions²⁴. Fotografies antiques lo mòstren presidint eth retaule barròc, damb ua corona postissa metallica (foto 51 de l'àlbum de Laurière, 1885), (C49, D1118 e D2611 deth CEC, 1906), (G-8807-8811 e 9153 A. MAS, 1918), (R-5300 BASTARDES, 1921). Ath delà mos lo descriuen autors coma Laurière, Gourdon, Soler, Gudiol o Espouy. Benlèu desvelhèc tanben er interès des istoriaires der art. En esclatar era guèrra civila, a fin de sauvaguardar-la des destròsses siguec trasladada tà Lleida, amassa damb d'autas pèces de naut valor artístic, retornant un còp acabat eth conflicte.

Gourdon (1884), Laurière (1887), Soler (1906), Gudiol (1907), Espouy (1908) e Bertrans (1931) parlen d'ues veirères que i auie ena glèisa, un en òcul que se daurís sus er arc dera absida centrau e er aute en hiestrau gotic de cogant. Les descriuen coma òbres deth s. XVI, eth prumèr, representant eth Calvari e eth dusau, er escut dera corona catalano-aragonesa. Gourdon (1923) mos informe qu'ena sagristia se sauvaue ua ponina pintura sus coeire de St. Joan Baptista e qu'ena tribuna laterau nòrd dera glèisa i auie ua ròda de campanes e dejós d'aguesta, ues pintures sus taula de husta representant era processon dera Santa Crèu de Salardú, acompanhada pes crotz des pòbles, divisant-se eth castèth de Salardú e ath hons, eth campanau de Vielha entorat tanben pes muralhes deth sòn castèth. Malerosament aguestes pèces son totes perdudes.

Er archiu fotografic deth CEC sauve fotografies d'un retaule barròc damb imatges de husta talhada que relatauen era Passion de Crist (D-1099 e D-1067), cremat en 1936.

En archiu parroquiau s'i sauve còpia dera Ordenança deth bisbe de Comenge Guilbert de Choisenne, dictada eth 15 de noveme de

23. Publicadi per J. M. MADURELL MARIMON en 1973.

24. Fco. GRACIA Relacion... (1613); FACI, Roque Alberto (1758) Santuarios singulares de Christo Nuestro Señor Crucificado y de su Santissima Madre y Nuestra venerados en el antiguo y noble Valle de Aran.

1662 tamb motiu dera visita ara parròquia, era quau, des de 1655 non auie estat visitada peth bisbe. Entre d'autes disposicions eth bisbe ordene qu'es relíquies sense cap de certificacion siguen sepultades dejós der autar major e aqueres certificades se sauvaràn en un relicari de plata laguens der armari que i a en costat der Evangeli. En 2008 pendent es òbres entà adequar er espaci der absida, se trapèren efectivament dejós der autar major es relíquies laguens d'ua pèça de marme estranhament perforada que servie de lipsanotèca.

Enes libres de compdes, maugrat abraçar sonque es sègles XIX e XX i vedem qu'entre 1825 e 1833 s'amien a tèrme òbres en pati a meddia dera glèisa qu' a compdar d'alavetz dèishe de funcionar coma cementèri. Podem preguntar-mos s'ei en aguest moment quan se des.hè eth porche qu'aurie protegit era portada, deth quau encara aué ne demoren ena façada es horats deth cabironatge e es dus contrafòrts lateraus a on s'emparaue. Tamben sabem qu'en 1832 se pavimente tamb husta deth Bòsc deth Dossau eth solèr dera glèisa en tot cluar-se es listrons dirèctament ena ròca viua.

Santa Maria de Cap d'Aran de Tredòs

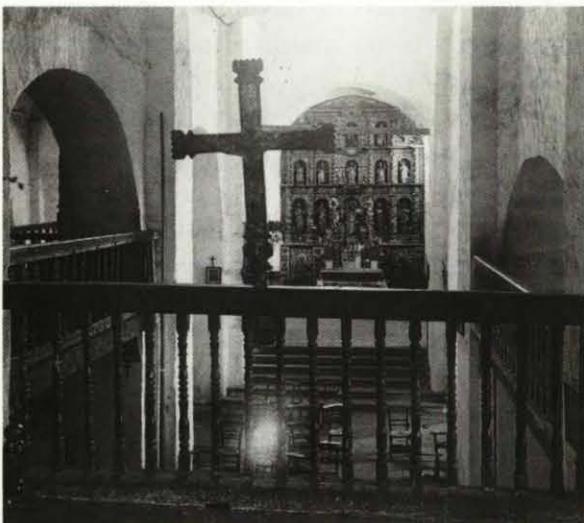
Zamora en 1788 indique qu'era glèisa ja non auie vòutes en tot remercar eth valor artístic dera crotz processionau e d'un calitz. Podem veir aguesta crotz, malurosament despareishuda en 1936, en fotografies de Laurière (1886), der archiu deth CEC (1906), de Salvany (1917) e de Roig (1921). Madoz informe tanben qu'era batiadura, extraordinàriament grana, siguec hèta tamb marbre procedent dera cantièra des Ares, ar aute costat deth Pòrt dera Bonaigua.

Enes libres de compdes dera parròquia conservadi des de 1736 o eth caièr de nòtes deth rector Mn. Felip Daunes (1711-1739) non i trapam referéncias concrètes a reformes e aqueriments dera parròquia, maugrat que soent i vedem partides entà apraïar o hèr

parets e tets e sonque enes òbres que s'amien a tèrme entre 1812 e 1824 sabem que se sajaue d'eliminar es umetats tamb ua rasa exterior e se perboquèc era sagristia.

Sus era decoracion pictòrica des murs dera glèisa Gourdon parle de pintures deth XVII tamb era scèna deth Baptisme de Crist. Des pintures romaniques maugrat conéisher-se'n era existéncia des d'aumens 1928, non n'auem podut trapar cap imatge in situ, sonque es fotografies que se conserven en Institut Amatller, de just dempús d'arrincar-les²⁵.

En 2005 poguerem observar ena fotografia (386-05 Salvany) ua crotz potençada de husta, de tipologia romanica, enquiat moment totaument desconeishuda ena barana deth còro. Estilísticament, eth Crist s'emparentau tamb es de Salardú o de Montgarri. En 2006, gràcies ara collaboracion deth Sr. Jordi Camps, conservador eth cap des sales d'art romanic deth Museu Nacional d'Art de Catalunya (MNAC), se poiguec identificar tamb ua pèça deth pròpri MNAC (Num. Inventari 3934) procedent dera collecció Plandiura que constau d'origen pirenenc mès sense cap especificacion e datada ena dusau meitat deth s. XII.

Crotz romànica tamb Crist en còro dera glèisa de Cap d'Aran. Imatge fotogràfica 386-05 Salvany (1917). Biblioteca de Catalunya

25. Aguestes siguieren malurosament arrincades en 1941 e posteriorament venudes ath marchand d'art Josep Bardolet en junh de 1947 eth quau, les revenguec en lòts, eth mès important des quaus, siguec aquerit peth Metropolitan Museum of Art de Nova York. Actuaument podem admirar era indisputable qualitat artística dera Epifania qu'aucupaua eth conquèst absidiau en The Cloisters, era seccion d'art medievau deth nomentat musèu,

St. Pèir de Gessa

En aguest cas es notícies sus era glèisa ath delà de Zamora, mos vie sustot balhada peth libre manuscrit de Casa Lobaton de J. Moga Pont (1936 AGA). Parle ací dera antica glèisa de Sant Martin de Baish entà diferenciar-la deth santuari de St. Martin de Corilha, plaçat ena montanha. Dera prumèra mos ditz que siguec esbauçada per un laueg e quauqu'uns des materiaus aprofitadi en 1864 en rebastiment deth campanau dera glèisa de St. Pèir. Soler, en base ad aquerò afirme qu'era glèisa de Sant Pèir ei de datacion relativament recenta. Gourdon per contra, opine qu'aguesta serie tanben d'origina romanic encara que fòrça modificada. Maugrat era inexisténcia de trèits arquitectonics clars qu'atau ac avalen, era inusuau planta en dues naus, denòte desparières fases constructives. Gourdon tanben parle des roïnes dera capèla de St. Martin de Baish, dehòra deth pòble a on en 1882 trapèc entre es pèires un *cippus* roman, tamb inscripcion²⁶. D'auti autors, Soler entre eri, placen era trobalha en St. Martin de Corilha.

Laguens Soler remèrque era batia dera de tipologia romanica, ua casulha bordada deth s.XVI, tanben citada per Bertrans e per Barrau de Lorde. Gourdon ressenhe tanben eth retaule barròc, ua talha de St. Pèir e es plafons de pintura ar oli sus tèla deth XVII (1638) tamb scènes dera Passion, pèces que demoren ena glèisa.

Soler parle dera existéncia d'un comunidor tamb data inscrita de 1798.

Ja auem parlat deth contracte qu'en data 30 d'octobre de 1574 se celebrèc entre es pòbles d'Unha e Gessa per ua part e er argentèr de Barcelona Domènec Medina per ua auta entara fabricacion des crotzes processionaus d'aguesti pòbles. En aguest contracte representaue Gessa Andrèu Pont.

St. Joan d'Arties

Sus era glèisa, Soler afirme sense facilitar-ne

era hònt que siguec ua fondacion des templèrs o dilhèu des santjoanistes, bastida en s. XIII e rebastida en 1385. Parròquia en temps de Gracia (1613), ja en moment qu'escriu Madoz (1845) sonque se i hègen celebracions en dates senhalades. Gourdon ne lamente eth mau estat, en tot remercar qu'era capèla sud servís de panteon ara importanta familia des Portolà, a on i a 4 sepultures, ua d'eres tamb eth nom d'Arnau Portolà e er escut dera familia. En autar major Laurière (1887), Soler (1906), Mn. Gudiol (1907) e Gourdon (1923) se fixen ena plan notabla imatge de St. Joan Baptiste o deth St. Crist, tamb er Agnus Dei qu'aué se sauve ena glèisa de Sta. Maria. Mn. Gudiol enumère d'autes talhes, un St. Estèue, tamb vestimenta de diacon e ua Santa Anna tamb era Mair de Diu e Jesus ena hauda.

Tanben expliquen qu'ena absidiola nòrd i auie eth retaule de St. Sabin, d'estil gotic plan tardan, format per 5 plafons tamb scènes dera vida deth sant (consagracion e martiri) e ena part inferiora, en centre un Ecce Homo sostengut per dus anges e a andús costats, sants e santes de miei còs. Recorrie eth guardapovas ua òrla en ziga-zaga tamb era inscripcion: *L'an de la Nativitat de IHS XPINT MILCCCCXXXI de decembre foc acabat lo pressent retaube Pe. Mstre Migl Vilela de Barcelona* (Transcripcion de GOURDON) Er album fotografic de Laurière mos proporcione era unenca fotografia d'aguest retaule desapareishut encara laguens dera tradicion gotica maugrat era sua data plan tardana. En centre tanben i podem veir era talha de St. Sabin o St. Saí aué ena glèisa de Sta. Maria.

Sta. Maria d'Arties

Per çò que hè ara parroquiau de Sta. Maria enes sòns Libres de Compdes mos proporcionen un bèth pilèr d'anotacions que informen des importants reformes amiades ena bastissa e en sòn mobiliari entre es s. XVII e XVIII. Atau sabem qu'en 1667 se hèn òbres ena "torreta"²⁷. Esbauçat eth castèth²⁸ en 1649,

26. Coma d'auti objèctes passèc a agranir era sua colleccio privada.

27. Tamb aguest nom se coneish era unica tor dera muralha der antic castèth que s'a mantingut en pè que fòrça autors identifiquen erròniamenti coma era tor der aumenatge.

28. Descrit per Gracia, Zamora e Madoz

pendent era Guèrra des Segadors, podem supausar qu'era finalitat des òbres ei adequar es rèstes encara en pè deth castèth. Entre 1762 e 1764 s'amien ath torn dera glèisa naues òbres, esbauçant parts dera muralha a fin d' agranir eth cementèri. Tanben se rebastissen es granèrs, se place eth relòtge e naues campanes, se modifique era pòrta de meddia e se traslade era batiadera. Un tresau periòde d'òbres se produsís entre 1779-1783, aguest còp ena cabecera dera glèisa, en tot daurir-se eth uelh de bò deth mur d'autan²⁹ e bastir-se era sagristia. Entad aquerò siguec de besonh enroinar practicaments era totalitat dera absida centrau romanica.

Davarament de Crist fotografiat ena glèisa de Sta. Maria d'Arties en 1921 per J. Roig (R-5314) A. Bastardes

En 1819 en proïbir-se era practica de sauvar es productes des dèumes (granatges e truhes) laguens des glèises, obligue a bastir es granèrs en edifici annexe deth comunidor. En 1863 eth bisbe ordene qu'es parròquies dispausen de casa rectorau. En Arties se bastís enes edificacions annèxes ara glèisa. En 1904 eth bisbe autorize era dubertura de hièstres ena planta baisha dera rectoria e era sua ampliaciom en tot reconvertir er espaci des granèrs ja en desusatge.

Es anotacions parlen tanben qu'entre 1921-22, eth mau estat dera vòuta, murs e pilars dera glèisa hec de besonh empréner òbres de refortilhament. Tamb posterioritat, se pintèrent es paraments tamb linhes neres en tot imitar es carrèus e eth vetejat deth marbre. Eth 25 de noveme deth madeish an s'installe enlumentat electric ena glèisa, a cargue deth diputat Emilio Riu, fondador de Productora de Fuerzas Motrices, S.A.

Per çò que hè as bens móbles sauvadi ena glèisa, Zamora (1788) parle deth retaule major tamb taules pintades que qualifique de bon. Comente tamben qu'eth plafon dera Mair tamb eth Mainatge qu'originàriament aucupaue er espaci centrau, hège pòc auie estat substituïda per ua imatge de talha. Atau demorèc enquiàs ans 30 deth s. XX coma podem observar en quauques fotografies (40-1996 AIGA), (D-1054, D-1117 e D-1912 CEC an 1905) (388-02 Salvany 1917), (5311 Roig 1921), (C721 1654-124 Hons Bassegoda UPC). Era taula centrau, contunhe explicant Zamora, auie estat plaçada en ua sòrta de reclinatòri ena sagristia. Delà ère quan la veigueren Soler (1905) o Mn. Gudiol (1907), coma mòstre ua fotografia der IAAH (E1-27).

Mn. Gudiol anòte tanben un sagrari gótic en un des autars lateraus.

En 1936 eth retaule se desmuntèc e trasladèc tà Lleida (d'aguest moment son es fotografies der IAAH (dera G-8830 tara G-8848.) e posteriorament tà Saragossa. En quauqu'un d'aguestit traslats despareisheren dues scènes: era dera l'Ascension³⁰ e era dera Pentacòsta. Es pintures deth Judici Final, qu'aucupen eth prumèr tram dera vòuta, an cridat era atencion de toti aqueri qu'an visitat era glèisa. Ne parle Zamora (1788) en tèrmes fòrça despectius: *parte de la bóveda está pintarrachada como otras del valle.* Tanben les descriuen e soent fotografien fòrça d'auti autors.

Son tanben nombrosi aqueri que se fixèren ena imatgeria. Pr'amor d'aquerò auem

29. Ei possible que des dera construccion romanica existissen ja en mur d'autan tres petits òculs o uelhs de bò. Es dus lateraus coma podem veir en mur, siguieren posteriorament barradi e substituïdi per dues hièstres d'arc apuntat. Era ampliaciom deth centrau entre 1779-1783 provoquèc importances henerècles en mur.
30. Era scèna dera Ascension se trape actuaument en Museu Maricel de Sitges a on ingressèc er an 1971 procedenta dera colleccio privada deth Dr. J. Perez Rosales.

fotografies des despareishudes³¹ mairsdedius deth Remei (otos 24430 IAAH 1918 e 5315 fons Roig 1921) e dera que presidie e autar major que soent vedem vestida enes fotografies (ACP-11-91v deth hons Serra Monteys, de 4/1914, Arxiu Històric Fotogràfic de l'IEFC; 40-1996 AIGA; 388-02 Salvany 1917, R-5311 fons Roig 1921; c-721-1654-124 de hons Bassegoda CITM de l'UPC).

Ua auta pèça interessanta coneishuda sonque gràcies a ua fotografia de 1921 de Roig R-5314 ei un Crist de granes proporcions tamb un braç despenjat dera crotz, de ben segur un davarament, citat tanben per Bertrans (1931). Semble que siguec des-hèt en 1936, sauvant-se actuauament sonque es braci³².

St. Julian de Garòs

Zamora (1788) remèrque era fortalesa dera tor campanau e era claretat dera fabrica gòtica, mès censure era existéncia de depòsits de gran, producte des dèumes, laguens dera glèisa. Soler (1906) ei qui enumère mès espandidament es bens dera glèisa: un retaule barròc de 1774 en autar major, un retaule gotic ena capèla laterau, -segontes ditz maganhadament retocat-, sus eth quau Barrau de Lorde (1935) especific que ei deth s.XVI, ua talha de Crist Crucificat (hons Roig R-5318) e ua Mair de Diu gotica.

E ena sagristia era crotz processionau de plata suberdaurada, casulha e capa pluviau ricament bordades, totes eres òbres deth XVI; un frontau d'autar lis (Espouy l'adscriu ath s.XVII) e un pali florejat tamb sedes de colors deth s. XVII. I a fòrça fotografies dera capa pluviau e dera casulha mès non d'autes pèces exceptat dera Mair de Diu (195/1996 Fons 87 col. Fotografies AIGA). Gourdon mos explique qu'ena caseta deth comunidor i auie un baish relèu tamb eth Pair Etèrn entorat ena dreta per Jesús e un glòbe que considère romanic e procedent d'ua capela despareishuda.

Transcriuent a Laurière parle des pintures muraus renaishentistes, replica des d'Arties, dera vòuta gotica deth presbitèri.

St. Tomàs de Casarilh

En Archiu Generau d'Aran se sauve un inventari des ornaments dera glèisa (013) redactat en 1776 peth rector Mn. Pau Vidal que permet observar eth ric auviatge liturgic tamb que compdaue ua parròquia tan ponina coma Casarilh. Sorpren comprovar qu'entre es pèces non se nomente eth Crist romanic. Totun, possiblament se i referís ua anotacion de 1865 en libre de compdes dera parròquia per ua despensa de 80 pessetes entà apraiar e pintar eth Crucifixe major. De ben segur, eth repintat tamb abondosi goteròrs de sang, d'escassa qualitat artistica e es claus de hèr que restacauen es braci ath còs enquira restauracion amiada a terme en 2007.

Totun, e dilhèu pr'amor d'aguest nefast repintat que lo desfiguraue, sembla qu'eth Crist, ua talha de plan fina factura, non desvelhèc era atencion de quauquarrés. Sonque ua fotografia, per cèrt fòrça dolenta, de J. Roig (R-5321 A. BASTARDES) que servic a Rafael Bastardes entà, dempús d'ua verificacion *in situ*, dar a conéisher en 1961 era excellenta talha romanica aué expausada en Musèu dera Val d'Aran. Ua auta fotografia de Roig mostre ua mairdediu gotica de tipe comengés.

St. Pèir d'Escunhau

En Arxiu Històric de Protocols deth Col·legi de Notaris de Catalunya, en Barcelona, s'a conservat eth contracte de fabricacion dera crotz processionau de plata suberdaurada dera parròquia, celebrat eth 1 de junhsèga de 1563 entre Ramon de Don Pere, baile d'Escunhau e er argentèr de Barcelona, Macià Janer. En aguest eth contractant establís qu'auie d'estèr pariona ara deth lòc de Llaners e ara deth

31. Panades en 1980 per Erik el Belga.

32. BRACONS I CLAPERS (1995) "Els davallaments romànics a Catalunya i l'heretgia albigesa". Miscel·lània en homenatge a Joan Ainaud de Lasarte. Vol. I 1998, lo da a conéisher en tot her-lo ua òbra dera prumèra meitat deth s. XIII, estilísticament emparentat tamb eth Crist d'Escunhau.

monastèri de St. Agustí de Barcelona qu'auie vist e admirat aqueth madeish dia. Macià Janer se comprometie a entregar-la abans deth Dimenge de Rams, tamb un pes de nau o dètz marcs d'argent e formada per dues lanternes, cadua tamb sies ninchòls arrecerant ua figura.

Es anotacions en libre de compdes testimònien era riquesa dera orfebreria e des vestimentes liturgiques dera glèisa. Totun tanben se i registre en 1904 un panatòri e autaplan un plet en 1802 per un terno compartit tamb es comunautats eclesiastiques de Casarilh e Betren.

Zamora (1788) mos parle deth retaule major, de tres cossi e taules pintades que considere excellent e de dus retaules mès, eth deth Rosèr e eth deth St. Crist. Supausam qu'aguest darrèr ei eth petit retaule barròc qu'alotjaue eth Crist romanic en centre, ath quau podem veir en quauques fotografies (C-24429 de 1918,

G/E 296 en IAAH, hons Roig R-5327 de 1921). Ua auta foto de 1917 de Salvany (388-04) ath delà d'aguest petit retaule deth Crist, mos ensenhe encara que malerosament de forma parciau e plan oscura e difosa eth retaule major, que separaue eth presbitèri dera sagristia, efectivament estructurat en 3 pissis e integrat per plafons pintadi, encara que, dada era mala qualitat dera imatge, resulte impossible identificar cap scèna.

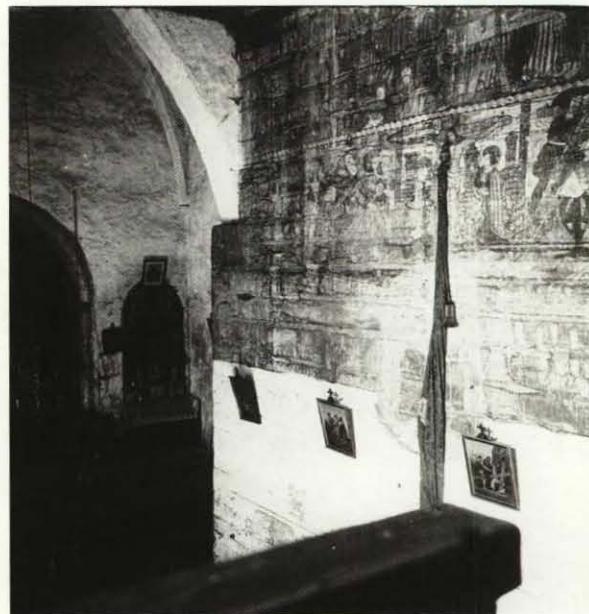
Sus aguest retaule major, malerosament despareishut en 1936, Mn. Gudiol (1907) mo'n dèishe quauques anotacions. En prumèr lòc obsèrve ua disparitat de cronologia entre es scènes: bères ues que date en s. XVI combinades tamb bères autes que considere mès modèrnies. Enumère es scènes acorropades en tres grops, dilhèu es tres pisi deth retaule? En prumèr grop, es scènes deth Bes de Judes, Oracion en Uart, Sant Sopar e Entrada tà Jerusalèm; en dusau, Flagelacion, Camin tath Calvari, Calvari e Devarament-Resurrecccion; fin finau en tresau, un grop de sants e santes entornejant a Crist en Majestat.

Zamora hè tanben referéncia as pintures tanben sus husta que caperauen eth mur nòrd a on se i representauen es pecats mortaus tamb ua inscripcion dejós que les identificaue. Tanben

i aiuen d'autes representacions que considere difficults d'interpretar e deplorables en tot lamentar qu'eth bisbe non les ordene retirar. Laurière, Gourdon, Gudiol, Soler, Bertrans e Espouy ath delà d'admirar era portada, se fixen tanben en aguestes pintures, en tot informar que se trapauen parcialment cubèrties per ua cocha de caudia. Despareishudes en 1936 les podem veir, enes fotografies de Juli Soler (CEC D1109), de Salvany (388-04), de Laurière (num 61) e de Roig (R-5326).

Un autre interessant element aué perdut ère era caisha de husta talhada, formant traceries d'estil gotic "flamboyant" (1918 C-24424 IAAH) que protegie era ròda de campanes. En aguesta madeisha fotografia se pòt observar ua petita veirèra tamb era figura d'un bisbe que quauques autors atribuïssen ath s. XVI. Mn. Gudiol registre tanben aguesti elements e ath delà un banc tamb un trabalh parion ath dera caisha dera ròda de campanes.

Toti aqueri que visiten era glèisa hèn a subergésser tanben era batiadèra romanica e ena sagristia, era capa pluviau (CEC D1121), era crotz processionau e un frontau d'autar, en tot fotografiar es imatges de St. Pere (G-44237 IAAH, ua mairdediu de quauques sants (G/E292 IAAH).

Pintures e retaules dera glèisa d'Escunhau. 388-04 Salvany (1917). Biblioteca de Catalunya

Laurière mos informe qu'en clòs deth cementèri e enfront dera pòrta i auie eth comunidor. Gourdon mos explique que calat ena base d'un des contrafòrts exterioris i trobèc un autar de marbre tamb era inscripcion *ILVRBERRIXO ANDEREXO* que, coma d'autes objèctes d'epòca romana, passeren a incrementar era sua collecccion particular.

De St. Sernilh e St. Estèue de Betren

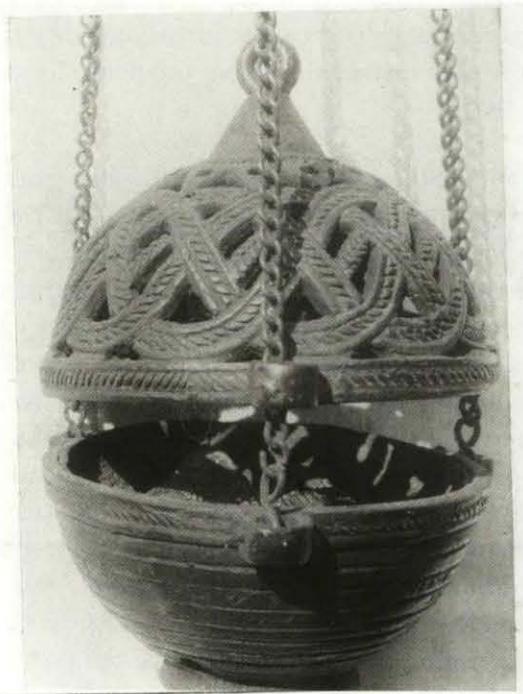
Era istòria dera glèisa de St. Sernilh a estat ua succession de bastiments e des.hètes, sense que demore clar era rason. Maugrat que non auem documentacion medievau qu'ac confirme, semble pes murs aué existents qu'aurie estat en origen un ponina construccion romanica, rehèta o ampliada a prumèrs deth s. XVI, coma ac testifique era mèrca dera despareishuda vòuta de canon apuntat ena cara èst dera tor campanau, de pariona datacion³³. Non sabem pas qu'ei çò que passèc ena glèisa que fucionèc coma parròquia enquia 1713, mès pes memoriaus de compdes òc que sabem qu'entre 1731 e 1734 se trebalhaue en sòn rebastiment. Se mos basam ena documentacion, semble qu'en 1734 s'interrompissen es travalhs. Maugrat qu'aguesta non parle en cap moment der acabament dera òbra, es notícies que mos proporcione Zamora en 1788 indiquen que tornau a èster era parròquia e autaplan que possedie uns retaules plan dolenti. Totun, semble èster que de nau era glèisa patís un esbauçament que Laurière atribuís as guèrres der empèri. Supausam qu'er autor francès se referís ara invasion d'Aran ena primauera de 1810 pes tropes napoleoniques, totun que sense descartar que hesse referència ara invasion des tropes revolucionàries en 1793. Sia coma sia, Madoz e Laurière coincidissen en registrar un nau assag entà rebastir era glèisa en 1826 o 1828, Corresponden ad aguesta darrèra fase constructiva es murs inacabats ath nòrd deth campanau, qu'incorpòren coma lumedar d'ua des hièstres eth crismon romanic primitiu, plaçat de cap enjós.

Per çò que tanh as bens móbles Laurière, Gourdon e Soler hèn a subrgésser era crotz processionau de plata ciselhada e ua casulha

bordada tamb aur e seda fotografiada per Laurière, un frontau d'autar de velhut vermelh tamb bordats d'aur, plata e seda, tamb motius vegetaus e geometrics e en centre es figures de St. Sernilh e St. Estèue (fotografies D72 CEC e en album de Laurière) e un encensèr de bronze, deth s. XII (1888 Laurière; 1907 D1032 e C39 CEC i de 1918 C-24397 en IAAH).

Informe tanben Laurière dera existéncia laguens deth campanau de St. Sernilh de dus plafons pintats, deth s. XVI. Possiblament es dues scènes pintades en un gran plafon sus era vida e eth martiri de St. Sernilh qu'en 2006 se localizèc formant part deth tenhat deth relòtge.

Sus era glèisa de St. Estèue possedim fotografies deth laguens plen d'ornamentadi retaules barròcs (Salvany 388-13) (Bassegoda C 776 1605-121 e C721 1653 124) (CEC G-127 2552 DE 1928); de dues mairdedius (IAAH C-24396 de 1918) (CEC C38, de 1906) (H. BASSEGODA C 776 1601 121). Sabem tanben per Laurière qu'eth conjuradèr se trapaue dauant dera pòrta de St. Estèue.

Betren, Encensoir du XIe siècle

Encensèr de St. Estèue de Betren. Fotografia der Àlbum fotogràfic de Laurière 1885. Col. Privada B. de Gorsse

33. Ua des campanes deth campanau pòrte gravat er an de fundicion: 1533, de segur immediata ath bastiment.

Es glèises de Vielha

Coneishem per Gracia qu'auien existit tres parròquies en Vielha: St. Miquèu, St. Orenç e St. Silvèstre. Relate Soler qu'en 1439 es cònsols de Vielha demanèren ath bisbe de Comenge de amassar-les en ua, tamb un rector e rendes comunes, peticion que siguec concedida eth 5 d'octobre deth madeish an coma certifique un pergamin der archiu dera vila que cite aguest autor. Gracia ath delà, informe que i auie 5 capèles. Gourdon mos parle dera capèla privada dera familia Portolés, en carrèr Major, a on i vieiguec ua figureta d'ivòri dera Mair de Diu, d'ua grana qualitat.

Glèisa de Sant Orenç

Un corròp important de documentacion medievau procedenta des archius der antic bisbat de Comenge³⁴ se i referís. D'ací se despren eth subgersent papèr qu'en aguesta època avec era glèisa. Atau eth 26 de seteme de 1429 se i celebrèc ua amassada entre es oficiaus deth bisbe e es rectors de quauques parròquies araneses –Garros, Lespan, Salardunum, Podia, Bagirio, Trasdós e Muntros- entà negociar e determinar eth pagament des dèumes, reclamadi des de dejà temps peth bisbe e non atengudi peth clergat aranés³⁵.

Segontes Soler, St. Orenç ère un edifici gotic, tamb ua portada d'arc apuntat e ua tor de campanau quadrada. Indique qu'ère a on es celebraue era cerimònìa d'eleccion e jurament des conselhers deth Conselh Generau e on laguens der Armari des Sies Claus, se sauvaue era documentacion d'aguesta institucion. Maugrat aquerò, Zamora senhale qu'en 1788, ja se trapaue sense culte e miei esbauçada, encara que i auie intencion d'apraiar-la. Auem confirmacion d'aguest aspècte er acòrd prenut eth 20 de març de 1792 ena madeisha glèisa entre eth conselh dera Fabrica dera Glèisa e eth conselh dera vila de Vielha, entà apraiar era vòuta e hèr d'autes meilhores³⁶.

Explique tanben Zamora que d'ací procedíe eth retaule gotic dedicat a St. Orenç qu'alavetz ja se trapaue ena glèisa de St. Miquèu. Soler hig qu'ère d'estil gótic tardan. Tanben informe aguest autor que Pascual Madoz en tot èster governador d'Aran ordenèc en 1835 des.hèr totaument era glèisa e eth solar afectat pera desamortizacion, siguec aquerit peth Sr. Abadia que i basic prumèr un comèrc e posteriorament er Hotel Internacional.

Glèisa de St. Miquèu

Per çò que hè a St. Miquèu, Gracia (1613) conde qu'ère plan rica en ornaments e mobiliari, entorada per un castèth bastit per privilegi de Pere IV eth Cerimoniós de 1375, era tor mèstra deth quau, eth campanau dera glèisa, siguec bastit (o reformat) en 1506 per un privilegi de Ferran II. En abriu de 1643, pendent era guèrra des Segadors, es tropes de Josep Biure y Margarit, Dempús d'assetjar Vielha, preneren e meteren huec eth castèth e saquegèren era glèisa panant calitz e patenes, lampes, crotz, vestidures, campanes e relòtges.... Maugrat qu'aguesti hèts sigueren era fin deth castèth Zamora en 1788 encara podec vederne es roïnes.

Entre d'autes donades en libre dera fabrica dera parroquiau cònsta qu'en 1733 s'encetèren es òbres d'ampliacion dera glèisa (crotzèr, cimbòri, sagristia), amiades per Joan Piquer de Sort per 200 dobles. Hèren eth losat per un prètz de 440 francs uns mestres d'òbres de St. Beat nomenadi Morons. Entà finançar era òbra se veneren era antica glèisa de St. Silvestre, en tot compdar tamb era autorizacion deth bisbe de Comenge. Es òbres s'acabèren en 1736, an en quau se placèren en campanau quate campanes naues: Miquèla, Sta. Maria, St. Orenç e St. Eloi.

Maugrat qu'en 1860 se bastís eth nau cementèri quauques fotografies mos mòstren encara eth recinte der antic ath torn dera glèisa (Laurière, 1885), (A667, D1065 CEC de 1902) e sense data (152/1996 AIGA).

34. Aué enes Archives Departamentales de l'Haute Garonne (Serie 3G)

35. Pergamin (Serie 3G 20, doc. 9 ADHG)

36. Libre de Decrèts dera parròquia de St. Miquèu de Vielha

D'autres posteriores mos mòstren es murs miei enroinadi (E1172 IAAH de 1911) e (157 hons 87 AIGA) e de mès tardanes (A4160 CEC 1918) e (153/1996 AIGA) era explanada vueda o ja tamb arbes recent plantadi (Fons 87, 154-156 AIGA) e (C24472 IAAH).

Ua fotografia d'Alfred Mas (G/E257 IAAH) mos permet veir eth Crist crucificat der atrí abans d'estar repicat en 1936.

Per çò que tanh ath laguens Zamora ath delà deth retaule de St. Orenç, de 3 còssi e decorat tamb baishi retròus, descriu eth retaule de St. Miquèu, tanben de 3 cossi que maugrat qu'auie estat eth major alavetz ja s'auie desplaçat a un laterau. En sòn lòc n' i auie un de modèrn que qualifique de *insigne mamarracho*, que costèc un pilèr de sòs e un plet (fotos 120/1996 AIGA e B698 CEC). Sus aguest eth libre de compdes recuell que siguec executat en 1754 per 110 dobles espanyoles per Fco. Grange de Pont de Suert e dorat en 1759 per Joan Sogobia dera Seu d'Urgell. Zamora encara enumère d'auti autars: es deth Pilar; de St. Joan Baptista e deth Crist.

Diuèrses fotografies mos mòstren eth retaule de St. Miquèu muntat en ua estructura de gust classic e factura pariona as d'Arties e de Gausac (foto an 1909 C3272, IAAH; D1062 CEC e 61/1996 AIGA). Se trobaue plaçat en crotzèr, en costat der Evangeli. Interèsse remarcar qu'enes fotografies de Roig R-5339 e de Salvany 388-14 se pòt veir qu' encara conservaue eth costat dret deth guardapovàs, decorat tamb ua figura nimbada e er escut des reis catalano-aragonesi. Tanben qu'ère presidit per ua escultura de St. Miquèu. Mn. Gudiol en sòn caièr de nòtes ne hè un cròquis e n'aconselhe era restauracion en tot atrevir-se a prepausar ua reordenacion des scènes tamb major coerència iconogràfica.

Ena prumèra capèla septentrionau i auie eth retaule deth St. Crist (fotografies R-5337 de Roig e 390-03 de Salvany) e ena tresau, un aute tamb fronton, colones e ua imatge centrau, que maugrat era escassa qualitat dera fotografia (388-11 de Salvany), porie èster Santa Clara.

Laurière e Salvany fotografièren tanben es pintures muraus des capèles lateraus.

Es archius parroquiaus sauven tanben er acòrd de 10 de seteme de 1778 entà amiar a tèrme eth bastiment der òrgue a cargue des frairs Josep e Llorenç Vicens de St. Feliu de Guixols e entara contratacion der organiste; eth contracte de fabricacion dera campana Miquèla en 1736 a cargue der Josep Guerri de Barbastro e eth contracte de 1792 tamb Agustin Tell entà tornar-la a hóner. Tanben i figure eth contracte entath traslat e ampliacions der òrgue en 1858 en favor d' un tau Rouede.

Entre es ornaments liturgics e eth mobiliari Soler e Bertrans remèrquen era trona de predicar de talha gotica e ena sagristia un frontau d'autar (D1215, D1214 CEC) e capa (D1213 CEC) e bordada tamb aur e seda tamb era figura de St. Miquèu.

Mn. Gudiol (1907) registre tanben en sòn caièr es dues tasses d'argent e jarres d'estanh deth comun de Vielha (C1339 IAAH).

Retaule de St. Miquèu. Vielha. 388-14 Salvany (1917). Biblioteca de Catalunya

Crist romànic calat en un laterau dera portada dera glèisa de Vielha. (776-1614-121 CITM)

Sta. Maria de Mijaran

Totes es òbres generaus antiques e modèrnes dediquen un apartat ad aguest centre neuralgic dera val. Atau Laurière (1886) e Gourdon informen dera estela romana que i auie calada en un mur de pèira seca apròp deth santuari. Semble que Gourdon se la emportèc, ja que Soler ja non la trapèc.

Es fotografies que mos an arribat dera glèisa mòstran un edifici romanic plan transformat. Se modifiquera cabecèra; se substituïssen es vòutes romàniques per arcs diafragma apuntadi enes quaus s'empare era charpanta de husta dera coberta; e possiblament s'amplie era portada, en tot calar er antic timpan monolitic tamb un Crismon gravat, ath dessús des arcades (D1072 CEC, 390-05 e 06 Salvany). Deth convent dissòlt en XVII, se trapaua abandonat en temps de Zamora. Posteriorament, quan era desamortizacion es terrens sigueren venudi. Non ne demoraue ja arren en 1906.

Santuari de Santa Maria de Mijaran. Àlbum fotogràfic de Laurière 1885. Col. Privada B. de Gorsse

Laurière, Gourdon e Soler remèrquen era batiadera (390-08 Salvany, Roig R-5415) actuaument replaçada en St. Estèue de Betren. Autes fotografies mòstran era talha renaishentista dera Mair de Diu de Mijaran que presidie er autar major (C37fusta 56 Bassegoda CITM; 390-07 Salvany; Roig 5412-13; Àlbum Meravella pag. 34 e C37fusta Bassegoda CITM).

Eth Crist de Mijaran ei descrit ena documentacion antica coma un *Ecce Homo*, de granes proporcions que se trapaua ja mutilat. Sorprèn qu'abans dera guèrra civila n'es istoriaires der art n'es autors des guides, non li balhen atencion. Sonque coneishem ua foto de Roig R-5414 e dues en album fotografic deth marchand d'art igualadin Domingo Viñals. Possiblament aguest darrèr i prevedie mercadejar. E de het pendent eth caos produsit pera guèrra civila entrèc en mercat d'antiquitats, en tot èster exportat tà França e Soïssa, d'a on d'ua faiçon que mos atrevim a nomenar miraculosa e en circomstàncies pòc esclarides s'artenhec a recuperar. Era imatge siguec expausada en 1937 en Palais des Tuilleries de Paris. Semble èster que delà la localizèc quauquarrés e dempùs d'ues rapides e exitoses gestions – quauquarren plan infreqüent-s'artenhec eth sòn retorn tà Vielha³⁷.

Fotografia deth plaçament deth Crist de Mijaran en 1921. Roig (R-5414) A. Bastardes

St. Martin de Gausac

Dera glèisa de Gausac Zamora (1788) comente qu'ei ua bastissa antica, de bona arquitectura, maugrat qu'ua alavetz recenta reforma deth presbitèri l'auesse desfigurat benben.

37. Arregraïm a Mn. Amiell auer-mos facilitat còpia de dues cartes, ua de data 15/6/1940 deth rector de Vielha dirigida ath vicari capitular, a on informe qu'eth Crist se trape en Louvre, valorat en 5 milions de francs. Mejançant era dusau carta de data 21/8/1940 , eth bisbat informe ath rector de Vielha qu'eth Crist ja a arribat entara Seu procedent deth Palai Nacionau de Barcelona (sedènca deth musèu d'art) dempùs d'èster recuperat en Ginebra.

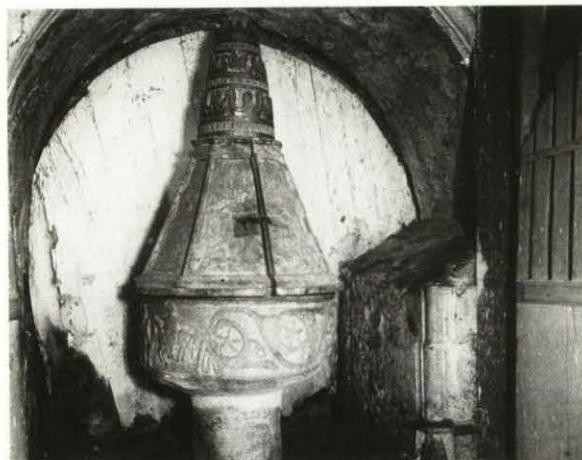
Es autors des guides classiques (Laurière, Gourdon e Soler) remèrquen era crotz processionau de plata suberdaurada, fotografiada per Laurière (1885). Parlen tanben dera batiadera e deth sòn caperadèr bèrament talhat e policromat. Quauqua fotografia mos lo mòstre barrat (B930 de 1905 CEC) e mès dubèrt (D77 de 1906 de CEC), (389-10 Salvany; R-5352 de Roig e C 680 2144 210 Bassegoda CITM). Aguestes imatges mos permeten observar qu'eth coronament se trape ena actualitat mutilat.

Aguesti prumèrs toristes prestèren tanben atencion ath frontau d'urna roman de marbre blanc qu'ère calat en mur deth cementèri (R-5353), actuaument en Musèu dera Val d'Aran.

Zamora laude fòrça eth retaule tamb pintures que presidie er autar major e informe que lo volien suprimir e qu'eth les aconselhèc de sauvar-lo. Degueren hèr-li cas en tot contentar-se simplement en desplaçar-lo entà un autar laterau a on demorèc enquiara guèrra civila, a on podec èster descrit per Soler e Gourdon e fotografiat (D-1130, D-1075 CEC, 389-06 Salvany, collecció 42 AIGA). Aguesti afirmen qu'ère gòtic e integrat per 8 scènes dera vida de St. Martin. En autar major se i placèc un retaule barròc (B934 i B1391 CEC). Es dus retaules despareisheren en 1936.

Retaule gotic de St. Martin. Gausac. Imatge 389-06 s Salvany (1917). Biblioteca de Catalunya

Batiadera de Gausac. Eth coronament deth caperadèr a despareishut. Imatge 389-10 s Salvany (1917). Biblioteca de Catalunya

St. Andreu de Casau

Per Zamora (1788) maugrat considerar era bastissa pòc remèrcabla jutge plan boni eth retaule der autar major, era batiadera e un libre de còro manuscrit qu'alavetz se i sauvauen. Era fotografia 389-11 de Salvany mos permet conéisher aguest retaule perdut: de tres pisi, es dus inferiors tamb plafons pintadi e eth superior compartmentat tamb 3 cavitats centraus entà imatges e plafons pintadi enes extrèms. Ena madeisha fòto se pòt veir era Mair de Diu gotica e ua cròtz processionau de husta que mos ei totaument desconeishuda, malurosament ja que sembla de factura anciana, tamb eth Crist clauat tamb 4 claus, coma ei d'abitud representat en romanic, encara qu'era tipologia dera crotz sembla gotica.

Ua auta fòto de Roig (R-5350) e eth cròquis de J. Puig i Cadafalch (1907) mos informen d'ua auta plan interessanta pèça inedita, aué malerosament despareishuda: un calvari de husta, calat en mur dessús dera arcada deth presbitèri. Ua anotacion mos informe que ja alavetz se trapau en fòrça mau estat.

Ath delà d'aquerò arrés mès sembla fixar-se i, dedicant-se toti a descriuer e fotografiar era magnifica casulha deth s. XVI, tamb bordats d'aur e seda.

Entà acabar comentar qu'era fotografia R-5349 mos permet apreciar eth caperadèr ja despareishut dera batiadera, fòrça parion ath de Gausac.

Calvari sus era arcada dera absida e retaule ath hons ena glèisa de. Casau en 1921 (R-5350) A. Bastardes

St. Fèlix de Vilac

Es libres dera parròquia sauven nombrosa e suenhada documentacion qu'a compdar deth s. XVIII permet seguir es reformes arquitectoniques dera glèisa e eth mobiliari e ornaments que possedie, aué en gran part despareishudi.

En çò que tanh ath castèth que la entornejaue, e deth quau, era tor campanau hège es foncions de tor mèstra sabem qu'en 1483 servic de quartèr entès tropes deth comde Hug Roger III de Pallars³⁸. Tanben qu'en cas de conflicte servie de refugi as poblants de Vilac e des pòbles vesins de Mont e Montcorbau³⁹. Totun ei Fco. de Gracia⁴⁰ qui mes extensament mos lo descriu coma un recinte triangular laguens deth quau, ath delà dera glèisa se i lheuauen d'autes bastisses. Tanben es libres dera parròquia mos en balhen quauques donades. Atau sabem qu'en 1767⁴¹ ath torn dera glèisa i auie a autan eth cementèri des *Parvols*, a meddia era sala comuna, eth pati e eth comunidor o coma ditz eth document, er *Esconjuraté* e qu'a cogant era muralha encara se tiege en pè. Tanben qu'existien grani pilèrs

de tarcum, especiaument peth costat septentrioñau çò que provocaue greus umitats. Entà pr'amor d'aquerò se retire eth tarcum, probablement originat per esbauçament deth castèth. Afirme eth document qu'en lheuar eth tarcum apareishec a autan un mur tot de pèira plan ben trabalhada tant subergessent que, segontes explique, i anèren a veder-lo eth Governador e eth Prior de Mijaran.

Posteriorament, en 1815-16 se hè eth nau clos deth cementèri e en 1824 s'encète era grana reforma dera cabecera dera glèisa, dera quau se déishe un suenhat registre comptable de totes es actuacions⁴². Gràcies ad aquerò sabem qu'er arquitècte principau siguec M. Guiard de Banhères de Luishon e es arquitèctes ajudants Lorenzo Armelin e J. Guiraud, andús de Sant Gaudenç. Tanben des nombroses crompes de povora entà barrenar es murs vielhs e eth malh. S'auc de crompar e esbauçar ua tor apròp (possiblement subervienta deth castèth) dera quau se profitèc tota era pèira. Se carregèren granes quantitats de pèira estupèra des de Casarilh. Siguec de besonh anivelar eth pati de dauant dera glèisa. Fin finau eth 27 de junhsèga de 1826 Mn. Pere Abadia y de Llorens, oficiau eclesiastic benedic era glèisa naua. De contunh entre 1827 e 1828 er escultor Simon Reguer e eth dorador Antonio Sala d'Arties executèren eth retaule major e es quate collateraus. Eth balanç totau dera òbra ascèndic a 27.514 pessetes. Entà finançar-la se vengueren dues capèles, era de St. Blas e St. Miquèu e s'executèren deutes pendents des de 1759 per dèumes e gasalhes impagades. Maugrat tot es rendes artenhudes sonque pugèren a 22.508 pessetes e eth dèficit de 5.006 pessetes non s'acabèc de quitançar enquia ua decada mès tard.

Tres inventaris des ans 1746, 1927 e 1936 respectiuament testimònien eth ric auviatge que sauvae era glèisa e que malurosament ei en gran part perdut. Per inventari de 1927

38. Procés judiciau incoat a Hug Roger de Pallars en 1491 integrament publicat en en AAVV. Senyor en les muntanyes. 2002.

39. Memoriau Joanot Salba 1555.

40. Relació (1613)

41. Libre de Decrets dera parroquia de St. Fèlix de Vilac (1766- s XIX)

42. Libre de compdes dera glèisa de St. Fèlix de Vilac (1803-1947)

sabem qu'es cinc taules tamb pintura gotica aué expausades en Musèu dera Val d'Aran, ja se sauvauen ena sagristia.

Zamora ena sua descripcion dera bastissa obsèrve era similitud deth timpan dera portada tamb eth de Bossòst. En ua foto dera portada hèta per Laurière en 1885 aguesta encara consèrve era colona e eth capitèu deth costat dret.

Per çò que tanh as bens móbles Soler, Bertrans e Barrau de Lorde coincidissen en remerciar era qualitat dera imatge de la Mair de Diu dera Gracia⁴³ (C24461 IAAH, R-5357). Tanben eth retaule deth St. Crist qu'atribuissem ath s. XV, ua capa de velot tamb bandes bordades d'aur, era crotz processionau (C24463 IAAH, R-5359) e d'autres pèces d'orfebreria. Era trona de predicar tamb traceries de talha gotica ei vedible en quauques fotografies (C24460 IAAH, Salvany 390-11 e 776 1604-121 Bassegoda CITM). Soler comente tanben es plafons gotics (C-24462 e ss. IAAH).

St. Estèue de Montcorbau

D'aguesta glèisa s'an sauvat dus contractes d'òbra de bens móbles. Un, eth dera manufactura dera crotz processionau, publicat per Madurell⁴⁴, se consèrve coma d'autes pariones en Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, deth Col·legi de Notaris. Eth contracte se celebrèc eth 29 d'abriu de 1591, davant deth notari de Barcelona, Jeroni Ollers, entre per ua part Mn. Bonsom Barrau, rector dera parròquia e Joan Calbetò, pagès, vesin de Montcorbau e obrèr dera nomenada parròquia e per auta, er orfèbre Antoni Gil. Mejançant eth contracte aguest darrèr se comprometie a auer acabada entath dia de St. Miquèu deth madeish an, ua crotz de plata de quinze marcs de pès, de característiques pariones as qu'auie era qu'eth madeish orfèbre auie hèt entara glèisa de St. Martin de Provençals. Es representants dera parròquia de Montcorbau se comprometien a pagar 10 liures per cada marc de plata elaborat e a pagar er aur de besonh entà daurar-la.

Er aute contracte, sauvat tamb era documentacion dera parròquia, aué depausada ena Rectoria de Vielha, de data 28 d'octobre de 1792, regule eth bastiment de dus retaules. Mejançant aguest, Jaume Bosch, amassa tamb eth sòn hilh, es dus naturaus de Montferrer e domiciliadi en Esterri, se comprometen a fabricar dus petits retaules, un entara capèla de Sta. Lucia e er aute retaulet dedicat a St. Blas e St. Peregrin. S'estipulauen es condicions deth travalh, es característiques e mesures qu'auien d'auer es òbres, tèrme de lirament e forma de transpòrt a trauès deth Pòrt de Palhars, fiadors, eth prètz – 35 dobles espanhòles- e era forma de pagament.

St. Martin d'Aubèrt

Sus era glèisa, d'origina romanic, Soler apunte qu'anticament coma Mijaran, auie estat convent agustinian. Obsèrve tanben rèstes de decoracion pictòrica enes murs, pintures que des de hè ja quauqui ans se trapen totaument descobèrtes.

Laurière informe qu'apròp dera glèisa trobèc un fragment d' autar votiu roman, tamb era inscripcion V.S.L.M (Votus Solvens Liber Meritus) que se'n portèc entà Luishon.

Quauques fotografies (CEC D1086, Salvany 392-03, A. Bastardes, e ua publicada en Album Meravella) mos mòstren eraspècte qu'aufrie a prumèrs de siècle XX aguest singular campanau, de factura romanica, exceptat deth sòn pis superior, dificil de datar, tamb parets formades per tirants de husta e reompliment de tapia.

Dera crotz processionau sabem peth contracte sauvat en Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, que siguec encomanada, amassa tamb es des parròquies de Bossòst e Vilamòs ar orfèbre barcelonin Pere Farell, mejançant contracte datat eth 16 de noveme de 1613, en tot actuar coma contractant Joan Benosa, vesin de Bossòst. Balharam mès detalhs d'aguest contracte en parlar dera crotz de Bossòst.

43. Malurosament objècta d'un panatòri eth 12 d'octubre de 1997.

44. MADURELL MARIMON, J.M. (1973) *Orfebreria antiga a les comarques lleidatanes (1401-1702). Notes per a la seva història*. Ilerda XXXIV

Sta. Maria de Vilamòs

Dera glèisa de Vilamòs s'a sauvat fòrça documentacion que mos permet seguir a compdar deth s. XVII era istòria dera parròquia, es modificacions dera bastissa, es crompes de bens mès tanben saquegi e damnatges. Ua part importanta d'aguesta documentacion apertien ar Hons de Cò de Joanchiquet depausat en Archiu Generau d'Aran. Se tracte des memoriaus de despenes des desparièrs rectors e caperans membres dera familia, qu'abracen des de 1677 enquia 1722. Se i constate ua importanta reforma dera glèisa practicada pòg abans de 1692, tamb eth bastiment d'un edifici annèx tamb foncions de sagristia, eth apraiament des murs deth cementèri e eth enlosat deth solèr dera glèisa.

Tanben i trapam escrits sus era crompa d'un calitz en 1712 o era quista d'aumòines entà apraiar era capèla de St. Miquèu e eth mès interessant de toti: un inventari des objèctes que posedie era parròquia en 1690, plan rica en vestidures e orfebreria, qu'en aqueth moment compdaue ath delà deth rector, tamb sèt caperans mès un acolit e quate tonsuradi.

Sabem peth document de contracte⁴⁵ qu'era crotz processionau siguec hèta en 1613 peth orfèbre de Barcelona Pere Farell frut d'ua encomana conjunta tamb es de Bossòst e Aubèrt.

Encara mès informacion contie eth Libre de Compdes e Dèumes de Sta. Maria de Vilamòs (1733-1854). Ací i còsten entre d'autas: en 1741, ua encomana de pèces a un mestre orfèbre de Graus; en 1746, eth bastiment des armaris dera sagristia e der autar major; en 1781, era fabricacion deth relòtge per part d'un relotgèr de Benasque, d'ua crotz, d'un St. Crist, dera trôna de predicar e era crompa d'un calitz ar argentèr napolitan Anton Rosa; en 1785, eth bastiment tamb pèira der autar deth Rosèr e des granèrs ath cant dera tor. Tanben se i registre qu'eth dia 30 de març de 1793 es tropes revolucionàries franceses qu'envasiren era Val d'Aran, assautèren e

saquegèren era glèisa en tot provocar importants des-hètes. En 1799 es òbres d'apraiament ja son començades; en 1802 er archiprèst benedic era naua sagristia e eth nau presbitèri e en 1808 se destine ua partida entath pagament dera lòsa dera "torreta" deth presbitèri. Aguest madeish an se demane permís ath Oficiau eclesiastic entà cambiar era ubicacion dera pòrta d'accés ara glèisa e en 1816 ja ei totaument acabat eth nau portau, d'estil neoclàssic, en mur de cogant. Cau supausar qu'ei tanben alavetz quan ei tapiada era portada romanica, plaçada en extrèm occidentau dera façada sud.

En 1818 se pague ar hustèr pera òbra deth còro e dera nèira e, ar an següent, s'encomane era decoracion pictòrica dera nèira a Fco. Claveria.

Ath delà de totes aguestes interessantes donades sus es transformacions der edifici eth Libre de Compdes e Dèumes de Sta. Maria de Vilamòs (1733-1854) registre dus hets istorics que consideram remercables: era darrerà visita en junh de 1786 deth bisbe de Comenge, Eustache Osmont entara Val d'Aran e eth besonh en 1799 de hèr ua quista extraordinària entà mantèr es sacerdòts francesi refugiadi.

En 1861 eth comde Raymond de Toulouse-Lautrec, oncle deth celèbre pintor, hèc un cuert viatge pera Val d'Aran. Frut d'aguest ei era descripcion dera vision deth presbitèri dera glèisa de Vilamòs ornada tamb tres retaules barròcs, plens d'imatges, dauradi e policromadi⁴⁶.

Mès recentament, Laurière e Soler remèrquen ath delà des frontaus d'urna romans caladi enes façades, un retaule tamb decoracions en relèu e ua casulha bordada. Soler hig era trôna de talha gotica e un calitz de plata tamb era data gravada: 1768. Barrau de Lorde parle tanben d'ua safata.

Un cantièr de fotografies mos mòstren encara er aspècte exterior dera bastissa tamb era sagristia e eth clausun deth cementèri (C24464 e C45843, IAAH; C567 2246-223 der Hons

45. Madurell i Marimon, J. M. (1973) Orfebreria antiga...

46. TOULOUSE-LAUTREC, RAYMOND, (1863), *Les cloches dans le Haut-Comminges*. Paris

Bassegoda CITM). D'autas fotografies, totes eres der Institut Ametller d'Art Hispanic, hètes en 1918 mos mòstren era batiadera suenhadament trabalhada; ua cròtz de husta tamb planches de laiton repujat, deth s. XVI (C-24469); era crotz processionau de plata suberdaurada (C24468 IAAH); ua lampa entà acompanhar eth viatic (C24467 IAAH) e ua bacina rectangolar de pèira trabalhada – per quauqu'uns, batiadera d'immersion - que cònsta de Vilamòs encara qu'actuaument despareishuda, tamb era figura incisa en ua des cares exteriores de çò que sembla un leon jacent.

Era Mair de Diu dera Assompcion o dera Purificacion de Bossòst

Zamora (1788) remèrque ena glèisa es autars deth Rosèr e de Santa Anna e era crotz processionau. D'aguesta coneishem eth contracte dera fabricacion. Coma ja s'a comentat en parlar d'Aubèrt e Vilamòs, se tracte deth contracte, de data 16 de noveme de 1613, entara encomana compartida per Bossòst, Vilamòs e Aubèrt, ar argentèr barcelonin Pere Farell de manufacturar tres crotzes processionaus, ua entà cadua des parròquies. Actuèc en representacion des tres parròquies araneses, Joan Benosa, pagès vesin de Bossòst. S'estipule qu'es crotzes auràn d'auer lantèrna e representacions des apòstols evangelistes, de Crist e de Maria; que dues d'eres auràn d'arténher de 18 a 20 marcs de plata, en tot qu'era tresau sonque 12 o 13 marcs. Eth pagament serà de 12 liures e 12 sòs de moneda barcelonesa per cada marc de plata. Er argentèr pera sua part se comprometie a auer-les prèstes e liurades abans deth dia 25 d'abriu der an següent, festivitat de St. Marc. Peth cas d'incumpliment des condicions se preven penalizacions. Ua anotacion marginau de data 2 de mai de 1614 da constància dera resolucion deth contracte tamb totau satisfaccion per andues parts.

Corraborant eth document ena crotz processionau de Bossòst i a gravada era data 1614.

47. Aleatge d'estanh, coire, antimònì e plom

48. Segontes indique era data gravada en lumedar de naut dera pòrta pera quau se i accedie des dera absida

Toti es autors dera fin deth XIX o prumeries deth XX meten en relèu era arquitectura dera glèisa e quauqu'un des bens mòbles qu'alavetz possedie. Laurière, informe qu'era ròda de campanes – la nomente *roue à sonnerie*- ère plaçada ena tribuna deth còro, coma encara aué se trape era dera glèisa d'Arròs. Aguest coma tanben Soler e Gourdon, parlen tanben dera crotz processionau d'inicis deth s. XVI, que considère era mès polida d'Aran, dempus dera de Tredòs, damb es figures d'Adam e deth Pelican e ena part inferiora, en miei d'ua arquitectura gotizanta, es figuretes de 6 apòstols; d'ua casulha deth s. XVI, de velhut de seda carmin, bordada en aur, tamb representacions ena esquia dera Verge, St. Sebastian e St. Jaime e dauant de St. Laurenç, St. Tomàs e St. Antòni; e d'un document redigit peth bisbe Gabriel Olivier de Lubièrre du Bouchet, imprès er an 1724, en francés e gascon.

Mn. Gudiol anòte tanben en sòn quadèrn, ua capa pluviau modèrna mès incorporant eth bordat d'ua auta deth XVII representant era Concepcion. Senhale tanben un *cetrot de peltre* (jarra de peltre⁴⁷) qu'ena ança pòrta era inscripcion *MICHEL LAFONT FOSTE*, que date deth s. XVII.

Era documentacion grafica ei tanben abundanta. Dera sua man podem seguir era evolucion der entorn der edifici. Enes fotografies mès antiques, de 1907 (D-485 d'A. Mas en IAAH), de 1918 (C24399 IAAH) e de 1929 (C39883 IAAH) e en d'autas d'aguesti madeishi archius mès sense ua datacion precisa, eth recinte tancat deth cementèri entoraue era glèisa. Ena fotografia (c_604_7988_379 der Hons Bassegoda) se pòt veir un des reishats que barrauen es accèssi ath recinte, aué replaçadi enes absidiòles dera glèisa.

Quauqu'ues fotografies mòstren era cabecèra tamb era sagristia qu'ath torn de 1743⁴⁸ se bastic emparada ena absidiola septentrionau (D483 e C39885 IAAH).

Tanben eth laguens dera glèisa tamb eth

mobiliari e era exuberància des retaules barròcs ei vedible en nombroses fotografies (D998 CEC, de 1906), (C24404, de 1918; C39892, de 1923; C39889 e C39890, de 1929 IAAH), (391-06 de 1917 de Salvany) e (R-5404 de 1921 de Roig). D'autes mòstran objèctes: era crotz processionau (A469, C1405 del CEC e E43, C24405 IAAH) e dus objèctes posteriorament despareishuts: un interessant banc tripartit (C39896 i C39897 IAAH) e un Crist en ua crotz de husta talhada (C-24406 IAAH) qu'auem tanben localitzat en ua fotografia sense data der Arxiu Serra (clixé 576) ena quau s'informe qu'alavetz ère proprietat deth marchand d'antiquitats Costa e Carbajal.

Interior dera glèisa de Bossòst. Imatge 391-06 Salvany (1917). Biblioteca de Catalunya

1. Hònts documentaus e bibliografia

Archius

- Archiu Rectoria de Vielha

Documentacion des parròquies des terçons de Castièro, Marcatosa, Arties e Garòs e mès recentament de Pujòlo. Tanben se sauven quauqui libres dera parròquia de Vilamòs.

- Archiu Generau d'Aran

Desparièrs hons fotografics tamb imatges sus es glèises e es sòns bens. Tanben còpies de fotografies des archius deth CEC, Institut Amatller d'Art Hispànic. Entre era documentacion escrita inventaris dera glèisa de Casarilh e dera glèisa de Sta. Maria de

Vilamòs e d'auti documents d'aguesta darrèra en Hons de Çò de Joanchiquet. Libres de compdes de Santa Maria de Cap d'Aran de Tredòs.

- Bibliotèca Municipau de Les. Hons M. Calzado

Documents sus Mijaran (1699), Memoriaus sus era glèisa de Gausac (1729) e documentacion sus era parròquia de Vilamòs (1692-1698).

- Archives Departamentales de l'Haute Garonne. (ADHG)

Sèria 3G. Documentacion antic bisbat de Comenge XII-XVII. Uns pògui documents tanhent ara Val d'Aran.

- Arxiu Històric de Protocols de Barcelona.

Col·legi de Notaris de Catalunya (AHPB)

Ath delà des contractes entara fabricacion des crotz processionaus de quauques parròquies araneses, non ei pas escartable que se i sauven d'autes contractes que tanhent a òbres aranes. Totun er ingent vòlum de protocols notariaus e eth hèt que son indèxadi sonque cronològicament e per notaris hè plan dificultosa era localizacion de nauis documents.

- Centre Excursionista de Catalunya (CEC)

Plan important archiu fotografic. Es principaus collections tanhents ath patrimòni artistic aranés son de Juli Soler Santaló (1895-1912), Ll. Marià Vidal (1890-1902), Oliveras (1925-1935), Canals Tarrats (1917-1919) e Biosca (1928)

- Institut Amatller d'Art Hispànic (IAAH)

Er hons fondamentau lo constituís er antic archiu deth fotògraf Alfred Mas, ampliat posteriorament per J. Gudiol. Per çò que hè ara Val d'Aran es fotografies mès antiques son de 1907, un aute corròp de 1918, d'autes deth periòde 1930-38 e finaument un darrèr grop de 1961.

- Archiu fotogràfic d'Albert Bastardes (A. Bastardes)

Per çò que tanh ara Val d'Aran era part fondamentau der archiu ei era colleccio fotogràfica de Joan Roig e Font.

- Biblioteca de Catalunya. Hons J. Salvany

Important archiu d'imatges estereoscòpiques. Es que tanhen ath patrimòni des glèises araneses sigueren realizades en 1917.

- Centre d'Imatge i Tecnologia Multimèdia (CITM). Fundació UPC

Se i sauen diuèrsi hons, entre es quaus, es hons Iranzo, Bassegoda e Nonell tamb fotografies des glèises araneses. Es mès antiques de 1904 corresponen ara expedicion de Domenech e Muntaner.

- Biblioteca privada de M. de Gorsse

En aguesta bibliotèca se sauve er album fotogràfic deth viatge qu'en 1885 realizèren B. Bertrand de Gorsse e J. Laurière entara Val d'Aran.

- Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Arxiu Fotogràfic.

En aguest archiu ei depausat eth hons Serra, un fotògraf professionau en actiu en un periòde qu'abrace des des ans 20 enquia 60 deth siècle passat. Per encargue dera Junta de Museus fotografièc objèctes d'art sauvadi en musèus, colleccions privades e antiquaris. Se i a podut localizar quauques fotografies d'òbres de procedéncia aranesa.

Bibliografia

- Àlbum Meravella. (1929) *Llibre de belleses naturals i artístiques de Catalunya. La Vall d'Aran, Ribagorça, el Pallars, la Conca de Tremp*, Vol. II, Barcelona
- ALCOLEA BLANCH, SANTIAGO (2008) La missió arqueològica del 1907 als Pirineus. Catàleg de l'exposició. Barcelona.
- ALLEGRE, V. "La statuaire sur bois dans les églises de Comminges. Le culte des Saints et leur plastique (Moyen Age et Renaissance)" (1959), *Revue de Comminges* t. 72, St. Gaudens *Ars Hispaniae* (1950) vol. VI. Madrid
- BARRAU DE LORDE, P. (1935) *Inventaire des Monuments, Objects d'Art et sites naturals classes ou à classer situés en Comminges*. Société des Etudes du Comminges. St. Gaudens
- BASTARDES PARERA, R. (1978) *Les talles romàniques del Sant Crist a Catalunya*. Barcelona
- BASTARDES PARERA, R. (1980) *Els davallaments romànics a Catalunya*. Barcelona
- BASTARDES PARERA, R. (1982) "La Majestat de Montgarri". *Quaderns d'Estudis Medievals*, núm. 10, Barcelona
- BERTRANS I SOLSONA, J. (1931) *La Vall d'Aran (Suissa catalana). Guia del Turista*. Barcelona
- CASTIELLA, M.A. (1965) *Forastero en el Valle de Arán*. IEI. Lleida
- ESPOUY, F. (1908) "Catalògue des richesses artistiques du Val d'Aran". *Revue de Comminges* t. XXIII, pag. 156-160. St. Gaudens
- GAYA NUNO, J.A. (1958) *La pintura española fuera de España. Historia y catálogo*. Tredós núm. Inv. 2148. Madrid
- GOURDON, M. (1884) "A travers l'Aran. Itinéraires d'un tourist". *Revue de Comminges*, t. I, St. Gaudens
- GOURDON, M. (1917-1923) "Au pays d'Aran". *Revue de Comminges*, t. XXXII-XXXVII, St. Gaudens
- GRACIA DE TOLBA, Juan Francisco (1613). *Relación al rey Don Phelipe III, del Nombre, Sitio, Planta, Fertilidad, Poblaciones, Castillos, Iglesias y Personas del Valle de Aran, de los Reyes que le han posseydo, sus conquistes, Costumbres, Leyes y Gobierno*. Huesca
- GRANELL, ENRIC-RAMON, ANTONI (2007) Lluís Domènech i Muntaner. Viatges per l'arquitectura romànica. COAC. Barcelona.
- GURRI, F. "Santuario de la Mare de Déu de Montgarri". *Montaña*, núm. 41. CEC, Barcelona
- LAFFARGUE, J. (1958) *Les peintures murales de Toulouse et du Comminges*. Musée Paul-Dupuy. Toulouse
- LAURIÈRE, JULES (1886) *Promenade archéologique dans le Val d'Aran*. Caen
- MADOZ PASCUAL, [1845] ((2001), *Era Val d'Aran. Del Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar*. A cura de M. Àngels Sanllehy. Edicions Araneses, Vielha
- MARSAN, F. (1930) "Nôtre Dame de Montgarri", *Revue de Comminges* t. XIVL, 3au e 4au trim.
- MESURET, R. (1959) "Les peintures du Val d'Aran". *Revue de Comminges*, t. LXXII, 2trim. *Metropolitan Spanish Medieval Art*. (1954) Metropolitan Art Museum of New York. New York
- MONDON, S. (1927) "Les Augustins de Mitx-Aran au XVI". *Revue de Comminges*, t XLI, 4 trim. St. Gaudens
- PRAT, MONTSE (2000) "Operación expolio. La oscura historia del expolio de Tredòs". *Public* año 1
- POST, Ch.R. A. (1938) *A History of Spanish Painting*, vols VII, VIII i XII, Harvard University Press. Cambridge (Massachusetts)

PUIG I CADAFALCH, J. FALGUERA, A.
GODAY, J. (1919) *L'arquitectura romànica a
Catalunya*, vol. III, Barcelona

ROCAFORT, CEFERÍ (1901) "Excursió als
Pirineus de Lleida. Alt Pallars, Vall d'Aran,
Maladetta y Caldes de Bohí", Butlletí CEC,
vol. XI, Barcelona

SARRATE, JOSE (1975) *El arte románico de
Mig-Aran*, Lleida

SOLER I SANTALÓ, J. [1906] (1998) *La
Vall d'Aran*. Garsineu, Tremp

TOULOUSE-LAUTREC, RAYMOND,
[1863], (1992) *Les cloches dans le Haut-
Comminges*. Lacour, Nîmes

ZAMORA, F. *Diario de los Viajes hechos en
Cataluña [1785-1788]* (1973) A ura de Ramon
Boixareu, Curial Barcelona

Crotz gotica processionau d'Aubèrt – Val d'Aran

Montserrat Cañís
Orfèbre, Rubí, març 2012

Revirat ar aranés per Ròsa Maria Salgueiro

Aguesta cuerta charrada constarà de tres parts, era prumèra un shinhau d'istòria deth contracte que se signèc tara realization dera crotz, en talhèr d'orfebreria en sègle XVI I, era segona era estructura dera crotz e era darrèra, er explic deth trabalh de restauracion que s'a amiat a tèrme.

Ei a díder èm ereus d'accions umanes qu'an permetut recuperar part deth nòste passat e preservar-lo. Ei important restaurar eth legat qu'auem rebut.

Quan comencè a parlar sus era restauracion dera Crotz d'Aubèrt, en calar-me ena sua istòria, percebi qu'ei ua crotz viua, autant tara parròquia, coma tath pòble e tanben tás estaments civius.

Deth sègle XVII estant, era vòsta parròquia, acuelh aquesta crotz gotica d'orfebreria. Ara me remuntarè en contracte, que se signèc eth 16 de noveme de 1613, tara realization d'aquesta crotz.

Era Crotz processionau d'Aubèrt siguec contractada ar argentèr barcelonin Pere Faller, que se comprometie des d'aqueth dia enquiarà pròplieu hèsta de sant Marc, en fabricar conforme apertenie a bon oficiau argentèr:

"Creu de plata amb llanterna tota daurada, amb els apòstols evangelistes, Crist i Maria, gravada i marxada a Barcelona"

Segon eth contracte eth pes aproximatiu dera crotz seria de 18 a 20 marcs de plata, que vien a èster cinc quilòs e 360 grams lèu lèu deth sistèma metric actuau.

En contracte liegem qu'er impòrt dera realization: *"Pel que fa al preu de mans, or, plata*

i de tot el demés necessari per l'execució de la contractada obra, se li va pagar a raó de dotze lliures i dotze sous de moneda barcelonina".

Seguís era nòta contractuau, dident: *"I s'aportarà ell dit mossèn Farell o farà aportar la creu en la vila de Verdú, el dia de sant Marc".*

Perqué en Verdú? En Verdú qu'ère jos era jurisdiccion deth Monestèri de Poblet, eth rei Père III eth Cerimoniós autregèc eth permís er an 1378, de celebrar era hèira d'animaus de peu redon tà Sant Marc, que s'alongaue pendent dètz dies. Per tant Verdú en temps de hèira ère lòc de trobada de transaccions e negòcis trobant-se mès o mens a miei camin entre era Val d'Aran e Barcelona. Era cancellacion deth contracte ei datada eth 2 de mai de 1614.

Per tant d'aciu pòc temps, era vòsta crotz gotica processionau harà 400 ans que presidís es celebracions dera vòsta parròquia.

"Veritablement, les coses visibles són imatges manifestes de les invisibles". Areopagita SV i VI DC "

Aquest Jesús que va ena crotz ei de condicion divina.

Aquesta condicion divina se represente simbolicament ena vòsta crotz.

Era estructura dera crotz

Era crotz ei compausada d'ua anma de dues parts: longitudinau e transversau de husta de noguèr e en miei tà junher-les i a una crotz de hèr.

Era crotz ei formada per diferentes pèces

d'orfebreria de plata susdaurada, clauades ena husta tamb claus.

Era crotz ei de tipologia de tradicion gotica tamb braci “*flordelisats*” e decoracion vegetau, realizades es pèces tamb es tecnicas de repossat e gravat.

En envèrs ara meitat de cada braç entorn dera imatge deth Crucificat, i an eth “*pèlica*”, era Mair de Diu, Sant Joan Baptista e Adan. En revèrs en crosador dera crotz era Mair de Diu e eth mainatge Jesús e ena meitat des braci es quate Evangelistes, totes aguestes figures son de tecnica repossada.

Eth nud o “*magolla*” ei exagonau ei en forma d'edifici gothic, desseparat per pinacles e protegits per palis, a on i a escultors de sants, e entre eres i podem observar angelets tamb es instruments dera Passion.

Era restauracion dera crotz

Se comencèc per desmontar era crotz, maugrat qu'ua part des pèces ja èren desenganchades, en tot trèir es claus de hèr qu'èren rolhats, e alterauen eth metau nòble e era husta. En desmontar-la trobèrem era anma dera husta que i auie parts destruïdes peth rolh des claus des diferentes epòques degut a fòrça restauracions. Tanben i auie parts trincades e corcades, se procedic a restaurar aguestes parts tamb husta de noguèr, tà consolidar era anma

e poder montar es pèces tamb estabilitat. Era orfebreria dera crotz se netegèc manuaument, tamb sabon e bicarbonat, tà non alterar eth metau n'era husta.

Ath madeish temps de desmontar era crotz, es claus de hèr sigueren substituïts per claus de plata susdaurada, hèts ara mida des diferents horats, i a ua grana varietat de mides degut as procèssi de fòrça intervencions hètes pendent es sòns quate cents ans.

Tà poder cluar eth Crist, ua pèça plan ben cisalhada e expressiuia, s'auec de cambiar de lòc es plaques tà poder encaishar-i es claus, tath sòn muntatge.

Ena “*magolla*” o nud se heren diferenti bolons de plata ara mesura des encaishi des pèces, tà esvitar eth sòn movement e caiguda dera estructura deth nud.

S'a consolidat era plata susdaurada, en tot protegir-la der oxigèn der aire e dera umitat. Aguest a estat eth procès de restauracion. Despùs de varies setmanes de travalh, s'a arribat ath sòn fin.

A estat un gói poder restaurar era crotz processionau d'Aubèrt, s'a hèt ua intervencion delicada, coma tanben serà delicada pera sua antiquitat era sua conservacion.

Arregraïsquí a toti vostès de dar-me era oportunitat de poder calar-me tamb eth mèn travalh, enes quate cents ans d'istòria dera vòsts crotz.

Ena escadença deth trabalh dera Sra. Montserrat Cañís

Mn Jusèp Amiell

Mès enlà deth trabalh de restauracion dera crotz d'Aubèrt amiada a tèrme pera Sra. Montserrat Cañís podem hèr ua referéncia istorica as autes crotzes dera Val d'Aran de força valor, des qué parlèrem ena presentacion que se hec en Aubèrt dera crotz restaurada, en preséncia deth Sr. Arquebisbe, que hège era Visita Pastorau ara parròquia eth 17 de març, dissabte, tamb preséncia deth Magnific Sindic d'Aran e autoritats. Des crotzes e tanben des estandars o bandères se hec un estudi mès ampli, publicat ena "Miscellànea", en aumenatge ath Sr. Melquïades Calzado, er an 2010.

Er an 1936

En parlar des nòstres crotzes e bandères, que sauvam ena Val d'Aran, un non pòt deishar de pensar, en -didem-ne miracle- coma se sauvèren des ahlames des hoguères que s'aluguèren en toti es pòbles, quan, tamb motiu dera guèrra de 1936, persones descontrolades e foranes heren que totes es glèises siguessen cremades. E arren ère mès feble qu'ua bandèra entà des.hèir-se d'era, cremar-la, esparrecar-la e profitar-ne eth drap, e arren mès desirable qu'ua crotz de plata entà èster panada o emportada dehòra dera Val d'Aran. Donques ben, ua bona part d'eres sigueren sauvades. I avec enes pòbles, ua persona, tamb era aprobacion de quaque vesin, en tot sauvar eth secret, que tamb ausardia, prenec era bandèra e era crotz e l'amaguèc en un palhèr, en humarua de bèra casa, ena arca deth gran, en ua casa desabitada, en un lòc dera montanha, còva, cabana... Toti aguesti amagatalhs sigueren era sua sauvacion pendent dus ans.

Sense un amor plan gran ad aguesti

simbèus deth pòble, non ère explicable era sua conservacion. En aguest trabalh de complement non parlaram sonque des crotzes e deisham de costat es estandars.

Origina des crotzes

En non trobar ua colleccio de crotzes semblantes as dera Val d'Aran en d'auti parçans deth Pirenèu, apròp a nosati, ua pregunta mos hèm. ¿Coma se produsic eth sòn aqueriment d'ua manèra generalizada en toti es pòbles d'Aran?

Era existéncia de crotzes e de bandères ena Val d'Aran artenh tempsi fòrça aluenhadi. Mès, des que sauvam aué, ei enes sègles XVI-XVII e XVIII, que trobam era origina d'ues crotzes artistiques, gotiques, d'ua grana valor. Çò que vam a díder ei una ipòtesi de trabalh, que trobam rasonable e fòrça explicatiua, maugrat que non se base en ua constatacion escrita.

De **Joan de Vilamòs**, a qui coneishem coma Venerable pes suas virtuts reconeishudes peth pòble e venerat en Mijaran, podem díder que pòt èster ena origina des crotzes dera Val d'Aran. Coma ditz eth nom que l'acompanhe, ère de Vilamòs. Coneishem moments dera sua vida, ja qu'era sua biografia siguec escrita e publicada, pes monges agustins er an 1712; en era ei nomenat Pare Vilamòs, coma s'acostumaue tamb es monges, que prenien eth nom deth sòn poble.

Siguec novici o acuelhut ena sua joenessa ena Escòla de Gramatica, deth santuari de Mijaran, aquiu neishec era vocacion de monge agustin. Ben lèu anèc tà Barcelona a on recebec er abit d'agustin e eth sacerdòci. Dempùs, ben joen, siguec Prior deth monastèri

des agustins de Santa Maria d'Aneu a on i demorèc tres ans. Tornèc tà Barcelona, tath convent des agustins, aquiu viuec tota era sua longa vida, tamb eth cargue de sagristan major, ei a díder, responsable deth culte e per tant des objèctes qu'an un servici cultuau. Ena sua biografia se parle d'un calitz fòrça valoós que hec a hèr entath culte dera glèisa. Siguec fòrça estimat pera gent, a on trobèren un gran conselhèr e confessor. Demorèc en convent des agustins longui ans, moric er an 1605 a ua edat fòrça auançada. Lladonosa en sòn libre sus era istòria de Mijaran parle d'eth; mès cau díder que li atribuís uns cargues importants ena orde des agustins, que non corresponen ada eth, senon, ath monge Andrèu d'Alòs, que recebec er abit en Esterri d'Aneu, deth P. Joan de Vilamòs. Aqueth, òc qu'auec cargues importants ena província des Agustins.

Maugrat qu'aué pogue semblar que non ère facila. era preséncia des aranesi en Barcelona, en aqueri tempsi, ère soentejada. Fòrça ahèrs dera Val d'Aran auien de cercar en aquera ciutat era sua solucion. Era madeisha cultura des òmes de letres e des caperans ère cercada en Catalunya e non ena Gasconha. Er agustin Joan de Vilamòs serie coneishut e visitat en Barcelona per part des aranesi, pera sua origina, pera sua preséncia en Mijaran e peth cargue qu'auec en Esterri d'Aneu.

Dus elements, que mos ajuden a pensar qu'eth Pare Vilamòs pòt èster ena origina des nòstes crotzes, son aguesti. Dues crotz an era data de 1574. Era crotz d'Unha e era crotz de Gessa (aguesta desapareishuda er an 1936) En contracte tengut tamb er argentèr Domingo Medina, de Barcelona, se ditz, qu'aguest "se comprometie a fer dues creus per a Sant Père de Gessa i per a santa Eulàlia d'Unha, conforma a la del monestir de sant Agustí, amb les figures e hetxures d'aquella". En aqueri ans, Joan de Vilamòs ère eth sacristan major dera glèisa der important monestir de Sant Agustí. "Gaspar Blanc d'Unha i Andreu Pònt de Gessa es personaren a Barcelona per a fer l'encàrrec". Tiem eth pensament de que se veirien tamb el P. Vilamòs, coneishut per èster aranés o per auer estat Prior deth convent de Santa Maria d'Aneu e d'eth volgueren recéber idées sus er argentèr que serie coneishut deth P. Vilamòs e volien qu'era crotz auie d'èster copiada dera

deth convent de Sant Agustí. Mès encara, ena contrata dera crotz d'Escunhau (desapareishuda er an 1936) se ditz que Ramon de Don Pere, pagés d'Escunhau, volie ua crotz que resultès semblant a una creu del monestir de Sant Agustí, que havia vist e admirat aquell mateix dia. Era trobada tamb eth P. Vilamòs ère logica.

Contractes des crotzes

Fòrça d'aguestes crotzes, des quaus non sabem era data sigueren hètes en Barcelona. I a fòrça pèces d'orfebreria des glèises que pòrten era merca: BA. Tanben maugrat que totes son diferentes an un madeish estil de decoracion.

Coneishem era contracta dera crotz d'Unha, 1574; de Gessa, 1574, desapareishuda; de Garòs 1558; de Montcorbau, 1591; d'Escunhau, 1563, desapareishuda; de Bossòst, 1613; d'Aubèrt, 1613; Vilamòs, 1613. Transcriuem coma mòstra ua d'aguestes contrates. En totes eres i vedem, qu'un vesin o proòm deth pòble se personaue en Barcelona entà signar era contracta. En era s'especificau, quantitat de plata, daurat qu'auie de hèr-s'i, elements decoratius e data de liurament e forma de pagament.

En contracte dera crotz de Garòs met çò que seguís en tot resumir: An 1558. Crotz d'argent. Ramon Prades, pagés e cònsol en cap dera vila de Garòs, dera Val d'Aran. Eth dètz de gèr de 1558, signe ua contracta tamb er argentèr de Barcelona, Macià Gener, entara confeccion d'ua crotz d'argent blanc, entara glèisa de dita vila, d'un pes propèr de dètz marcs (mesura de pes), tamb eth compromís d'auer-la acabada entara hèsta de Sant Miquèu deth mes de seteme deth madeish an. Aguesta ei era relacion de coma auie d'èster trabalhada era projectada crotz. Transcriuem literaument part de dit document: "Farà un canó obrat ab pilarets de dalt a baix, revestits, i una llanterna ab los evangelistes y apostols y son dos pilars. Y mès, fabricarà los brassos de la creu bons y obrats segons se pertany. Y als caps des dos brassos, de una part y altra, y a de haver uns evengelistes sobreposats, de bulto de argent blanch. Y en el mitx de dita crotz ha de haver, de una part, Nostre Senyor en creu, y, en l'altra part, Nostra Senyora ab la Jesús al bras, com es practica y costum entre

argenters per posar en les creus. En concepte de bestreta s'abonaren vint ducats equivalents a vint-i-quatre lliures, mentre pel que feiz al preu, sabem resta fixat en cinquanta sis per les mans, i, en quant a l'argent, a raó de vuit sous l'unça, que venien a equivaler a set lliures i quatre sous per marc.

Dus ans dempús, eth 9 de hereuèr de 1560, er argentèr Macià Gener, signaua apòca a favor de Bertran Carbonell, prevere de Garòs e de Ramon Prades, pagés deth madeish lòc, de quaranta liures barceloneses eth deute principau, d'ua part, e de trenta un sòus, per arrason de despenes, quantitats recebudes de mans d'Elòi Dedemar dera vila d'Arties, dera Val d'Aran, pera manofactura dera dita crotz d'argent.

Es autes contrates des crotzes, que se sauven, an ues referéncies semblantes. Ath delà d'aguestes crotzes d'un madesch estil e epòca, n'i d'autes posteriors d'un estil diferent.

Maugrat qu'enes parròquies non se sauve cap de document referent ara venguda d'aguestes crotzes, siguec ua trobalha fòrça interessanta, qu'enes archius des argentèrs de Barcelona, s'an sauvat es contractes de fòrça pèces d'orfebreria de diuèrsi lòcs de Catalunya, E en çò que tanh ara Val d'Aran sigueren publicadi en "Ilerda, Instituto de Estudios ilerdenses" An 1973. Num. XXXI

Crotzes: tres estils, tres epòques

Un prumèr grop mès valoós lo formen es tretze crotzes, que sauvam ara: Unha, Garòs, Betren, Casau, Gausac, Aubèrt, Montcorbau, Arròs, Bossòst, Casarilh, Betren, Benós, Vila, Aguestes quate darrères son semblantes ena base dera crotz.

Un dusau grop: Vilac, Mont. Hètes en Saragossa.

Un tresau: Es Bòrdes, Begós...

Er an 1936, tamb era guèrra ne desapareishèren quate deth prumèr grop: Tredòs, Gessa, Arties, Escunhau e Vielha.

Es deth prumèr grop an ues caracteristiques comunes: era anima dera crotz ei de husta, revestida enes lateraus tamb ua lama de zenc fina, e es dues cares nòbles dera crotz son revestides tamb lames de plata profusament ciselades, tamb motius floraus, geometricos e tot eth torn ornat tamb cresteria: paumes, botons de flor, angelets, tot mès pronunciat

enes extrèms des braces, que se daurissen formant coma ua flor trebolada o de lis. Ua part dera cresteria ei tamb plata de fonda. Totes es crotzes, ath miei des braces, dan cabuda a ues imatges que se van repetint enes diuèrses crotzes, mès non d'ua manèra identica. En braç de naut era reproduccio cristiana deth pelican, e enes braces es evangelistes, o era Vèrge Dolorosa e ath pè de Crist crucificat, era figura d'Adam gessent dera hòssa.

Hònt: Mossen Jusèp Amiell

Enes crotzes d'aguest grop, mens era de Casarilh, de Betren, de Benós e de Vila, çò mès caracteristic ei era tor que i a ena base de cada crotz, e que pòt auer ua, dues o tres nautades en forma piramidau. Era tor ei exagonau, tamb sies, o dotze o dètz-e-ueit capeletes. Coma tota era crotz, era tor ei de estil gotic, tamb ua rica balcoada dauant des capeletes borejades tamb pilarets ath costat e nauti pinacles, e cubricèus sus eres. Es capeletes son aucupades per sants; en prumèr lòc, eth sant titular dera glèisa ara que pertòque era crotz, es autes figures mès representatiuves son es apòstols, atau coma enes braces dera crotz son es evangelistes.

En totes es crotzes era figura de Crist

a fòrça beresa, ei de plata non daurada, mens eth perizòni o davantau ei daurat. Atau madeish, ena revèrsa dera crotz, i a era imatge dera Mare de Diu, tostemp coronada, tamb eth mainatge en braç, laguens d'un estil pròpri deth renaishement e d'ua notable beresa. Enes braces dera crotz, darrèr des figures de Jesucrist e dera mare de Diu i a un cairat ciselat, tamb simbèus e letres. I trobam es letres "JHS" (Jesús (H)òme Sauvador), o a era anagrama de Maria: ua "A" laguens dera "M". o un paisatge tamb era lua menguant coma responent a çò

que ditz era evangèli, qu'ena mòrt de Jesucrist eth solei s'escuric.

Totes aguestes crotzes tamb tantes semblances vien de Barcelona. Coma auem dit de quauqu'ues ne sauvam es contractes der encargue tamb eth nòm der orfèbre.

!Qué tà tostemp era crotz e er estandard o era bandèra, siguen signes de patz, de hèsta e d'identitat de cadun des pòbles dera Val d'Aran!

“CAUSA GENERAL” ENA VAL D’ARAN. (I)

RELACION DES AFECTACIONS DES BENS PERSONAUS E DERA GLEISA

PENDENT ETH PERIÒDE 1936-1938. “ESTADO NUMERO 3”

“ES COMITES REVOLUCIONARIS”.

Juan Carlos Riera Socasau
Dr. en Medecina. Membre dera Seccion d'Istòria
der Institut d'Estudis Aranesi.

Revirada ar aranés per: Ròsa Maria Salgueiro

INTRODUCCION

Per iniciatiua de Franco, Decret deth Ministèri de Justicia deth 26 d’abriu de 1940, se creèc era “Causa General”, sumari judiciau dubèrt pes guanhadors dera Guèrra Civila tà recuélher informacion “de los hechos delictivos y otros aspectos de la vida en la zona roja desde el 18 de julio de 1936 hasta la liberación”

Era sua finalitat perseguie establir ua relacion de victimes des “rojos”, autant mòrti coma damnificats pecuniariament e ath madeish temps inventariar es maus occasionats as proprietats dera Glèisa; aguest gran sumari dera “Causa General” siguec encomanat ath Fiscau deth Tribunau Suprèm.

Encara qu’en un principi semblaue qu’era informacion se recuelherie deth 18 de junhsèga de 1936 eth periòde inculpatòri se remontèc, en ocasions, enquiara proclamacion dera II Republica en abriu de 1931. A trauès des donades recuelhudes ena “Causa General” se calculèc que i auec mès de 80.000 victimes deth “terror rojo”, chifra qu’investigacions istoriques recentes a demostrat faussa en existir errors de comptabilizacion enes declaracions escrites dera “Causa General”; non ère inabituau qu’un madeish mòrt se inscriuesse en dus des tres questionaris des ESTATS,

comptabilizant atau diuèrsi viatges ara victimas, o includir mòrti per ues autes causes, accident, mòrt naturau…

Era informacion recuelhuda demoraue distribuïda en diuèrsi apartats (*Alzamiento, Ejercito rojo, Cárcel y sacas, Checas, Justicia roja, Prensa, Actuación de las autoridades, Delitos contra la propiedad, Banca, Persecución religiosa, Tesoro artístico y cultura roja*).

Era prumèra edicion der Auanç dera Causa Generau siguec publicada en Madrid en 1943, tamb prolog deth Ministre de Justicia, Eduardo Aunòs Pérez, ministre d’arraïcs araneses. Era edicion mès estenuda siguec publicada dus ans mès tard, tanben en Madrid tamb eth títol de *“Datos complementarios para la Historia de España. Guerra de Liberación 1936-1939”*

Era “Causa General” cumplic tamb diuèrsi objetius; dilhèu eth mès penible siguec convertir-se en un estrument de delacion e persecucion de ciudadans qu’arren auien que veir tamb es hèts; en escadences es delators faussegèren tamb non pas bona intencion es hèts, en tot aportar donades que transformauen era denòncia politica en un simple acte de revenja o envidia, en tot contribuir a deishar sumida era societat ena paralisis o era pòur

per temor as delacions. Era division sociau entre guanhadors e vençuts se vedec aumentada tamb era "Causa General".

Eth fin dera "Causa General" s'artenhec en an 1969, quan eth govèrn de Franco promulgèc ua lei tara prescripcion de "los delitos cometidos antes del 1 de abril de 1939".

Era recuelhuda de donades dera "Causa General" s'amièc a tèrme jos era responsabilitat deth Fiscau Generau dera Causa General, figura estableida per un decret de 1943; en 1954 tota era documentacion passèc ath Ministèri de Justicia, en tot conservar-se a compdar de 1980 en Archiu Istoric Nacionau d'Espanha en Madrid; en abriu de 2011 siguec trasladada e depositada aguesta documentacion en Centre Documentau dera Memòria Istorica de Salamanca.

Eth sumari dera "Causa General" lo constituís un hons documentau de 1953 legats, distribuïts en ues quate mil caishes d'archiu, que contien principaument es informes manats tara Fiscalia Especial dera Causa General pes autoritas municipaus, deuant des requisitòris deth Fiscau. Tanben contien es peticions d'informacion en relacion a personnes hujudes o en relacion a donades de besonh tara instruccioñ de procèssi judiciaus. Es informants acostumen d'èster es Bailes e Secretaris atau coma es representants des Còssi d'Orde Public, era Guardia Civil. Es informes s'amièren a tèrme en funcion des responses a uns questionaris, ja preformats, qu'eth Fiscau Instructor manèc tà cada Ajuntament; son es denominats ESTATS e formen eth còs màger des informes dera "Causa General". Tres èren es ESTATS qu'auien que cumplimentar es Ajuntaments e retornar ath Fiscau.

ESTAT NUMÈRO 1.

"RELACION de personas residentes en este termino municipal que durante la dominación roja fueron muertas violentamente o desaparecieron y se cree que fueron asesinadas."

En aguest ESTAT 1 se i deuie consignar eth

nòm e cognòms dera victim, ans d'edat, profession, filiacion politica e cargues publics qu'auie aucupat, data dera sua mòrt o desaparicion, se siguec o non trapat eth sòn cadavre, en quin lòc e classe de herides que presentaue, se siguec o non inscrit eth sòn defuntament en Registre Civil atau coma es personnes sospechoses de participacion en crimen tamb es sòns nòms e cognòms en tot anotar ath delà quina ère era sua destinacion actuau.

ESTAT NUMÈRO 2. "

"RELACION de cadáveres recogidos en este termino municipal, de personas no reconocidas como residentes en el, que sufrieron muerte violenta durante la dominación roja."

En aguest ESTAT s'auie de consignar era data dera trobada deth cadavre, eth lòc a on siguec trapat, era classe de herides que presentaue, eth nòm, cognòms e domicili dera victim, se i constèssen, atau coma totes es adreces e donades que se coneishen e que poguen servir tara sua identificacion, era sua edat, profession, filiacion politica e cargues publics qu'auie aucupat e se siguec o non inscrita era sua defuncion en Registre Civil. Tanben calie includir-se era relacion des personnes sospechoses de participacion en crimen, tamb es sòns nòm e cognòms e quina ère era sua destinacion actuau.

ESTAT NUMÈRO 3. "

"RELACION de tormentos, torturas, incendio de edificios, saqueos, destrucciones de Iglesias y objetos de culto, profanaciones y otros hechos delictivos que por sus circunstancias, por la alarma o el terror que produjeron deban considerarse como graves, con exclusión de los asesinatos que fueron cometidos en esta población durante la dominación roja."

En aguest ESTAT calie consignar era data en que s'amièc a tèrme eth delite, tamb ua brac relacion deth hèt delictiu; nòms e domicili deth prejudicat, personnes sospechoses de

participacion en delite, tamb nòms e cognòms e era sua destinacion actuau.

ERA CAUSA GENERAL ENA VAL D'ARAN

En hereuèr de 1936 se celèbren en Espanha es tresaus eleccions generaus dera Segona Republica, que dèren eth triomf ara coalicion de quèrres Frente Popular (Front d'Esquerres en Catalunya i València), coalicion qu'agropaueth PSOE, Izquierda Republicana, Union Republicana, ERC, PCE, Accio Catalana, POUM, Partido Sindicalista e d'auti.

A compdar deth 17 de junhsèga de 1936 esclate era sublevacion, se inicièra Guèrra Civila en Espanha.

En Catalonha, eth President Lluis Companys cree, a trauès d'un Decret promulgut eth 23 de junhsèga d'aquest an, es milicies ciudatanes tara defensa dera Republica e ath madeish temps ordene era constitucion en tota Catalonha des "Comites locales de defensa, que deberan obrar de acuerdo con el Comité Central". Aguesti Comitats son es que heren era foncion des Ajuntaments en Aran, lo constituïen un President, un vicepresident, uns vocaus e un secretari.

Uns mesi mès tard, eth 9 d'octobre 1936 eth Decret dera Generalitat, signat per Josep Tarradellas coma "consejero primero", en sòn Article prumèr hège saber que:

"Quedan disueltos en toda Cataluña los Comites locales, cualquiera que sea el nombre o denominación que ostenten, así como todos aquellos organismos locales que hubieran ido surgiendo a raíz del movimiento subversivo con finalidades culturales, económicas o de cualquier otra especie."

Es Comitats locaus èren substituïts pes Conselhs Municipaus.

En libre d'Actes der Ajuntament de Viella se consèrve era Acta dera Session de constitucion deth nau Ajuntament:

"A Viella a vint-i-u d'Octubre de mil noucents trenta-sis. Essent l'hora de les diset s'ha procedit a constituir la Corporacio Municipal d'accord amb el Decret de la Conselleria de Seguretat Interior de la Generalitat de Catalunya del dia 9 d'Octubre d'enguany, el qual acte ha tingut lloc sota la presidencia del company en Pau Vidal Estrada, Jutge Popular amb assistencia dels Senyors anotats al marge, Consellers que fins ara han actuat al devant de l'Administracio Municipal"

"A continuacio ha tingut lloc la segona part de la sessio sota la presidencia del company Antoni Claveria Adema assistit del sotasignat Secretari municipal accidental i amb assistencia del Srs. Anotats al marge que han de formar el nou Ajuntament. Per ordre del President s'ha donat lectura de l'expressat Decret del Departament de Seguretat interior del dia 9 d'Octubre d'enguany i de les comunicacions trameses pels organismos politics i sindicals fen constar els nomenaments de le personnes que, dintre el Consistori deuen representar a dits organismes."

En aguesta session de Viella s'acordèc nomenar Baile-President, per unanimitat, a Florentino Tuñon Llaneza, Baile auchit posteriorament ena madeisha Val d'Aran.

Es documents dera "Causa General" que nomenen as pòbles aranesi se conserven en apartat "CAUSA GENERAL DE LERIDA Y SU PROVINCIA", ena caisha 1467, en tot assignar-se a cada poblacion una determinada "PIEZA SEPARADA" e un determinat numero d'expedient.

Era distribucion des "PIEZAS SEPARADAS" e es expedients s'ordenen per orde alfabetic segon era següenta relacion, en tot mantier era grafia tamb era que demoren recuelhudi es municipis:

POBLACION	PÈÇA	EXPEDIENT
	SEPARADA	
ARTIES	303	40
ARRES	304	41
ARRÒS E VILA	305	42
BAGERGUE	306	43
BAUSEN	307	44

POBLACION	PÈÇA	EXPEDIENT
	SEPARADA	
BETLAN	308	45
ES BÒRDES	309	46
BOSSÒST	310	47
CANEJAN	311	48
ESCUNHAU	312	49
GAUSAC	313	50
GESSA	314	51
LES	315	52
SALARDÚ	316	53
TREDÒS	317	54
VIELHA	318	55
VILAC	319	56

Era metodica dera recuelhuda des donades ei omogenèa, en un principi, tà cadun des municipis; partís dera base dera informacion que sollicite eth Fiscau Instructor dera Causa General de Lleida en cada Ajuntament. En fucion des responses qu'aufrissen es Ajuntaments eth Fiscau sollicite mès informacion. Era informacion que sollicite èster ampliada peth Fiscau e que demore documentada en Expedient varie sustanciaument en cas de consignar bèra donada en referéncia as ESTATS 1 e 2; non an era madeisha ampliada un expedient d'ua poblacion ena que non se reflectís cap circonstància enes ESTATS mencionats qu'en aquera qu'òc ac hèn, en tot aparéisher en aguesta ocasion en expedient es declaracions de testimònies e familiars, tamb eth consequent crotzament de comunicacions entre eth Fiscau Instructor, eth Fiscau Generau, es Jutges Municipaus e guaires personnes auessen podut auer relacion tamb es mòrts registrades.

En aguesti expedients de cada poblacion tanben demoren recuelhudes es sollicituts d'informacion que realize eth Fiscau Generau ath Fiscau Instructor en relacion ara existéncia d'antecedents ena "Causa General" de persons sospechosos, atau sigue per èster hujudes tà França o ben per trobar-se eth sòn nòm implicat en beth procès judiciau."

Ua auta des peticions que sollicite eth Fiscau as Ajuntaments ei sus er estat des Libres Municipaus, des Archius que se conserven en cada Ajuntament, tà veir se quederen o non

afectats pendent era "dominación roja" o era "dominación marxista", tèrmes tenguts indistintament pes autoritats que responen es sollicituts.

Era anotacion des donades de cada ESTAT l'amie a tèrme eth Baile e eth Secretari, signant andús; eth manament d'aguestes donades ath Fiscau Instructor de Lleida ac hè eth Baile. Totes es huelhes pòrtent eth sagèth deth municipi, nomenant coma curiositat qu'an sagèth pròpri es pòbles d'Arties, Vilac e Bausen

En aguesta prumèra part dera exposicion des donades dera "Causa General" restacats tamb era Val d'Aran se presenten es donades consignades enes ESTATS NUMÈRO 3 relatius a cada poblacion, en tot mercar tamb iniciaus quan non s'an podut excludir deth texte e a efèctes de obviar era clara identificacion, es donades que hèsquen referéncia a nòms e cognòms, autant des afectats coma des "sospechosos" (tèrme que recuelh eth questionari) d'auer realizat es actes referits.

Er unenc pòble que non mencione cap accion en ESTAT NUMÈRO 3 ei eth pòble de Les.

Tanben se recuelhen es donades restacades tamb es "Comités Revolucionarios" e ara sollicitut d'antecedents personaus que sollicite eth Fiscau Generau.

Abantes d'iniciar era exposicion dera documentacion trobada en cada pòble, e tostemp en relacion sonque tamb era afectacion patida pes bens patrimoniaus e era imposicion de multes , cau mencionar era descripcion des hèts que se succediren pendent aguest periode dera nòsta istòria, explicats per aqueri que facilitèren donades en sòn moment.

En prumèr lòc transcríuer era narracion que hè eth Sargent Comandant deth Lòc dera Guardia Civil de Vielha, Licerio Porro Merino, recuelhuts en escrit que remet ath Fiscau de Causa General eth dia 30 de seteme de 1941 en responsa ara carta recebuda

deth madeish Fiscau, escrit número 113, deth dia 18 de seteme. En aguesta carta eth Comandant referís que:

"PRIMERO.- En ninguno de los pueblos ... de este Puesto, desde el 16 de febrero de 1936 hasta el 18 de Julio del mismo año se registro alteración de orden público de ningún género, a excepción de algunas huelgas que los elementos sindicalistas de las obras del Túnel de Viella promovieron contra los Contratistas de las mismas, por asuntos de jornales y trabajo y en alguna de ella por su aspecto revolucionario tuvo que intervenir la fuerza del Cuerpo y como caso destacado en una de tantas volaron el Polvorín de las Obras en cuestión y ocasionaron algunos desperfectos más, no dignos de mención. Huelgas y motines que no tuvieron repercusión en el resto de la Comarca, pues si bien sus habitantes votaron en las elecciones de febrero de 1936 a las izquierdas y eran en su mayoría de esta ideología, observaron en todo momento una actitud pacífica, no cometiendo desmanes de ningún género contra personas ni propiedades, ni plantearon ninguna huelga ni general ni de carácter local, quedando reducidas a las que se enumeran anteriormente y ocasionadas por los obreros que trabajaban en las tan repetidas obras del túnel de Viella, dedicándose la mayoría de los habitantes a las faenas del campo por no existir ninguna otra clase de industria en todo el contorno.

SEGUNDO.- El desarrollo que tuvo en este país el 18 de Julio de 1936 el Glorioso Alzamiento Nacional fue en los primeros momentos de carácter pacífico ante la inseguridad del triunfo tanto de un bando como del otro, aptitud que observaron todos, hasta que supieron los elementos revolucionarios por órdenes recibidas de sus dirigentes que eran dueños de la situación, dedicándose a partir de entonces a cometer toda clase de desmanes, destitución de Ayuntamientos, formación de Comités locales, quema de imágenes, saqueos y profanación de iglesias, detenciones, asesinatos de personas de derechas, incautación de bienes, organización de milicias y propaganda de toda clase en contra del Glorioso Alzamiento Nacional. Los elementos de orden no tomaron durante estos

días ni sucesivos ninguna determinación francamente resolutiva en pro del Alzamiento, por ser en inmensa minoría y encontrarse completamente desarmados y ya de antemano por orden de las autoridades de aquella época perdiendo todos los ánimos al ver que desde los primeros momentos el personal del Cuerpo de Carabineros se había colocado resueltamente al lado de los elementos dominantes ya que era la única fuerza armada que en aquel entonces existía en el Valle y por consiguiente apoyarse en ella y tomar decisiones, concluyendo unos por esconderse, otros por huir y algunos de ellos fueron detenidos a los pocos días permaneciendo los restantes con los brazos cruzados y como pacíficos espectadores esperaron hasta el día de su Liberación por las tropas Nacionales. Son cuantos datos se pueden aportar"

Eth 6 d'octobre de 1941, a traus d'escriu tamb eth timbre dera "114 COM. DE LA GUARDIA CIVIL, puesto Bosost, Rural," eth Comandant deth Pòst Antonio Chadilla Rodriguez remet ath "Iltmo Señor Fiscal Instructor de la Causa General de Lérida" diuèrsi escrits, en tot respóner as requeriments deth Fiscau:

"En cumplimiento a lo interesado en su escrito numero 113 de fecha 18 de septiembre....que en los pueblos de Arres, Bausen, Las Bordas, Canejan, Les, Vilamos y esta Villano ocurrieron alteraciones de Orden Publico desde el 18 de febrero al 18 de julio de 1936, si bien al iniciarse el Glorioso Movimiento Nacional en los citados pueblos se procedió a la destitución de los Ayuntamientos, constituyéndose los comités y organizándose las milicias que prestaban servicios en los puntos de acceso a los pueblos a favor de la causa roja, procediéndose a la quema y destrucción de Imágenes, cruces, ropa sagrada....., así como a la imposición de multas a las personas de orden, excepto en el pueblo de Arres que no se impusieron multas de ninguna clase"

Era practica totalitat des accions d'aguest ESTAT nº 3 s'amièren a tèrme entre es dies que passèrent dera fin de junhsèga de

1936 enqua començaments d'agost d'aqueth madeish an; en pògui dies se concentrèren es activitats contra era institucion que representaua era Glèisa. Es hèts s'amièren a tèrme es dies:

27 de junhsèga: Es Bòrdes

28 de junhsèga: Arties, Escunhau, Vielha, Betren

29 de junhsèga: Arròs e Vila, Betlan, Vilac, Casarilh

Junhsèga, sense especificar: Arres

4 d'agost: Canejan

Inici d'agost: Bagergue, Bossòst, Gessa, Salardú, Montgarri

Agost: Gausac, Casau Tredòs

REGISTRE INDIVIDUALIZAT DES MUNICIPIS DERA CAUSA GENERAL DE LLEIDA E ERA SUA PROVÍNCIA QU'APERTIEN ARA VAL D'ARAN

CAUSA GENERAL DE LLEIDA E ERA SUA PROVÍNCIA PÈÇA SEPARADA NUMÈRO 303 TÈRME MUNICIPAU D'ARTIES (VIELHA) CAISHA 1467. Expedient 40.

En Arties es TRES ESTATS sollicitats, se cumplimenten peth Baile Joaquín Castell e eth Secretari J. Portolá , eth dia 7 de noveme de 1940 e son remetuts tath Fiscau Generau dera Causa General eth dia 15 de noveme. Atau coma s'a nomenat anteriorament Arties a un escut particular en aguesti ESTATS.

En relacion ar ESTAT NUMÈRO 3 eth Baile registre qu'eth dia 28 de junhsèga de 1936

"En la Iglesia Parroquial de Santa Maria de esta villa no se cometieron daños de importancia, antes al contrario, todo el vecindario acudió para salvar los objetos del Culto y solo se hizo un simulacro de destrucción, en evitación de mayores daños. No hubo profanaciones de clase alguna salvándose todo excepto la ropa de la Iglesia

que fue quemada al siguiente día en el mismo escondite donde se había depositado, quedando el edificio intacto".

Mencione coma perjudicat per aguesti actes ath

"Obispado de Urgel"

En relacion ath "sospechoso" inscriu a ua persona,

"huido y cuyo paradero se ignora".

Tanben anòte eth Baile que :

"En la Iglesia de San Julian del agregado Garos se salvo toda la ropa y objetos de Culto, así como algunas imágenes santos y todo lo restante fue saqueado y quemado sin que se llegara a la destrucción de la Iglesia"

Eth prejudicable ei eth

"Obispado de Urgel"

E es sospechosi son dues personnes, qu'era sua destinacion

"se ignora por ser huidos"

Eth dia 8 de gèr de 1946 i a un manament "MUY URGENTE" deth Fiscau Cap ath Fiscau Instructor Delegat dera Causa General de Lleida tà que remete

"a la mayor urgencia cuantos antecedentes existan en esa Causa General relativos a J.Q.V., domiciliado en Arties (Lerida), casa Vilanova".

Eth Fiscau Instructor respon eth 12 de gèr que

"examinada la documentación del archivo de esta Causa no aparecen antecedentes relacionados con J.Q.V.".

Eth dia 15 de junhsèga de 1946 i a un aute manament "MUY URGENTE" deth Fiscau Cap ath Fiscau Instructor Delegat dera Causa General de Lleida tà que remete

"a la mayor urgencia cuantos antecedentes existan en esa Causa General relativos a F.V.P., domiciliado en Arties (Lerida), plaza Ortado. "

Eth Fiscau Instructor respon eth 12 de seteme que

"examinada la documentación del archivo de esta Causa no aparecen antecedentes relacionados con F.V.P."

Eth dia d'agost i a ua auta requisitòria ena madeisha forma, tamb era madeisha responsa eth dia 2 de Seteme.

Eth dia 30 d'agost de 1946 i a un tresau manament "MUY URGENTE" deth Fiscau Cap ath Fiscau Instructor Delegat dera Causa General de Lleida tà que remete

"a los efectos de repatriación de súbditos españoles residentes en el extranjero a la mayor urgencia cuantos antecedentes existan en esa Causa General referentes a los individuos que al dorso se citan y en caso de que estos sean positivos los adelantara telegráficamente en breve resumen....".

Es individús as que se refis son

"Ref 410, GENEROSA SAPRISA PEÑA, hija de Juan y Maria, S.L. natural de Salardu (Lérida). Con anterioridad y durante el G.M. residió en Arties (Valle de Aran). Lérida"

Eth Fiscau Instructor respon eth 5 de seteme que

"examinado el archivo de esta Causa no aparecen antecedentes relacionados con GENEROSA SAPRISA PEÑA."

**CAUSA GENERAL DE LLEIDA E ERA
SUA PROVÍNCIA
PÈÇA SEPARADA NUMÈRO 304
TÈRME MUNICIPU D'ARRÈS (VIELHA)
CAISHA 1467. Expedient 41.**

En Arres es TRES ESTATS sollicitats, se cumplimenten peth Baile Jose Farre eth dia 8 de noveme de 1940, e son remetuts ath Fiscau Instructor dera Causa General eth madeish dia 8 de noveme de 1940.

En ESTAT NUMÈRO 3. eth Baile registre qu'en de junhsèga de 1936 se produsí era:

"Destrucción y quema de los Altares de la Iglesia Parroquial y quema de imágenes

y algunas ropa. Así mismo destrucción y quema de los Altares e imágenes de la Iglesia de San Pedro y San Fabián y quema de algunas ropa de esta última".

Cite coma prejudicable ath
"Obispado de Urgel"

E coma sospechos a diuèrsi vesins, sèt en totau, "todos estos vecinos de Vilamos", des que sies se trobauen "huidos" en França e un aute ena preson de Lleida.

Eth 30 de noveme de 1943 i a en aguest expedient d'Arties ua carta, signada peth Baile Miguel Cabau, dirigida ath Fiscau Instructor dera Causa General en tot notificar-li que:

"durante la dominación roja no fueron destruidos los archivos del Juzgado ni Registro Civil ni tampoco los del Ayuntamiento, pero si se noto la falta de varios documentos que podrían servir de base para la buena marcha del archivo municipal del Ayuntamiento y Juzgado".

Dejà s'a comentat preablement qu'en aguesti legats apareish en ocasions era peticion deth Fiscau en tot interesar-se pes maus qu'auessen podut patir es Archius Municipaus.

**CAUSA GENERAL DE LLEIDA E ERA
SUA PROVÍNCIA
PÈÇA SEPARADA NUMÈRO 305
TÈRME MUNICIPAU D'ARRÒS E VILA
(VIELHA)
CAISHA 1467.Expedient 42.**

En Arròs e Vila es TRES ESTATS sollicitats, se cumplimenten peth Baile Toribio Arro eth dia 12 de noveme de 1940. Non se sap quan se remeteren.

Per çò que hè ar ESTAT NUMÈRO 3. eth Baile inscriu qu'eth dia 29 de junhsèga de 1936 i auec era:

"Profanación de la Iglesia Parroquial, habiéndose destruido algún altar, bancos de la misma. La mayor parte de los objetos del culto y ornamentos quedaron a salvo. Todos estos hechos constan en el proceso incoado".

Eth 14 de maç de 1944 i a en aguest expedient d'Arròs e Vila ua carta, dirigida ath Fiscau Instructor dera Causa General en tot notificar-li que

"Los archivos del Ayuntamiento ni del Juzgado Municipal no sufrieron menoscabo durante la dominación marxista"

I a ua notificacion deth dia 2 de noveme de 1941, en Vila, qu'apareish en Expedient de Vilac, (possiblement per analogia deth patronimic) dirigida ath Fiscau Instructor dera Causa General tamb era entèsta deth "Iltre Sr. Jefe Provincial de Falange Española y de J.O.N.S.", signada per A d. M. coma "Jefe Local de F.E.T y de J.O.N.S." ena que notifique:

"En cumplimiento de la comunicación de V.S. acerca de los archivos de Juzgado de primera Instancia, Registro Civil y Protocolo Notarial debo hacer presente de que por no estar bien enterado no puedo informarles acerca de dichos extremos y solamente puedo notificarles de que a mi el infrascrito me desaparecieron de mi casa algunos documentos como concordias de Ayuntamiento y términos Municipales, algunos pergaminos propios, árboles de familia y algunas alajas y dinero y multas que me impusieron"

Eth dia 14 de junhsèga de 1948 i a un manament "MUY URGENTE" deth Fiscau Cap ath Fiscau Instructor Delegat dera Causa General de Lleida

"con carácter urgentísimo por solicitarlo en Consejo Supremo de Justicia Militar a efectos de indulto, la remisión a esta Jefatura de cuantos antecedentes obren en esa Causa General con relación a A.M.C., de 67 años, casado, natural de Arros (Lérida), jornalero, hijo de Armengol y Ventura, con domicilio y residencia en 18 de julio de 1936 en el pueblo de su naturaleza. Durante el G.M.N. fue nombrado Teniente de Alcalde de Arros".

Eth Fiscau Instructor respon eth 17 de junhsèga de Lleida estant tà notificar que "no aparecen cargos de ninguna clase contra A.M.C."

**CAUSA GENERAL DE LLEIDA E ERA
SUA PROVÍNCIA
PÈÇA SEPARADA NUMÈRO 306
TÈRME MUNICIPA DE BAGERGUE
(VIELHA)
CAISHA 1467.Expedient 43.**

En Bagergue es TRES ESTATS sollicitats, se cumplimenten peth Baile Miguel Mola eth dia 8 de noveme de 1940 e son remetuts tath Fiscau Instructor dera Causa General eth dia 12 de noveme de 1940.

Per çò que hè ar ESTAT NUMÈRO 3 eth Baile registre coma
"A primeros de agosto de 1936"

Se produsís era

"Destrucción de la Iglesia Parroquial y objetos de culto y profanación de las imágenes de los Santos y destrucción de sus altares. Incendio de la Iglesia de Santa Margarita, destruido completamente el edificio con las imágenes de los Santos".

Tad aguesti hèts eth Baile senhale coma sospechosí a

"Se cree que por los milicianos rojos" y "Por mandato del Comité interlocal de Salardu", "encontrándose todos ellos en Francia o detenidos."

En apartat de multes aplicades ara relacion qu'anòte eth Baile ei era següenta, toti eri vesins de Bagergue, son 12 personnes, un de eri moltat en dues ocasions

"por segunda vez por haberse marchado el hijo al Ejercito Nacional"

En aguest cas era multa li siguec impausada non pes "sospechosos" senon

"Por los Policías rojos de Salardu"

Es multes oscillàren entre es 50 e es 1000 pessetes.

**CAUSA GENERAL DE LLEIDA E ERA
SUA PROVÍNCIA**
PÈÇA SEPARADA NUMÈRO 307
**TÈRME MUNICIPAU DE BAUSEN
(VIELHA)**
CAISHA 1467.Expedient 44.

Eth dia 2 de Noveme de 1940 eth Baile de Bausen, Juan Amiell, mane ar Excmo Senhor Fiscau Subinstructor de Causa General de Informacion, en carrèr Núñez de Balboa 67 de Madrid, era relacion des TRES ESTATS.

Aguesta carta pòrte eth sagèth deth pòble de Bausen, atau coma passaue en Arties e Vilac, a diferéncia des autes.

Per çò que hè ar ESTAT NUMÈRO 3. Eth Baile registre que

"Al iniciarse el G M Nal. y en curso de la dominación roja" "Se destruyeron los objetos del culto en su mayor parte en lo que participaron en forma mas destacada activa y violenta los individuos relacionados con los números 1 - 3 - 4- 6 -7 8 y 9 (El numero 5 está tachado). Los relacionados n°s 1 y 2 pusieron en grave peligro la vida de los Alcaldes y Secretarios que suscriben denunciándolos a elementos de la F.A.I logrando salvarse milagrosamente. Se impusieron multas a los padres de los mozos que se expatriaron a Francia para no incorporarse en el ejercito rojo, campo contrario a su ideología, una de 4.000 pesetas puesta al Alcalde infrascrito, otra de 3.000 pesetas a Don A.A.A. actual Juez Suplente, otra de 3.000 pesetas a Don J.P.A. y otra de 1.000 pesetas a Don J.R.C. en la que tomo parte mas J.C.T. alcalde rojo a la sazón. Se impusieron además pesetas que oscilaron entre 150 y 600 pesetas a los elementos de derecha habiéndose practicado algunos registros domiciliarios". Las personas sospechosas de participación en el delito, nueve en total, que incluían un Carabinero y un Maestro Nacional, con sus números puestos, fueron nueve, ocho huidas a Francia y otra de la que se desconocía su paradero.

Eth dia 28 d'agost de 1946 i a un

manament "MUY URGENTE" deth Fiscau Cap ath Fiscau Instructor Delegat dera Causa General de Lleida tà que remete

"a la mayor urgencia cuantos antecedentes existan en esa Causa General referentes a los individuos que al dorso se citan y en caso de que estos sean positivos los adelantara telegráficamente en breve resumen....".

Er individu ath que se refis ei

"F.B.S., Nacido el 21-1-906, estado casado, profesión labrador hijo de Francisco y Mariana, natural de Bausen (Lérida)".

Eth Fiscau Instructor respon eth 31 d'agost que

"examinada la documentación del archivo de esta Causa no aparecen antecedentes relacionados con F.B.S.".

Eth dia d'agost i a ua auta requisitària ena madeisha forma, tamb era madeisha responsa eth dia 2 de seteme.

**CAUSA GENERAL DE LLEIDA E ERA
SUA PROVÍNCIA**
PÈÇA SEPARADA NUMÈRO 308
**TÈRME MUNICIPAU DE BETLAN
(VIELHA)**
CAISHA 1467.Expedient 45.

En Betlan es TRES ESTATS sollicitats, se cumplimenten peth Baile Antonio Deo eth dia 10 de noveme de 1940 e son remetuts ath Fiscau deth Tribunau Suprèm eth dia 10 de noveme de 1940.

Per çò que hè ar ESTAT NUMÈRO 3. eth Baile registre qu'eth 29 de junhsèga de 1936

"Fueron profanadas las Iglesias de los pueblos del Distrito, Betlan, Mont, Montcorbau y Aubert previamente incautadas por el Ayuntamiento rojo. Las llaves de las mismas quedaron en poder del Alcalde A.A.S.. Las casas rectorales fueron también incautadas. A.A.S. y A.A.P., Alcalde y Concejal del Distrito dieron ordenes bajo amenazas de quemar los objetos del culto, obligando a tomar parte en el incendio a personas creyentes. En Mont y

Montcorbau se sabe que se hizo lo propio. Los individuos de referencia estaban en contacto con el Delegado Comarcal de Orden Publico, M.F., de Betren."

I auec imposicion de multes a dètz personas

"De todos estos hechos diose cuenta al Sr. Juez Instructor, constando en el sumario instruido al efecto".

Eth dia 19 de març de 1939

"Practicaronse dos registros en el domicilio del vecino de Betlan A.D.P., sustrayéndole cincuenta pesetas siendo encarcelado por denuncia de J.C. de Aubert, siendo conducido por las calles de este pueblo para dar mayor notoriedad al hecho".

Es personnes sospechoses de participacion en delite sigueren dues, tamb destinacion actuau andus en Aubèrt e en "Multas" sigueren tres es personnes "sospechosa" d'aplicar-les, es tres tamb destinacion actuau en Aubèrt.

Eth 14 de març de 1944 i a en aguest expedient de Betlan, ua carta ena qu'eth Secretari Jaime Sala e Portolà, que tanben ac ère de Vilac ua carta, dirigida ath Fiscau Instructor dera Causa General en tot notificar-li que

"los archivos de esta Ayuntamiento y Registro Civil no fueron destruidos durante la dominación roja"

**CAUSA GENERAL DE LLEIDA E ERA
SUA PROVÍNCIA
PÈÇA SEPARADA NUMÈRO 309
TÈRME MUNICIPAU D'ES BÒRDIES
(VIELHA)
CAISHA 1467.Expedient 46.**

En ESTAT NUMÈRO 3. Eth Baile registre que se son

"fechas aproximadas"

Deth 27 de junhsèga de 1936 enquiat 16 d'abriu de 1938 se produsiren

"Incendios de objetos de culto de la

Iglesia de Las Bordas y saqueo de la casa Parroquial", "Incendios de objetos de culto de la Iglesia de Benos y saqueo de la casa Parroquial", "Incendios de objetos de culto de la Iglesia de Arro", "Incendios de objetos de culto de la Iglesia de Begos";

Hig tanben eth Baile que

"De los incendios de los objetos de culto de las Iglesias se comprende que debieron ser quemados por no aparecer esos objetos de cultos al ser liberados....desconociendo quienes fueron las personas de la destrucción de dichos objetos". "Saqueo de las casas parroquiales".

En relacion a es que son es personnes sospechoses anòte que

"Los miembros que componían el Comité"

E qu'era sua destinacion actuau ei en "Francia"

CAUSA GENERAL DE LLEIDA E ERA SUA PROVÍNCIA

**PÈÇA SEPARADA NUMÈRO 310
TÈRME MUNICIPAU DE BOSSÒST
(VIELHA)
CAISHA 1467.Expedient 47.**

Eth dia 28 d'octobre de 1940 eth Baile de Bossòst, Andres Subirà, escriu ua nota ath "Excmo Señor Fiscal del Tribunal Supremo de Madrid"

En tot explicar-li de:

"acusar recibo de su superior con fecha 24 del actual acompañada de tres estados sobre hechos delictivos y cumple a mi deber comunicar a V.E. que esta Alcaldía dará exacto cumplimiento a la misma. Dios salve a España y guarde a V.E. m.a.".

Es ESTATS s'escriuen eth dia 5 de noveme de 1940 peth Baile, Andres Subira e peth Secretari M. Peremiquel. Eth 15 de noveme de 1940, eth Baile Andres Subirà remet es ESTATS ath Fiscau Instructor deth Tribunau Suprèm en tot afirmar que

"..... cumple mi deber al devolverle unas vez cumplimentados los estados nº 1-2 y 3"

En ESTAT NUMÈRO 3. eth Baile registre en aguesta huelha qu'en
"agosto de 1936"

I auec era

"Destrucción y quema de imágenes de la Iglesia Parroquial y de cinco capillas que existían en la población y que en "Diciembre de 1936 la Destrucción y profanación del Cementerio Católico".

Eth prejudicat siguec
"La Población".

E per çò que hè as personnes sospechoses de participar en delite eth Baile registre a 20 personnes, totes
"huidas"

A excepcion ua que se trapaue ena Preson.

**CAUSA GENERAL DE LLEIDA E ERA
SUA PROVÍNCIA
PÈÇA SEPARADA NUMÈRO 311
TÈRME MUNICIPAU DE CANEJAN
(VIELHA)
CAISHA 1467.Expedient 48.**

Eth dia 28 d'octobre de 1940 eth baile de Canejan Juan Deo, mane ar Excm Senhor Fiscau dera Causa General deth Tribunau Suprèm, era relacion des TRES ESTATS.

En ESTAT NUMÈRO 3. Eth Baile registre que tamb data 4 d'agost de 1936 i auec era

"Destrucción de los objetos del culto en las dos Iglesias, la Parroquial de San Saturnino y la de San Juan de Toran"

En tot èster prejudicats

"El Municipio de Canejan y la Parroquia del mismo".

"El día 7 de agosto de 1936 hubo la "Detención de Don F.D.D. que fue llevado a la cárcel de Lérida, con amenazas de muerte. Le fue saqueada su casa y convertida en cuartel de Milicianos. Y persecución de su esposa Doña T.M.S. y sus hijas M. y E. D.M. que

huyeron por la montaña hacia Francia y la 1ª detenida."

Eth dia 8 de març de 1937 eth Baile referís era

"Detención de Doña T.(Med).A.D. y de su hijo A.D.A., este moría en el cautiverio a pocos días después de estar liberado en el Hospital de Valladolid el 30 de Marzo de 1938. Les fue saqueada su casa en todo lo que poseían. También fueron detenidos y llevados al cautiverio A.C.D. y M.D.B. hasta ser liberados por Nuestro Glorioso Ejercito al tomar Barcelona."

Es personnes sospechoses de participar en delite sigueren quinze, un Caporal de Carabinèrs entre eres; totes tamb destinacion actuau en França:

**CAUSA GENERAL DE LLEIDA E ERA
SUA PROVÍNCIA
PÈÇA SEPARADA NUMÈRO 312
TÈRME MUNICIPAU D'ESCUNHAU
(VIELHA)
CAISHA 1467.Expedient 49.**

En Escunhau es TRES ESTATS sollicitats, se cumplimenten peth Baile Juan Encuentra eth dia 20 de junh de 1941 e son remetuts ath Fiscau dera Causa General (Palacio de Justicia de Madrid) eth dia 8 de junhsèga d'aqueth an.

Per çò que hè ar ESTAT NUMÈRO 3. eth Baile registre que

"El día 28 de julio de 1936 fueron completamente destruidos todos los altares e imágenes de la Iglesias parroquiales de Betren, pueblo en este distrito."

En relacion ath dia 29 de junhsèga d'aqueth madeish an, anòte que

"El referido día 29 fueron quemados y destruidos los altares de las Iglesias parroquiales de Escuñau y del pueblo de Casarill de este distrito".

Es sospechosos de participacion enes hèts sigueren quinze, sies d'eri detenuts, en Lleida

e Reus, quate hujuts tà França, quate en Betren e un en Vielha :

Eth 20 de març de 1944 eth Baile comunique que

"en tiempo de litigio no desaparecieron documentos del Juzgado y Registro Civil desaparecieron solo documentos de Alcaldía que obraban en la Secretaría de Viella".

CAUSA GENERAL DE LLEIDA E ERA SUA PROVÍNCIA

PÈÇA SEPARADA NUMÈRO 313 TÈRME MUNICIPAU DE GAUSAC (VIELHA)

CAISHA 1467.Expedient 50.

En Gausac es TRES ESTATS sollicitats, se cumplimenten peth Baile Jose Solè eth dia 30 de junh de 1941, non constant quan sigueren remetuts ath Fiscau dera Causa General .

Per çò que hè ar ESTAT NUMÈRO 3. eth Baile registre qu'a

"últimos días de julio primeros de agosto" "En esos días fueron destruidos los altares e imágenes de las Iglesias de Gausach y Casau de este distrito. En Casau fueron salvadas muchas imágenes y de los dos pueblos que conforman este distrito fueron salvados la ropa y ornamentos". "Fueron cometidos ambos desmanes por una horda de obreros del túnel en construcción en Viella y se ignoran los nombres"

Eth 20 de març de 1944 eth Baile comunique que

"en tiempo de litigio no desaparecieron documentos del Juzgado y Registro Civil desaparecieron solo documentos de Alcaldía que obraban en la Secretaría de Viella".

CAUSA GENERAL DE LLEIDA E ERA SUA PROVÍNCIA

PÈÇA SEPARADA NUMÈRO 314 TÈRME MUNICIPAU DE GESSA (VIELHA)

CAISHA 1467.Expedient 51.

En Gessa es TRES ESTATS se solliciten eth 20 d'octobre, se cumplimenten eth 9 de noveme de 1940 e son remetuts ath Fiscau Instructor dera Causa General (Palacio de Justicia de Madrid) eth dia 8 de noveme; i a d'auer un error ena data de manament o de cumplimentacion. Aguesti ESTATS, segon paraules deth Baile Francisco Caseny

"que han de servir para la Causa General que V.S.I. se halla instruyendo en averiguación de los hechos delictivos cometidos en Lerida y su provincia durante la dominación roja"

Per çò que hè ar ESTAT NUMÈRO 3. eth Baile registre que

"a primeros de agosto de 1936" "Destrucción de la Iglesia parroquial e incendio de las imágenes de los Santos y objetos del Culto y además la Iglesia y objetos de Nuestra Señora de Montgarri perteneciente a Gessa".

Eth madeish dia se produsís eth

"Saqueo de la Casa Parroquial vendiendo los muebles del Rdo. Sr. Cura Párroco".

En aguest punt ditz qu'er afectat ei Jose Arcalis Encuentra, de Gessa.

Eth 19 d'agost de 1936 ei

"Multado y destituido de Secretario de Ayuntamiento de Salardù, amenazado y obligado a tomar la pala para ir al puerto de la Bonaigua a reparar la carretera ... y otros vejámenes; Entre multa y perdida de sueldo Mil pesetas"

Er afectat ei F. M. P. R. de Gessa. En agost de 1936 seguís anotant eth Baile ua relacion de multats, toti eri de Gessa ,

"multados por los rojos",

Sigueren sèt es personnes multades, tamb multes que oscillèren entre es 100 e es 2000 pessetes.

En relacion as personnes "sospechosas" de participar en delite tà toti es casi registre qu'ei

"El Comité de Salardu que era el Comité interlocal de los pueblos de Salardu, Tredos, Gessa, Montgarri, Bagergue y Uña"

E qu'era destinacion de toti eri ère
"En Francia".

**CAUSA GENERAL DE LLEIDA E ERA
SUA PROVÍNCIA**

**PÈÇA SEPARADA NUMÈRO 315
TÈRME MUNICIPAU DE LES (VIELHA)
CAISHA 1467.Expedient 52.**

En Les es TRES ESTATS sollicitats se cumplimenten eth dia 24 de mai de 1941 e se remeten ath Fiscau eth dia 26 de mai; eth Bailese dirigís ath Fiscau Instructor dera Causa General en tot manifestar que

"En cuanto a los remitidos por U.S. con fecha 24 de Octubre de 1940 permítame manifestarle que con fecha 3 de Abril próximo pasado me hice cargo de la Alcaldía, y por lo tanto ignoraba que mi antecesor no los hubiera cumplimentado".

Per çò que hè ar ESTAT NUMÈRO 3 eth Baile inscriu eth tèrme

"Negativa".

Eth 21 de març de 1942 eth Fiscau Instructor se dirigís, deth Palai dera Diputacion de Lleida a trauès de dus escrits ath Sr. Comisari Cap d'Investigacion de Les tà que descurbisque e informe

"sobre las actividades habidas en esa frontera y Ciudad con ocasión de las luchas del P.O.U.M. con el Gobierno rojo"

E tà que li remete

"amplia información sobre el funcionamiento de esa Comisaría en cuanto se refiere a los Servicios de Frontera durante el periodo del 18 de julio de 1936 a la liberación de esa Ciudad".

As dus requeriment respon eth Cap de Policia eth dia 10 d'abriu en tot díder, en ua prumèra

carta, que

"no han existido componentes de dicho Partido durante el periodo rojo, y por consiguiente no ha habido tales luchas".

Per çò que hè ath segon requeriment, contèste en ua auta carta, requeriment en qu'eth Cap de Policia, en tot híger qu'era liberacion s'amièc a tèrme eth 18 d'abriu de 1938, expause que

"los funcionarios que componían esta plantilla de policía , fueron creados dichos cargos por la Generalidad de Cataluña, ignorándose los nombres y apellidos de los mismo, puesto que al ser conquistado este Valle por el Ejercito Nacional, se llevaron archivos y demás documentación a Francia cuando evacuaron, limitándose a las funciones propias de su cargo y además a la imposición de multas a los elementos de derechas de esta ya repetida localidad."

Eth dia 30 d'octubre de 1945 i a un manament "MUY URGENTE" deth Fiscau Cap ath Fiscau Instructor Delegat dera Causa General de Lleida tà que remete

"a la mayor urgencia cuantos antecedentes existan en esa Causa General referentes a los individuos que al dorso se citan y en caso de que estos sean positivos los adelantara telegráficamente en breve resumen....".

Es individús as que se referís son

"Ref. 4234 M.J.P.C., soltero, agricultor, natural de Les (Valle de Aran), donde residió antes y durante el Movimiento".

Eth Fiscau Instructor respon eth 4 de noveme que

"examinada la documentación del archivo de esta causa no aparecen antecedentes relacionados con M.J.P.C.."

**CAUSA GENERAL DE LLEIDA E ERA
SUA PROVÍNCIA**

**PÈÇA SEPARADA NUMÈRO 316
TÈRME MUNICIPAU DE SALARDÚ
(VIELHA)
CAISHA 1467.Expedient 53.**

En Salardú es TRES ESTATS sollicitats, se cumplimenten peth Baile Jose Abadia e eth Secretari Juan Pont eth dia 28 de mai de 1941, e son remetuts ath Fiscau Instructor dera Causa General, en Núñez de Balboa 67 de Madrid, eth dia 28 de mai de 1941, tamb ua nòta deth Baile ena qu'apunte

"Me permito significar a V.S. que estos tres estados análogos a los adjuntos le fueron remitidos en fecha 8 de noviembre ultimo lamentando no se hayan recibido en esa Fiscalía".

Per çò que hè ar ESTAT NUMÈRO 3. eth Baile registre qu'a

"Primeros de Agosto de 1936" "Destrucción de la Iglesia parroquial e incendio de imágenes de los Santos, profanación del Santo Cristo a quien se llevaron y felizmente recuperado en Julio del año 1940. Incendio de muchos objetos del Culto. Saqueo de la Casa rectoral y vendidos sus muebles y robados otros."

Eth prejudicat siguec eth

"Rvdo.D. Amadeo Llovera. Cura Párroco de Salardu"

En octobre de 1936 se produsís era imposicion de multes a quate personnes deth pòble, tamb impòrts que variauen des 50 as 5000 pessetes, en tot èster aguesta era màger multa impausada ena Val d'Aran:

Toti es sospechosí èren membres deth
"Comité interlocal de Salardu"

Tamb destinacion actuau en
"Francia"

Eth dia 28 d'abriu de 1946 i a ues respòstes deth Fiscau Instructor Delegat dera Causa General de Lleida dirigides ath Fiscau Cap enes que responen en ua d'eres que "examinado el archivo de esta Causa no aparecen antecedentes relacionados con J.V.V."

**CAUSA GENERAL DE LLEIDA E ERA
SUA PROVÍNCIA
PÈÇA SEPARADA NUMÈRO 317**

**TÈRME MUNICIPAU DE TREDÒS
(VIELHA)
CAISHA 1467.Expedient 54.**

En Tredòs es TRES ESTATS sollicitats eth 24 d'octubre, se cumplimenten peth Baile Jose Paba e peth Secretari Juan Pont eth dia 8 de noveme de 1940, e son remetuts ath Fiscau Instructor dera Causa General aquesth madeish dia.

En ESTAT NUMÈRO 3. eth baile registre qu'en

"Agosto de 1936" "Destrucción de la Iglesia de Cap de Aran y otras dos capillas del pueblo de Tredos, incendio de sus objetos, como imágenes de los Santos, robo de una Cruz de mucho valor. Saqueo de la Casa Rectoral y vendidos y robados los muebles. Registro y persecución a la Sra. Maestra, la cual fue multada con cuatrocientas pesetas y fue amenazada de llevarla en camión a Lérida, calificada por los rojos como jesuita".

Se nomente coma damnificat en relacion ara Casa Rectorau a Fernando Farre e ara Mèstra Antonia Queralt Gaya.

Coma sospechos der ataque ara Glèisa nomente ath

"Comité revolucionario de Salardu"

E tamb destinacion actuau en
"Francia"

E coma sospechosí des actes contra era Casa Rectorau e contra era Mèstra

"al mismo comité y al Comité revolucionario interlocal, también con paradero en Francia".

Apareish ara seguida ua relacion de vesins de Tredòs multats, peth Comitat Interlocau de Salardú, onze personnes, tamb impòrts entre es cent e es mil pessetes.

Eth dia 10 de mai e 14 de mai de 1946 i a andús manaments "MUY URGENTE" deth Fiscau Cap ath Fiscau Instructor Delegat dera Causa General de Lleida tà que remete

"a los efectos de repatriación de súbditos españoles residentes en el extranjero a la mayor urgencia cuantos antecedentes existan en esa Causa General referentes a los individuos que al dorso se citan y en caso de que estos sean positivos los adelantara telegráficamente en breve resumen....".

Es individús as que se referís son

"Ref. 2691. J.B.D., agricultor, natural de Tredos (Lérida), donde residió antes y durante el Mov. Fue alcalde en época roja " y "Ref. 2816. J.A.L., natural de Tredos (Lérida), de 53 años, casado, agricultor, residió en Tredos donde fue miembro del Ayuntamiento".

Eth Fiscau Instructor respon es dies 13 e 21 de mai que:

"examinado el archivo de esta Causa no aparecen antecedentes relacionados con J.B.D. ni con J.A.L."

Es dies 11 de junhsèga de 1946 e 5 de mai de 1947 i a andús responses deth Fiscau Instructor Delegat dera Causa General de Lleida dirigides ath Fiscau Cap enes que respon en ua que

"examinado el archivo de esta Causa no aparecen antecedentes relacionados con A.S.T."

E en ua auta que

"examinado el archivo de esta Causa no aparecen antecedentes relacionados con A.T.P."

Es manaments en que sollicitauen informacion non se consèrven mès segon er estil des responses deuien èster coma es anteriores.

**CAUSA GENERAL DE LLEIDA E ERA
SUA PROVÍNCIA
PÈÇA SEPARADA NUMÈRO 318
TÈRME MUNICIPAU DE VIELHA
(VIELHA)
CAISHA 1467.Expedient 55.**

En Vielha es TRES ESTATS sollicitats, se cumplimenten peth Baile Vidal e eth Secretari Jose Maria Nart eth dia 19 de mai de 1941, e ena madeisha data se remeten

ath Fiscau Instructor dera Causa General; son de nau remetuts ath Fiscau Instructor dera Causa General, en Núñez de Balboa 67 de Madrid, eth dia 28 de Mai de 1941, tamb ua nòta deth Baile ena qu'apunte

"Me permito significar a V.S. que estos tres estados análogos a los adjuntos le fueron remitidos en fecha 8 de noviembre ultimo lamentando no se hayan recibido en esa Fiscalía".

Per çò que hè ar ESTAT NUMÈRO 3. eth Baile registre qu'es dies 28 e 29 de Junhsèga de 1936

"En la noche día 28 de julio de 1936 una cuadrilla de marxistas salieron de la taberna de P.V.E. capitoste rojo hombre malvado y ... en dirección de la Iglesia Parroquial en la que fueron destrozados los altares e imágenes haciendo con muchas de las imágenes sacrilegios, hurtos y profanaciones. Esa noche se limitaron a la destrucción y profanación. El día 29 con una camioneta fueron llevados a un campo de las afueras de la población y quemados todos los altares e imágenes destruidas.

Seguís dident que

"El día 7 de agosto de 1936 fueron detenidas diferentes personas de derecha por los elementos marxistas y milicianos de la localidad y conducidos presos a Lérida donde permanecieron 68 días en la cárcel provincial".

Es afectats as que se referís son ueit personnes, "todos vecinos de Viella".

"El día 18 abril 1938 día de la liberación fue volada con dinamita la Iglesia de Medio Aran quedando completamente destruida. El mismo día fue volado en parte el puente sobre el río Garona de la carretera de Balaguer a la frontera francesa"

En relacion as personnes sospechoses de participacion en delite s'inscriu a tretze personnes, sèt d'eres tamb er apelatiu de "capitoste"

D'eres nau hujudes tà França, ua detenguda en Lleida e tres viuent en Vielha.

En relacion ath

"Nombre de las personas que fueron privadas de libertad, desterradas o impusieron penas pecuniarias"

Eth Comandant de Pòst registre a 13 personnes, sèt d'eres eth dia 7 d'agost de 1936, tamb multes qu'oscillen entre es 1000 e es 3000 pessetes, en tot èster es "sospechosos" es membres deth Comitat de Vielha.

Eth dia 11 de junh de 1942 Ángel Soler Letona, soldat d'Engenhaires e Secretari de "CAUSAS DEL JUZGADO MILITAR PERMENENTE N° DOS DE LOS DE ESTA PLAZA DE LERIDA" deth qu'ère Jutge Instructor er Alferes Provisionau de Infantería Sénher José Maria Ortiz Vicens, certifique era còpia literau des declaracions de J.R., vesin de Vielha, que narre es hèts succedits en aquera populacion; era transcripcion ditz atau:

"Que durante el pasado periodo revolucionario ha permanecido en Viella, por lo que tiene conocimiento de los hechos delictivos ocurridos en dicha localidad, hechos que denuncia ante este Juzgado, siendo persona enteramente afecta a la Causa Nacional, y que actualmente pertenece a la Organización de F.E.T. y de las J.O.N.S. Que cuatro dias después de iniciado el Glorioso Movimiento Nacional los empleados que trabajaban en las obras del túnel declararon la huelga, exponiendo como razón la de solidarizarse con los camaradas rojos muertos en Barcelona, dedicándose a patrullar por las calles de la Ciudad y a cometer actos de sabotaje en la instalación eléctrica, con el fin de inutilizar los aparatos de radio, reintegrándose al trabajo al cabo de unos seis u ocho días." HECHOS DELICTIVOS OCURRIDOS EN VIELLA DURANTE EL PERIODO ROJO: . 2ª REFERENTE A LA PROPIEDAD. Que al anochecer del 29 de julio de 1936, fue saqueada la Iglesia de San Miguel, destrozando gran parte de los ornamentos sagrados y objetos de culto y a la mañana siguiente día fueron trasladadas las Imágenes a las afueras del pueblo y una vez que el camión que las transportaban se encontraba en las inmediaciones del campo de futbol fueron prendidas fuego; constándole

al dicente por haberlo visto desde su domicilio, que los vecinos de este pueblo llamados A.C.E., A.E.S. y A.F. actualmente huidos iban montados en la camioneta que transportaban las Imágenes en el mismo lugar que estas ocupaban, sabiendo también que merced a la intervención y ocultación efectuada por el alguacil de este pueblo A.L., pudieron salvarse buen número de objetos sagrados, cuya entrega efectuó a las Autoridades Eclesiásticas una vez liberado el pueblo, habiéndose presentado el citado individuo en el domicilio del declarante llevándole el Reclinatorio propiedad de la esposa de éste, mostrando gran aflicción ante el incendio que los izquierdistas proyectaban realizar, dirigiendo grandes censuras contra ellos. Igual suerte corrió la ermita de Medio Aran cuyas imágenes, ornamentos y objetos de culto también fueron incendiados, suponiendo el dicente que las ordenes de destrucción e incendio, emanaron del Comité de la Localidad. BIENES INCAUTADOS.- Que en el mes de agosto de 1936 fueron cometidos los siguientes desmanes por el Comité Rojo de Viella: Recogidas de la libretas de pensiones que los Sacerdotes de la localidad poseían; incautación del Hotel Internacional de Dn. J.A., del edificio que fue Cuartel de la Guardia Civil, propiedad de Dn. L.V., de dos edificios y de todas las fincas que poseía Dn. A.A., a quien además la directiva de la U.G.T. le requisó otro edificio en el que instalaron el domicilio social de la citada agrupación; incautación de todos los comestibles que poseía en su tienda el industrial A.A. así como los que contaba Dn. F.R. en existencias de harinas y comestibles por la única razon de que dos hijos de cada uno de los citados industriales se habían pasado a las fuerza nacionales; incautación de la casa y enseres propiedad del Párroco de la localidad Dn. Manuel Virve y de los edificios y enseres de los hermanos de la Doctrina Cristiana y de la hermanos

de la Sagrada Familia. REGISTROS DOMICILIARIOS.- Que durante la época revolucionaria fueron registrados entre otros los domicilios de Dña. V.M., Hijas de N.C., Dn. F.C., Dn. D.S., Dn. A.P., Dn. S.S. y el de Dn. J.P., medidas opresivas que fueron llevadas a efecto por los individuos del Comité a quienes

acompañaban en ocasiones agentes de investigación de la Generalidad.

DETENCIONES DE PERSONAS.- Que a los pocos días de iniciado el Glorioso Movimiento Nacional fueron encarceladas 10 personas derechistas de Viella de las que 3 fueron libertadas a las pocas horas y los 7 restantes después de haber permanecido encarcelados algunos días en Viella fueron trasladados en la mañana del 7 de agosto de 1936 a la Cárcel de Lérida, en la que permanecieron hasta el 15 de octubre del mismo año, fijando nuevamente la residencia

en esta localidad, donde actualmente continúan llevando los referidos detenidos los siguientes nombres: Dn. F.V.D., Dn. C.C.M., Dn. E.C.A., Dn. F.R.P., Dn. J.T.R., Dn. P.M.L. y Dn. J.R.J. creyendo que su libertad la consiguieron por las gestiones realizadas por el entonces Alcalde Florentino Tuñon, suponiendo también que las referidas órdenes de detención partieron y fueron llevadas a efecto por el Comité Rojo que funcionaba en Viella, constándole al dicente que en la detención.....(ilegible)....de este puesto, cuyo nombre no recuerda, también huido".

I a un listat sense data qu'informe en resumit des ESTATS 1, 2 e 3 deth Partit Judiciau de Vielha

AJUNTAMENTS	ESTATS		
	Nº 1	Nº 2	Nº 3
Arties	-	-	Saqueg e crema
Arres	-	-	Destruccion e crema
Arròs e Vila	-	-	Profanacion e destruccion
Bagergue	-	-	Idem e multes
Betlan	-	-	idem idem
Es Bòrdes	-	1	Saqueg e huecs
Bossòst	-	-	Profanacion e huec
Canejan	-	-	Huecs destruccions empresoaments
Escunhau	-	-	Destruccion e huec
Gausac	-	-	idem idem
Gessa	-	-	idem idem
Les	1	3	-----
Salardú	-	1	Destruccion e multes
Tredòs	-	-	ídem ídem
Vielha	2	5	Destruccion e huecs
Vilac	-	-	idem idem
Vilamòs	3	-	Destruccion e huec
Bausen	-	-	idem idem

Eth 20 de març de 1944 i a ua carta deth Baile Jose ath Fiscau Instructor de Causa General, en tot comunicar-li com

"numerosos documentos del Juzgado y Registro Civil desaparecieron lo mismo que los documentos obrantes en la Secretaría del Ayuntamiento entre los cuales el libro de Amillaramiento de Rustica"

3 de deseme de 1945 carta deth Fiscau Instructor Delegat ath Fiscau Cap dera Causa General ena que ditz que

"examinado el archivo de esta Causa

no aparecen antecedentes relacionados con A.C.R."

17 de deseme de 1945 carta deth Fiscau Instructor Delegat ath Fiscau Cap dera Causa General ena que ditz que

"examinado el archivo de esta Causa no aparecen antecedentes relacionados con J.L.S."

16 de seteme de 1946, carta deth Fiscau Cap dera Causa General ath Fiscau Instructor Delegat dera Causa General de Lleida tà que

lo remete "con la mayor urgencia..." toti aquerí antecedents que son en aquera Causa General referents a

"C.B.V., hijo de Jose y Carmen, natural de Boymorto (Coruña) soltero de 37 años, jornalero y vecino de Viella (Lérida) por interesarlo la Jurisdicción de Guerra".

24 de seteme de 1946, carta deth Fiscau Instructor Delegat ath Fiscau Cap dera Causa General ena que ditz que

"examinado el archivo de esta Causa no aparecen antecedentes relacionados con C.B.V."

31 d'Octobre de 1946, carta deth Fiscau Cap dera Causa General ath Fiscau Instructor Delegat dera Causa General de Lleida tà que la remete

"con la mayor urgencia...cuantos antecedentes obren en esa Causa General referentes a los Individuos que al dorso se citan por interesarlo la Jurisdicción de Guerra":

"M.P.I., de 35 años, hijo de Juan y Valentina. Natural de Parbayon (Santander) soltero, minero (exguardia de Asalto), trabajando últimamente en el túnel de Viella (Lérida)

"J.S.C., 28 años, soltero, labrador y vecino de Montgarri (Lérida)"

"Estos individuos fueron detenidos por posible contacto con elementos rebeldes"

5 de Noveme de 1946 carta deth Fiscau Instructor Delegat ath Fiscau Cap dera Causa General ena que ditz que

"examinado el archivo de esta Causa no aparecen antecedentes relacionados con M.P.I."

10 de deseme de 1946, carta deth Fiscau Cap dera Causa General ath Fiscau Instructor Delegat dera Causa General de Lleida tà que la remete

"con la mayor urgencia...cuantos antecedentes obren en esa Causa General referentes a "C.B.V., hijo de Jose y Carmen, natural de Boymorto (Coruña) soltero de 37 años, jornalero y vecino de Viella (Lérida), túnel."

14 de deseme de 1946, carta deth Fiscau Cap dera Causa General ath Fiscau Instructor Delegat dera Causa General de Lleida tà que la remete

"con la mayor urgencia...cuantos antecedentes obren en esa Causa General referentes a I.M.G. hijo de Isidoro y Carmen, de 45 años, soltero y de "C.B.V., hijo de Jose y Carmen, natural de Boymorto (Coruña) soltero de 37 años, jornalero y vecino de Viella (Lérida), túnel.

Carta deth Fiscau Instructor Delegat ath Fiscau Cap dera Causa General ena que ditz que

"examinado el archivo de esta Causa no aparecen antecedentes relacionados con I.M.G. asi como tampoco relativos a C.B.V. conforme ya se comunico a V.E. con fecha 2 y 24 de septiembre del corriente año"

19 de deseme de 1946, carta deth Fiscau Instructor Delegat ath Fiscau Cap dera Causa General ena que ditz que

"examinado el archivo de esta Causa no aparecen antecedentes relacionados con C.B.V. conforme ya se comunico a V.E. con fecha 24 de septiembre ultimo"

**CAUSA GENERAL DE LLEIDA E ERA
SUA PROVÍNCIA
PÈÇA SEPARADA NUMÈRO 319
TÈRME MUNICIPAU DE VILAC
(VIELHA)
CAISHA 1467.Expedient 56.**

En Vilac es TRES ESTATS sollicitats, se cumplimenten peth Baile eth dia 12 de noveme de 1940, non constant quan sigueren remetuts ath Fiscau dera Causa General .

En aguesti ESTATS figure eth sagèth de "Distrito Municipal de Vilach"

En ESTAT NUMÈRO 3. eth Baile registre qu'eth 29 de junhsèga de 1936 i auec era

"Profanación e incendio imágenes Iglesia Parroquial previa incautación de la

misma por el Alcalde rojo M.B.S. quien transmitió ordenes recibidas del Delegado Comarcal del Valle M.F.. Bajo amenaza fueron obligadas a tomar parte en tales hechos personas creyentes de esta localidad. Fue incautada la casa Parroquial si bien consta que bastantes objetos fueron restituidos a la sobrina del Sr. Párroco. De tales hechos diose cuenta al Sr. Juez Militar y constan en el sumario incoado".

Es personnes "sospechosas" son quate, tres que demoren en Vilach e era auta en un aute poble de Catalonha.

Eth dia 14 de Març de 1944 eth Secretari Jaime Sala e Portolà comunique ath Fiscau Instructor dera Causa General que

"durante la dominación marxista no fueron destruidos el Archivo Municipal ni el Registro Civil de mi Juzgado"

**CAUSA GENERAL DE LLEIDA E ERA
SUA PROVÍNCIA
PÈÇA SEPARADA NUMÈRO 320
TÈRME MUNICIPAU DE VILAMÒS
(VIELHA)
CAISHA 1467.Expedient 57.**

En Vilamòs es TRES ESTATS sollicitats, eth 24 d'octobre de 1940, se cumplimenten peth Baile Jose Busquet eth dia 7 de noveme d'aqueth an e se remeten ath Fiscau Instructor de Causa General d'Inspeccions.

Per çò que hè ath ESTAT NUMÈRO 3. eth Baile registre que

"A últimos días del mes de Julio 1936 fue saqueada la Iglesia Parroquial y destruidos todos sus altares y quemadas sus imágenes y demás objetos de arte del Santo Sacramento cuadros, etc..

Eth 16 d'agost de 1936

"Destrucción del Altar de la Capilla de San Miguel y quemadas todas sus imágenes"

E en octubre de 1936

"Fue saqueada la Rectoría con venta

de muebles, utensilios, ropa y demás objetos de batería "

Nomente coma prejudicat a

"M A Cura Párroco vecino de Vilamós, hoy en Francia."

Es sospecheses de participacion enes hets siguieren ueit personnes, tres d'eri tamb "paradero actual en Francia"

Que

"intervinieron para todo como cabecillas"

Tanben includissen ena relacion a d'auti dus que tanben intervengueren encara non son nomenats coma "cabecillas", tanben tamb "paradero actual en Francia", dus mès e un aute "cabecilla en la cárcel de Lérida".

Eth Baile de Vilamòs especifique tanben es nòms des qu'intervengueren:

"Para la venta de los muebles de la Rectoría"

Siguieren tres personnes ja nomenades anteriorament e enes que hig

"Estos tres como queda dicho arriba intervinieron para todo"

Eth 29 de noveme de 1943 eth Baile comunique ath Fiscau Instructor que

"durante la dominación roja no fueron destruidos los archivos del Juzgado ni Registro Civil ni del Ayuntamiento, pero si se nota la falta de algunos documentos que podrían servir de base en la administración local"

Eth Fiscau Instructor Delegat mane ua carta ath Excm Senhor Fiscau Cap dera Causa General en tot díder que

"examinado el archivo de esta Causa no aparecen antecedentes relacionados con J.M.C. a que dicho escrito se refiera".

CRONOLOGIA DES ACCIONS AMIADES A TÈRME CONTRA ES GLÈISES

Era practica totalitat des accions s'amièren a tèrme entre es dies que transcurrien de finaus de junhsèga de 1936 enquia començaments d'agost d'aqueth madeish an; en pògui dies se concentrèren es activitats contra era institucion que representaue era Glèisa. Es hèts s'amièren a tèrme es dies:

27 de junsèga: Es Bòrdes

28 de junsèga: Arties, Escunhau, Vielha, Betren

29 de junsèga: Arròs e Vila, Betlan, Vilac, Casarilh

Junsèga, sense especificar: Arres

4 d'agost: Canejan

Començament d'agost: Bagergue, Bossòst, Gessa, Salardú, Montgarri

Agost: Gausac, Casau, Tredòs

Vilac	non existiren locaus destinats
Betlan	tà Presons ne tanpòc i auec
Bagergue	cap d'eri utilizats tad aguest fin
Arties	pes elements revolucionaris
Gessa	
Salardú	
Gausac	
Tredòs	
Escunhau	

"Pueblos donde radican los locales destinados para Carceles en los que emplearon malos tratos con los detenidos":

"Ninguna"

21 de març de 1942 carta deth Fiscau Instructor ath Comisari Cap de Policia e Investigacion tà que practique

"averiguaciones e informe sobre la constitución en Viella de un Tribunal Especial de Guardia durante la dominación roja y que al parecer no llegó a funcionar"

Uns dies despùs, en madeish mes de març, eth Cap de Policia respon ath Fiscau Instructor, en relacion ara constitucion en Vielha d'un Tribunau Especiau de Guardia, en tot didentli que

"Efectivamente, recuerdan algunos vecinos del indicado pueblo que fueron consultados, que pocos días antes de la entrada de las Tropas Nacionales (18 de abril de 1938) llegaron al ya varias veces repetido pueblo en transito por Francia, unos militares, sin duda con el propósito de constituir dicho Tribunal, que no llegó a funcionar (sin duda) por su precipitada fuga a dicha Nación para dirigirse a Barcelona"

En relacion as "Comités Revolucionarios" ja s'a comentat qu'eth 23 de junhsèga de 1936 eth President Lluís Companys promulgèc un Decret miejançant eth madeish se creauen es Comitats locaus, que passèrent a nomenar-se Comitats Revolucionaris, dissòlvuts uns mesi mès tard, eth 9 d'octobre per Josep Tarradellas.

Es Comitats que se constituïren en Aran ac heren en Bossòst, Les, Canejan, Bausen, Es Bòrdes, Vilamòs, Arres, Escunhau, Gausac, Vilac, Betlan, Salardú, Vielha, mès i

ES PRESONS, ES COMITATS E ES "INDIVIDUOS SOSPECHOSOS" ENA VAL D'ARAN.

Ena "Causa General" tanben se sollicite detalhar era existéncia de presons en territori. Ad aguest respècte eth "Comandante de Puesto de Vielha, 14 Tercio de la Guardia Civil Rural. Comandancia de Lérida (114) 1ª Compañía. Sección de Sort", reflèxe en un document conservat en apartat de Vielha era:

"Relación de los locales existentes en los pueblos de la demarcación de este Puesto que sin estar autorizados por el Gobierno Rojo fueron destinados para Cárcel por los elementos revolucionarios en los cuales fueron objeto de malos tratos los detenidos, con expresión de los pueblos donde radican"

"Pueblos donde radican los locales para cárceles": Observacions

Vielha Antica Preson deth Partit

Arròs e Vila Enes pòbles que se relacionen

a ua notificacion deth Comandant de Pòst de Vielha que hig ad aguesti pòbles es de Gessa, Tredòs, Bagergue, Arties, Arròs e Vila.

Toti es membres des Comitats demorèren senhalats enes documents dera "Causa General", tamb es implicacions politiques qu'aquero signifiquèc; mès es Bailes e Fòrces der orde declarants en aguesta "Causa General" higeren tanben, en cada poblacion, era relacion de personnes "sospechosas" d'auer actuat ben contra era Glèisa o ben contra patrimònus personaus, en forma de multes, incautacion de bens, etc....

Non en toti es Comitats nomenatats en aguesta "Causa General" s'especificau eth cargue de cadun des components.

En quauqui des expedients des poblacions nomenrades apareish ua DILIGÉNCIA hèta en Lleida, en relacion a cada Ajuntament, de signatura ininteligible e que signe totes es diligéncies semblantes enes auti pòbles a on s'especifique era composicion de cadun des Comitats

Era distribucion des Comitats, es DILIGÉNCIES e es personnes que se catalogèren jos er epigraf de "sospechosas", pòble a pòble ei era siguiente:

ARTIES

En Arties i a tres personnes "sospechosas"

ARRES

En Arres èren quate es membres, un Presidente-Baile e tres còssos. Non consten "huidos".

I a un document en expedient d'Arres en que se hè constar com:

"En este pueblo no existía comité ya que pertenecía al de Vilamos y solo intervinieron en la quema y destrucción de Imágenes, No se impusieron multas ni se practicaron detenciones"

DILIGÉNCIA der Ajuntament d'Arres deth dia 10 d'octobre de 1943, en Lleida

"Para hacer constar que en el ramo separado de de Bosost obra un informe del Comandante de puesto de la Guardia Civil en el que se hace constar que en el pueblo de Arres en los primeros días del dominio rojo se constituyó un Comité revolucionario por los vecinos M.C.F. Alcalde; y concejales F.C.B., M.F.A y F.P.B., solo intervinieron en la quema y destrucción de imágenes.

ARRÒS E VILA

En Arròs e Vila i a onze "personas sospechosas"

BAGERGUE

En Bagergue i a sies personnes "sospechosas"

BAUSEN

En Bausen i a un President, un Vicepresidente y tres vocales, un d'eri Carabinèr. I a tanben nomentats ueit "sospechosos"; de toti eri hugeren tà França nau.

Se hig ua nota ena que s'especifique que:

"Intervinieron en la imposición de multas a las personas de derechas y procedieron a la destrucción de objetos de Culto, por haber recibido orden del Delegado de Les y a pesar de estos salvaron las Imágenes y objetos de valor. No practicaron detenciones de personas de derechas ni cometieron asesinatos."

DILIGÉNCIA der Ajuntament de Bausen deth dia 10 d'octubre de 1943, en Lleida

"Para hacer constar que en el ramo separado de de Bosost obra un informe del Comandante de puesto de la Guardia Civil en el que se hace constar que en el pueblo de Bausen en los primeros días del dominio rojo se constituyó un Comité revolucionario por los vecinos J.P.R., Presidente; F.A.A., Vicepresidente, y vocales J.M. (Cabo de Carabineros), J.B.S. y J.E.M.; intervinieron en

imposición de multas y destrucción de objetos del Culto"

BETLAN

En Betlan i a dus membres e dues personnes mès "sospechosas". I a ua auta relacion ena que se higen catorze personnes mès "sospechosas".

BOSSÒST

En Bossòst eth Comitat lo formaue un President, un Vicepresident, ueit vocaus e un Secretari, onze personnes. Ad aguestes onze personnes i cau híger dotze personnes mès "sospechosas" d'auer participat en "hechos delictivos" segon cònste ena "Causa General", vint - e - tres personnes deth pòble, d'eres vint-e-ua aueren de húger tà França.

J. B. ère eth President deth Comitat locau de Bossòst; ans mès tard, en 1941, atau ac testimònie eth Baile de Bossòst quan registre en Estat número 3 dera Causa General, ena

"Relación de los nombres de los componentes de los comités constituidos en los pueblos de esta demarcación, con arreglo a las Leyes del gobierno rojo, expresiva de la actuación de cada uno"

nomente en pòble de Bossòst, coma "presidente" a J. B. A. e d'auti en tot híger que

"Intervinieron en quemas de Imágenes, imposición de multas a personas de derechas, a las que también obligaron a trabajar en el Puerto de la Bonaigua para abrirlo y se supone que los detenidos en esta Villa lo fueron por indicación de los mismos".

CANEJAN

En Canejan eth Comitat lo formaue un President, qu'ère Caporal de Carabinèrs, e nau vocaus, un d'eri Carabinèr tanben; i a ath delà sies personnes "sospechosas"; d'aguestes setze personnes quinze hugeren tà França.

DILIGÉNCIA der Ajuntament de Canejan deth dia 10 d'octubre de 1943, en Lleida

"Para hacer constar que en el ramo separado de Bosost obra un informe del Comandante de puesto de la Guardia Civil en el que se hace constar que en CANEJAN en los primeros días de la dominación roja se formó un Comité revolucionario por los vecinos G.P., (Cabo de Carabineros) Presidente, y vocales A.S. (Carabinero); J.T.C., E.T.C., F.B.M., V.S.C., F.S.S., J y J. S. S., J.S.R. y M.S; intervinieron en la quema y destrucción de imágenes; imposición de multas y se cree en la detención de F.D."

ES BÒRDIES

En Es Bòrdies eth Comitat lo formauen un President, un Secretari e sies vocaus; non cònste que cap siguisse hujut "huido a Francia"

DILIGÉNCIA der Ajuntament d' Es Bòrdies deth dia 9 d'octobre de 1943, en Lleida

"Para hacer constar que en el ramo separado del pueblo de Bosost de la pieza primera obra un informe del Comandante de puesto de la Guardia Civil en el que se hace constar que en el pueblo de Las Bordas y en los primeros días del dominio rojo se constituyó un Comité revolucionario compuesto por los vecinos E.S.D., como presidente, A.N.M. Secretario; F.C.M, A.S.M, J.B.C., J.P.A, J.R.M. y R.C.P vocales; intervinieron en quema de iglesias e impusieron multas a personas de derechas...."

ESCUNHAU

En Escunhau i a ueit personnes deth Comitat e catorze "sospechosos". Hugeren tà França quate, cinc se trapauen detenguts en Lleida e un aute en Reus.

DILIGÉNCIA der Ajuntament d'Escunhau, deth dia 6 de junhsèga de 1944, en Lleida

"Para hacer constar que en el ramo separado de Viella de la pieza principal obra un informe del Comandante de puesto de la Guardia Civil en el que se hace constar que

en el pueblo de Escuñau en los primeros días del dominio rojo se formo un Comité revolucionario por los vecinos C.B.V., F.C., C.V., J.F.D., J.P., F.S., A.N.V. y J.C.S. No constando cometieran actos delictivos".

GAUSAC

En Gausach son cinc es membres deth Comitat.

DILIGÉNCIA der Ajuntament de Gausac, deth dia 6 de junhsèga de 1944, en Lleida

"Para hacer constar que en el ramo separado de Viella de la pieza principal obra un informe del Comandante de puesto de la Guardia Civil en el que se dice que en el pueblo de Gausach en los primeros días del dominio rojo se formo un Comité revolucionario por los vecinos M.P.V., M.P.D., J.B.G., F.S.P. y F.S.E. no consta que cometieran hechos delictivos."

GESSA

En Gessa i a sies personnes "sospechosas"

LES

En Les i avec en diferents períodes dus Presidents de Comitat, tamb ueit vocaus pendent eth manament d'un d'eri. I a dues personnes mès "sospechosas". D'aguestes dotze personnes sies hugeren tà França."

DILIGÉNCIA der Ajuntament de Les deth 26 de junh de 1944, en Lleida

"Para hacer constar que en el Ramo separado de Bosost de la pieza principal obra un informe del Comandante de puesto de la Guardia Civil en el que se hace constar que en el pueblo de Les y durante la dominación roja se formo un Comité revolucionario por los vecinos P.B.B., A.P.R., J.A., J.P.M., J.V.G., J.S.P., J.R.B., A.M.M.y A.A.R. Intervinieron en quemas y destrucción de imágenes, imposición de multas a personas de derechas, se supone tomaron acuerdos para la detención de personas y se cree asistieron al asesinato de tres individuos de Vilamos asesinados en Les. Y para que conste en el Ramo separado de Les..."

SALARDÚ

En Salardu i a un President deth Comitat e sèt personnes mès; s'includís en listat sies personnes mès "sospechosas"; d'eres i a quate hujudes, ua detenguda en Ocaña e ua auta ena Modelo de Barcelona.

DILIGÉNCIA der Ajuntament de Salardú, deth dia 6 de junhsèga de 1944, en Lleida

"Para hacer constar que en el ramo separado de Viella de la pieza principal obra un informe del Comandante de puesto de la Guardia Civil en el que se dice que en el pueblo de Salardu en los primeros días del dominio rojo se formo un Comité revolucionario por los vecinos M.M.; N.P.M.; D.B.; M.M.M.; J.S.; M.A.; F.P.; J.B., los cuales actuaron también en los pueblos de Arties, Gessa, Tredos y Bagergue, sin que conste cometieran actos delictivos.

TREDÒS

En Tredòs i a tres Persones "sospechosas"

VIELHA

En Vielha i a onze personnes qu'apertien ath Comitat e dètz "sospechosas"; tretze hujudes tà França e ua detenguda en Lleida. Era declaració de J.R., nomenada en apartat de Vielha nos aufrís mès donades sus es milicies e es "Comités Revolucionarios" d'aguesta poblacion. En relacion ara organizacion de milicies J.R. apunte ena sua declaracion que:

"Por iniciativa del Comité fueron creadas las milicias del pueblo de Viella cuyos individuos patrullaban por las calles de la localidad armados de escopetas, cuidando también de la vigilancia de las carreteras, habiendo sido el miliciano F.R., actualmente huido QUIEN EFECTUO la detención del Religioso que después fue asesinado, de quién antes se hace mención. Que el alma de dichas milicias lo era el Presidente del Comité y Delegado Comarcal M.F., figurando entre los milicianos mas destacados por su tendencia izquierdista y por los lazos de amistad que los

unían con los dirigentes locales los siguientes: A.C.E, A.E.S, A.M.A., J.A.A., F.A., P.V., N.E., J.B., P.V., R.C. y F.C., todos huidos.

"Que desde el año 1931 existía en esta localidad el Partido de Izquierda Republicana, que fue creado y del que fueron presidentes y activos propagadores de su programa T.M., maestro Nacional de Gausach y M.F., quienes tuvieron también participación en el Comité Rojo de Viella encontrándose actualmente huidos. Que durante el pasado periodo revolucionario existieron sucesivamente cuatro ayuntamientos en esta localidad, de los que fueron alcaldes M.B., significado izquierdista, A.E., también izquierdista rabioso, ambos huidos, y Florentino Piñon, desempeñando funciones de concejales en algunos de los expresados ayuntamientos las siguientes personas que se encuentran huidas: A.C., izquierdista furibundo y concejal durante todo el periodo rojo; P.V., extremadamente izquierdista y de la U.G.T. y que como anteriormente se expuso, tomo parte en asesinatos; J.R., algo izquierdista y concejal durante poco tiempo; A.V., significado izquierdista al igual que J.A., y de Secretario actuó M.F., muy rojo, muy mala persona y asesor del Ayuntamiento. Que además de los indicados fueron también concejales las personas siguientes que se encuentran en la localidad: J.A., T.S., E.S., y D.N., simpatizantes con el frente popular, si bien no han desarrollado gran actividad durante el periodo rojo.- Que a la par que el ayuntamiento, funciono también el Comité del frente popular, integrado por rabiosos izquierdistas, personas indeseables que actualmente se encuentran huidos y a quienes el dicente les considera como autores de la detenciones habidas en la localidad, de los registros domiciliarios, de las incautaciones efectuadas y de la profanación e incendio de la Imágenes y objetos del culto. Comité que estuvo integrado por los individuos siguientes M.F., presidente y delegado comarcal del Valle de Aran, vecino de Vetren; F.A., T.M., P.V., N.E., M.E., A.E., J.B. y R.C, todos ellos vocales y vecinos de esta localidad.- Que entre las personas que sin llegar a constituir el ayuntamiento, ni el Comité, mantenido nefasta actuación recuerda a J.E.S., Secretario del Juzgado de 1ª Instancia e

Instrucción de Viella, extremista, que en sus conversaciones privadas y publicas realizo gran propaganda izquierdista, tanto antes como durante el Movimiento Nacional. F.A., extremista, que tomo parte en el saqueo efectuado en la tienda de comestibles propiedad de D. A.A.; J.V., A.V., J.M. y L.M., todos Milicianos que efectuaron servicios de armas en el pueblo y que al igual que los anteriores se encuentran huidos."

VILAC

En Vilac i a un President e tres membres mès. I a tanben nomentades 3 personnes "sospechosas"

DILIGÉNCIA der Ajuntament de Vilac, deth dia 6 de junhsèga de 1944, en Lleida

"Para hacer constar que en el ramo separado de Viella de la pieza principal obra un informe del Comandante de puesto de la Guardia Civil en el que se dice que en el pueblo de Vilach en los primeros días del dominio rojo se formo un Comité revolucionario por los vecinos M.B.S., M.R., J.J.M., y U.R.E., no constando cometieran hechos delictivos.

VILAMÒS

En Vilamòs eth Comitat lo formaue un President e cinc vocaus, seis personas, d'eres cinc hujudes. I a ath delà sèt personnes "sospechosas", d'eres tres detengudes e 2 hujudes.

DILIGÉNCIA der Ajuntament de Arres, plaçada en expedient 57 de Vilamòs, deth dia 26 de junh de 1944, en Lleida

"Para hacer constar que en el ramo separado de Bosost obra un informe del Comandante de puesto de la Guardia Civil en el que se hace constar que en los primeros días de la dominación roja en el pueblo de Arres se formo un Comité revolucionario por los vecinos J.R.P., A.P.D., A.P.P., J.P.A., A.C.M. y C.R.F. intervinieron en imposición de multas a personas de derechas, quema y destrucción de la iglesia y detención de Don J.V.P., J. A. S. y J. M. S. de Vilamós y asesinados en Les".

Eth dia 30 de seteme de 1941 eth Sargent Comandant deth pòst dera 114 Comandància dera Guardia Civil de Viella, Licerio Porro Merino, escriu ath Fiscau dera Causa General de Lleida, en responsa ath sòn escrit nº 112 deth 18 de seteme tà informar-lo de

"las alteraciones de Orden Publico ocurridas en los pueblos que comprenden la demarcación de este puesto desde el 16 de febrero de 1936 hasta el 18 de julio del mismo año así como el desarrollo que tuvo en los mismos el Glorioso Alzamiento Nacional el día 18 de Julio del mismo año y días sucesivos expresando las actividades en pro o en contra de dicho Alzamiento"

Aqueth madeish dia eth Comandant remet, en responsa ar escrit nº 112 deth 18 de seteme

"la relación nominal de los individuos residentes en la demarcación de este puesto que formaron los comités y Ayuntamientos durante la dominación marxista en esta Zona y no tomaron acuerdo alguno contra personas ni bajo su mandato se cometieron desmanes de ningún género".

E li remet ath Fiscau dera Causa General de Lleida, eth madeish 30 de seteme era

"relación nominal expresiva de los individuos de los pueblos de la demarcación de este puesto que formaron los comités con arreglo a las Leyes del Gobierno Rojo y que fueron los que bajo su mandato se practicaron detenciones, ordenaron asesinatos e impusieron penas privativas de libertad y pecuniarias, organizaron las Milicias para combatir y el Frente de Juventudes, y se dedicaron al saqueo de Iglesias, casas particulares, quema de imágenes y todos cuantos desmanes se cometieron en aquella época. Debiendo igualmente hacer constar que la mayoría de estos elementos se hallan huidos en el extranjero y otros sufriendo condena por dichas causas".

Sembla èster qu'era sollicitut deth Fiscau dera Causa General ère tà que li manèsse era

"relación nominal expresiva de los individuos de los pueblos de la demarcación

de este puesto que formaron los comités con arreglo a las Leyes del Gobierno Rojo y que fueron los que bajo su mandato se practicaron detenciones, ordenaron asesinatos e impusieron penas privativas de libertad y pecuniarias, organizaron las Milicias para combatir y el Frente de Juventudes, y se dedicaron al saqueo de Iglesias, casas particulares, quema de imágenes y todos cuantos desmanes se cometieron en aquella época",

en tot responder-li eth Comandant que non se heren excèssí.

Coma se pòt observar es declaracions en relacion as actes cometuts pes membres des diferents "Comités Revolucionarios" son contradictòries, inclús es realizades pera madeisha persona; en ocasions s'affirme "que no cometieron desmanes" mentres qu'en autes narracions s'expausen detalhadament es actes contra era Glèisa e es personnes. Per qué aguesta dicotomia? Non i a responsa.

Se non apertien ar objècte d'aguest analisis, referit basicament ar ESTAT 3 dera "Causa general" e totemp en relacion as actes realizats pes "Comités Revolucionarios" ei de besonh auançar ua puntualizacion deth tot primordiau que hè referencia dirècta as ESTATS numèros 2 e 3, ESTATS que traten des delites de sang cometuts en Aran o en relacion dirècta tamb es sòns abitants, e que seràn objècte de posterior analisis. Es personnes dirèctament restacades tamb aguesti delites sigueren personnes que podien víuer circunstancialment en Aran quauques autes vengueren tamb aquera mission exclusiva, era de cometre aqueri delites, coma se expausarà. Non toti aqueri aranesi que se vederen obligats a exiliar-se ac heren per ua participacion dirècta enes acusacions que sus eri queigueren enes ESTATS; era màger part ac heren simplament per pòur as represalias, ara incoacion d'expedients en Tribunau Politic, ar èster includits enes "listes" facilitades ath Fiscau General dera "Causa General". Uns auti òc qu'aueren participacion dirècta, es mens, mès eth prètz qu'aueren que pagar, abandonamet de cases, de bestiar, de bens, siguec deth tot desmesurat en proporcion ath delite que cometeren.

Mès non sonque se vederen versats ar exili es "rojos sospechosos", tanben ac heren de manera obligada gent de "dretes" pendent aguest brac període de temps, temerosi des represalias, multes o inclús patint pera sua pròpria vida, gent ara que se li confisquèc en sòn moment tanben proprietats e bens, era màger part polec recuperar-les quan entrèren es naui Ajuntaments en Aran dempùs dera ocupacion pes Fòrces Nacionaus.

Er exili des "rojos" les amièc a víuer dehòra dera sua tèrra, bèri uns dempùs d'auerse incorporat enes files republicanes, en tot passar dempùs a combàter ena Resisténcia francesa contra eth nazisme, cas de Juan Blázquez Arroyo , "General Cesar", Baile de Bossòst durante era nominada "dominación roja del Valle de Aran" e condecorat peth pròpri De Gaulle tamb era Legion d'Aunor o eth cas de M.M. "El Negro", Baile de Salardú, de qui se recuelh en Archiu deth Partit Comunista de Madrid, ena relacion de "Guerrillers a França, morts en la lluita", coma

"A França va ser un gran Resistent. La seva casa va estar un punt d'... central a França. Mort heroicamente a Espanya en combat contra els falangistas"

Mès ei just tanben híger que se cometeren abusi e actes penibles tanben pendent era "dominación marxista" dera Val d'Aran; atau coma quede reflectit, se confisquèren cases e propietats de gent de "dretes" e se meteren multes.

Er Ajuntament de Vielha ena session de constitucion deth nau Ajuntament "adicto a la causa del glorioso caudillo Generalísimo Franco" hè a constar en Acta

"Se hace constar que los componentes de este Consejo son los mismos que lo eran al estallar la Revolución roja reforzados con otros elementos de derechas"

E acòrde en aguesta Session deth mes d'abriu de 1938

"trasladar las mercancías depositadas en la Iglesia, a un local cedido por el concejal A.S. y proceder inmediatamente a la limpieza de la misma para poder restituir el culto católico."

Tanben acòrde

"que en las casas que fueron incautadas por los rojos y cuyos dueños no se encuentran actualmente en esta Villa sean guardadas por el Ayuntamiento hasta que tomen de nuevo posesión de ellas sus legítimos propietarios. Se acuerda que el Ayuntamiento se incaute de las casas y fincas que han sido abandonadas por los enemigos de la nueva España. Se acuerda restituir la Subalterna de Tabacos y Timbres a su antiguo propietario Don A.A. y el estanco a las Hijas de N.C., no haciendo lo propio con el poste de gasolina por estar afecto exclusivamente al Servicio de Guerra. Se acuerda socorrer a las familias que se vieron obligadas a marcharse de los rojos contra su voluntad y sentimientos, en el sentido de proporcionarles gratuitamente pan y carne".

"Se hace constar por el Consejo en pleno el disgusto y la indignación que ha producido el hecho de que ciertos elementos hayan asaltado y saqueado las casas abandonadas por los elementos izquierdistas que huyeron al llegar nuestras tropas victoriosas; entendiendo este Consejo que únicamente las Autoridades Militares o Civiles tienen derecho a disponer del destino que deba darse a los bienes abandonados por nuestros enemigos."

Aguesta Session deth dia nau d'abriu la concludís eth Baile manifestant que

"la constitución del actual Consejo es con el carácter de interinidad; que se ha constituido para que en ningún momento quede la población sin autoridades civiles, hasta que lleguen los directores civiles y dicten las normas por las que debemos regirnos."

Eth dia vint-e-sét d'abriu de 1938, es membres der Ajuntament "provisional" de Vielha son oficializats tamb caractèr permanent peth

"Excmo Señor Comandante Militar del Valle de Aran, Teniente Coronel Don Jose Seva quien inmediatamente da posesión de sus cargos a los designados para formar el Municipio."

En Escunhau tanben se constituïc er Ajuntament en abriu de 1938; eth prumèr acòrd que prenec eth nau Ajuntament siguec

"Ratificar su inquebrantable adhesión al Gobierno Nacional de Burgos al grito de Arriba España y viva el Excelentísimo General Don Francisco Franco haciendo constar a su vez su agradecimiento en nombre de este Distrito y en el de la propia Corporación al Ejercito Nacional libertador de nuestra querida España."

Aquestes son es donades que se trapen documentades en referéncia en sumari dera "Causa General" que concernís ar ESTAT n° 3 e relatius ara Val d'Aran, as que s'a hijut bèth aute document extret deth Libre d'Actes der Ajuntament de Vielha e der Archiu deth Partit Comunista . Es ESTATS 1 e 2 se mòstren en ua segona part d'aguest analisis.

BIBLIOGRAFIA:

Sumario de la "Causa General". Archivo de la Memoria Historica. Salamanca. Caja 1467, Expedientes 40 - 57

Libre de Actes der Ajuntament de Vielha

Eth pujolet de Manhaït

Es acòrds prenuts ena casa comuna deth terçon de Lairissa enes sègles XVII e XIX

Maria Pau Gómez Ferrer.

Archiu Generau d'Aran

Era Val d'Aran siguec dividida en circonscripcions que prenen eth nòm de terçons, aguesti èren damb tota probabilitat, segontes Joan Reglà, agropacions de municipis tòs aprofitaments comunaus. Cada terçon constituïe ua bailia. Es prumèrs documents que parlen dera division administratiua dera Val d'Aran son datats en sègle XII. En 1196, eth rei Pèir I eth Catolic concedic a Portolan de la Mòga era Bailia de Garòs e es entorns enquia Cap d'Aran. Damb Jaime I eth Conqueridor podem documentar era division fondamentau deth territòri aranés en tres terçons. Eth 30 de noveme de 1220, aguest rei concedic a Guilhèm de Vielha era Bailia damb aguest madeish nòm. Eth 5 d'agost de 1259, eth madeish rei confirme a Arnau de Betlan era donacion que Pèir eth Catòlic hec a Portolan de la Mòga dera Bailia de Garòs. Eth 5 de junhsèga de 1267, Jaime I nomente a Raimundo de Bossòst baile dera zòna comprenuda entre Arròs e Canejan. Un document corresponent, probablement, ath rei Jaime II eth Just, datat entre 1313 e 1327, agrope es poblacions araneses en tres terçons o bailies que coïncidissen damb era division geografica aranesa.

En sègle XIV, es poblacions s'agropauen en tres terçons que coïncidien damb es tres bailies enes quaus era administracion reiau auie dividit eth territòri. Eth terçon o Bailia de Garòs ère format pes poblacions de Cap d'Aran, Tredòs, Bagergue, Pujo, Unha, Salardú, Gessa, Arties, Laspan e Garòs. Eth Terçon o Bailia de Vielha

o Romincosa agropaue es pòbles d'Escunhau, Betren, Castèth, Vielha, Casau, Gausac, Vilac, Santa Gemma, Sant Germés, Mont, Montcorbau, Betlan, Aubèrt, Vila e Arròs. Eth Terçon o Bailia de Bossòst o Lairissa o Irissa ère format per Begós, Benós, Vilamòs, Arres, Arrò, Sentels, Sant Vicens, Bossòst, Les, Canejan e Bausen

En sègle XVI, es terçons se dividissen en sexterçons. Eth sexterçon de Vielha ei format per Vielha, Gausac, Casau, Betren, Escunhau, Casarilh. Eth sexterçon de Marcatosa agrope a Vilac, Mont, Montcorbau, Betlan, Aubèrt, Vila e Arròs. Eth sexterçon d'Arties eo format per Arties e Garòs. Eth sexterçon de Lairissa compde damb es pòbles de Vilamòs, Arres, Arrò, Benós e Begós, en aguest terçon eth pòble d'Es Bòrdes se hig en sègle XVII. Eth sexterçon de Pujòlo agrope a Salardú, Tredòs, Bagergue, Unha e Gessa. Eth sexterçon de Bossòst o Quate Lòcs qu'amasse a Bossòst, Les, Canejan e Bausen.

Cada un des terçons o sexterçons auie un conselh a on deliberauen es ahèrs deth madeish. Ère format pes còssos des viles deth terçon e peth conselhèr deth madeish. Tanben i participen es proòms elegits peth conselh deth terçon. Eth proòm accompanhaue ath conselhèr de terçon tòs amassades deth Conselh Generau e auie dret a vòt.

Eth conselh deth terçon de Lairissa s'amassaue en pujolet de Manhaït, un parçan a miei camin

des pòbles que le formaue. Es municipis èren Vilamòs; Arres, format per Arres de Jos e Arres de Sos; Arró e Benós, damb es sòns agregats Begós e Es Bòrdes. Aguest conselh tanben se podie amassar en auti viles deth terçon, com ei eth cas de Vilamòs.

En Archiu Generau d'Aran se conserven dus libres d'aguest terçon. Eth prumèr pòrte eth títol de « Llibre del terço de Layrisa 1662 ». En eth i trapam es amassades des deth 9 d'abriu de 1663 enquiath 4 de gèr de 1775. Eth segon se titole « Llibre del Terso de Llayrissa, el que se compra en lo añy 1799 ». En eth i trapam es compdes presentats pes conselhèrs entre er 11 de seteme de 1799 e eth 21 de gèr de 1843.

En aguest article veiram es ahèrs mès importants que se tracten en aguesti dus libres.

Prumèra pagina deth Libre deth terçon de Lairissa de 1662

“Llibre deth terço de Layrisa 1662”

Com ère format eth Conselh deth terçon de Lairissa

En acta der 11 de junh de 1699 vedem com ère format aguest conselh de terçon. Eth lòc dera amassada ei eth pujol de Manheït, tèrme comun de Lairissa. I participe eth conselhèr deth terçon de Lairissa, Manel Cau de Benós, er an present. Cau rebrembar qu'eth cargue ère annau.

Es pòbles que formauen part d'aguest terçon èren representats dera següenta forma:

Vilamòs

Còssso en cap: Tomàs Saforcada

Còssso menor: Jusèp Rella

Proòms:	Joan Cuny des de Quèca Andreu Aunòs des de Sans Pèir Penetro Joan Francesc Aunòs des de Mata Bernard Juan Monge
---------	---

Benós (es pòbles de Benós, Begós e Es Bòrdes)

Còssso en cap: Isidre Pujol e Luscan (Benós)

Còssso de Begós: Bortolomeu Saforcada

Còssso d'Es Bòrdes: Joan Joseph Arró

Proòm de Benós: Basili Claveria

Proòm de Begós: Pèir Joan Navarro

Arres (Arres de Jos e Arres de Sos)

Còssso en cap: Jaume Pena des de Bente

Còssso menor: Bernat Espich

Proòms:	Blasi Monge des de Carrera
---------	----------------------------

Joan Martin Pena des de Francinet

Joan Jumera des de Gloriós

Arró

Còssso en cap: Jusèp Bernadets

Còssso menor: Joan Jusèp Huguet des de

Jasquet

Proòms: Joan Rella

Joan Navarro

Joan Cau des de Miquèu

Mòrt d'un conselhèr

Eth 3 de hereuèr de 1740, eth conselh s'amasse a Vilamòs. Eth conselhèr, còssos e proòms

determinen aprovar un acòrd deth Conselh Generau d'Aran que ditz: "se morís cap de conselhèr pendent eth sòn manament, qu'eth pòble d'a on ei eth conselhèr mòrt pogue tornar a escuelhé-ne un aute en ua naua eleccion".

Er archiu deth terçon de Lairissa

En llibre de capitols (1662-1775) trapam dues referències ar archiu.

Eth 9 d'abriu de 1663, eth conselhèr vielh
passe era clau der archiu e diuèrsi documents
ath conselhèr nau. Aguesti documents son eth
Libre vielh deth terçon, un Compromís comun
de Lairissa, un Compromís entre Lairissa e
Bossòst, un recebut de Miquèu Juste de Benasc
e ua còpia deth jurament deth conselhèr.

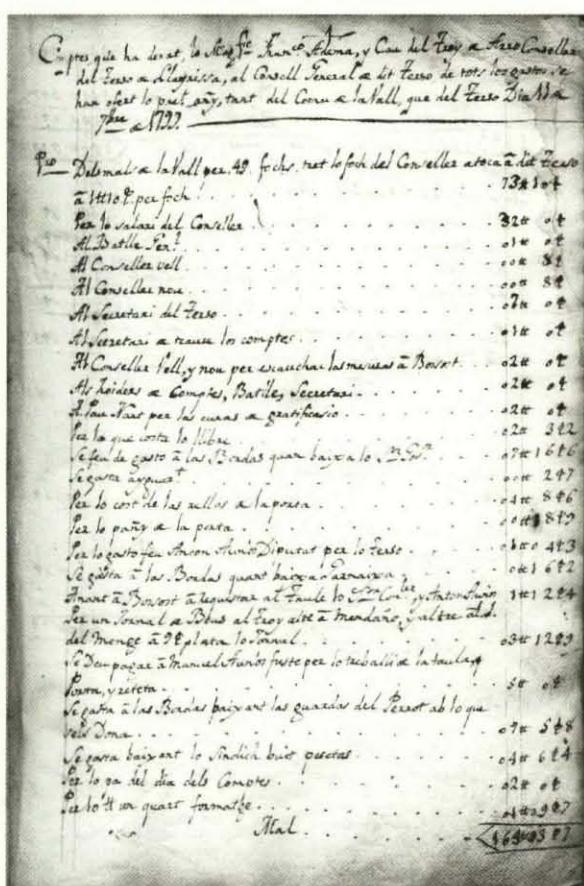
Eth conselhèr nau jure eth sòn cargue dauant
deth Jutge dera Val e se compromet a dar bon
alòtge as documents, ei a díder a sauvar-les
en bon lòc, e deishà-les-ac ath terçon quan li
seràn demanats.

Eth 30 d'octobre de 1759, es còssos e consell deth terçon de Lairissa an determinat que se ua vila demane còpia des concòrdies o des documents que se sauven en archiu d'aguest terçon a de pagar 12 rals. Aguesti se pagaran ar escrivan que treirà còpia deth nomentat document.

Referéncia ara Querimònia

Eth 29 de març de 1702, es prats deth terçon de Lairissa seràn vedats (lòc a on non pòt entrar eth bestiar) eth dia de Nòsta Senhora de Març, toti es ans *in perpetuum* segontes ditz era Querimònìa, concòrdia e privilègis dera Val. Aquiu es conselhèrs deth terçon hen referéncia ath capítol Vau. dera Carta Magna aranesa que ditz: *Es còssos de quinsevolh lòc dera Val pòden hèr a pagar as abitants deth lòc d'a on son eri sense cap contradiccion... se treiguessen profit dera comunitàat de vesins, ei a díder des montanhes barrades...*

*Segontes er acòrds des conselhers de Lairissa,
quaussevolh deth terçon que serà trapat damb eth
sòn bestiar enes nomentadi prats serà castigat a
pagar 3 migères de vin e a pagar es possibles maus
qu'aurà hèt enes madeishi*

Libre de compdes deth terçon de Lairissa. 1799-1843

Jutjats enes viles

Eth 30 de seteme de 1727, se còpie un acòrd deth Conselh Generau d'Aran. Aguest capítol ditz: "Vedent qu'es abitants dera Val per quauquarren sense importància totstems van a pleitejar ena còrt deth jutge ordinari d'Aran s'acòrde qu'a compdar d'ara enes viles s'amasse un jurat, elegit peth pòble, entà tractar aguesti ahèrs. Eth conselh de terçon de Lairissa aprove aguest capítol.

Proibicion entà hèr huec

Eth 6 de març de 1749, es còssos e consell deth terçon de Lairissa determinen que cap de persona, tant abitant o abitador de dit terçon, pogue hèr huec en comun. Era multa

ei de 15 rals. Era proibicion ei enquiar Santa Crèu de seteme.

Eth 27 de seteme de 1759, es còssos e conselh de terçon determinen que non se pogue hèr huec enquiat dia de Sant Matèu (21 de seteme). Se pagarà ua multa de 20 rals.

« Llibre del Terso de Llaryssa, el que se compra en lo any 1799 »

Aquest libre lo crompe eth conselhèr deth terçon Francesc Ademà Cau des de Tròi d'Arrò en 1799. En libre tostamps se parle de çò de dolent e çò de bon deth terçon. Eth *mau* son es despenes e eth *bon* son es sòs qu'a eth terçon e es ingrèssi annaus.

Es ingrèssi gessen des sòs que non se gastèren er an anterior, des pagaments que hèn particulars (crompa-venta proprietats deth terçon...), der impòst per huec (eth huec ei er abitatge, en principi poblat, damb huec en terra a on viue normaument ua familia. Se considère que i auie 4,5 personnes per huec). Enes

poblacions que formen eth terçon de Lairissa i a es següenti huecs:

Vilamòs
18 huecs
Era Ribèra (Benós, Begós e Es Bòrdes)
15 huecs
Arres (Arres de jos e Arres de Sus)
11 huecs
Arró
6 huecs

Cada huec pagarà 3 liures, 10 sòus cada vesin.

Despenes fixes deth conselh de Terçon

Eth sòu deth conselhèr ère ua des despenes fixes deth terçon.

Eth pagament ath baile generau ère ua auta despena. Eth baile ère eth representant dera administracion reiau. Se preocupau des següenti ahèrs: administracion de justícia, requeptacion de tributs e nomentar as bailes, un per terçon.

Eth terçon tanben pagauen ath conselhèr vielh e ath conselhèr nau que s'ocupauen amassa d'anar a uedar es mesures (galin, migères....).

Auta despena fixa ère eth pagament ath secretari deth terçon. Aquest s'occupau dera redaccion e escritura de diuèrsi documents, coma son es actes, es compdes, era correspondéncia... e eth pagament as oïdors de compdes, que s'encuedauen deth contròle des compdes generaus dera Val.

Eth terçon tanben pagau es despenes des visites deth Governador Reiau e deth Sindic d'Aran.

Era casa deth terçon

Eth mantieniment deth lòc a on se hèn amassades deth terçon de Lairissa ei plan important. Aguesta casa se trapaue en Pupolet de Manhaït. En libre gessen es despenes per

crompa de lòsa, husta e claus entà retetar e eth pagament des obrèrs, hustèrs e paredèrs, que s'ocupen d'aguesti travalhs.

En 1811, se pague a Manel Socasau de Benós peth travalh de retetar eth tet dera casa deth terçon. Ei obligat a apariar-lo tant age d'ester de taula, lòsa e claus. A de termini enquiathe dia de Tots Sants.

Pònt d'Arró

Eth mantieniment deth pònt d'Arró ei plan important tath terçon. Atau se trapen diuèrsi despenes sus aguesti travalhs. I trapam eth pagament de materiau: husta, gabarres, carraus e pès; Eth pagament des travalhs: ressegar, barrinar, tirar era husta e eth pagament des bòs utilizats.

Es camins

Eth Governador, eth Sindic d'Aran, eth conselhèr deth terçon e es còssos des viles que formen part deth terçon de Lairissa visiten es camins deth terçon e eth camin reiau. Aguesti camins s'an de mantier e per tot aquerò i a diuèrsi apunts sus aguesti travalhs. En 1806 se pague a Tròi d'Arró pes travalhs de daurir eth camin reiau en iuèrn. En 1807 se pague per trincar eth gèu enes prats de *Sator*. En 1808 se visite eth camin nau de *Senteths*, tèrme de Vilamòs.

Problèmes damb eth Tauler del General

Eth taulèr ère un fòcionari dera Generalitat que percebie es drets laguens des localitats comerciaus, industriaus o frontereres. Ena Val d'Aran lo trapam en Bossòst. En 1803, eth conselhèr deth terçon de Lairissa va tà Vielha entà hèr un memoriau que s'enviarà tà Barcelona contra aguest taulèr.

Era guèrra deth francés (1808-1814). Es Miquelets e eth somaten

Aguesta guèrra s'inicié coma reaccion populara

contra era ocupacion napoleonica. Luten es tròpes franceses contra tròpes ispanobritaniques e tanben partides guerrillères. En un libre dera bibliotèca de çò de Joanchiquet de Vilamòs trapam era següenta remèrcia: "Eth dia 25 de mai der an 1810 s'apoderèren es francesi dera Val d'Aran. Eth dia 26 de mai der an 1814 es francesi se n'anèren dera Val".

En libre de compdes deth terçon trapam diuèrses despenes sus aguesta guèrra. En 1810 trapam un listrat de despenes de guèrra com son es visites des còssos a Vielha; eth pagament des despenes dera tròpa dera Guardia Nacionau, era despena deth somaten (movilizacion de toti es vesins d'un lòc entà afrontar un perilh comun) e era despena per dar de minjar a un oficiau.

Eth 20 d'agost de 1811 s'a de pagar ath rector de Vilamòs pera despena qu'an hèt es *Miquelets*. Es *Miquelets* èren membres d'ua milícia, voluntaris o mercenaris, recrutats pes juntés de guèrra pendent es sègles XVII e XVIII. Aparisheren de nau pr'amor dera guèrra deth francés. Tanben s'a de pagar as còssos dera Ribèra qu'an dat d'esdejoar as *Miquelets* Tanben s'a de pagar a Miguel Cau de Benós per un bot que s'empòrten es *Miquelets*.

« Concordia del Tersó de Layrissa »

En libre deth terçon de Lairissa de 1662 se consèrve era transcripcion e traduccio dera Concòrdia que dit terçon signe entre eth 7 de gèr e eth 25 de març de 1618. Aguest document ges per questions de tèrme entre es universitats de Vilamòs, Arres e Arró e es universitats de Benós e Begós. Era còpia la hè Francesc Aunòs des de Joanchiquet de Vilamòs e la signe eth 11 de gèr de 1749. En document de 1618, se hè referéncia a ua senténcia reiau sus era particion e division des tèrmes de dit terçon autrejada eth 21 de junhsèga de 1503.

Ena signatura dera concòrdia i participen Joan Penetro de Vilamòs, Bertran Pena d'Arres, Joan Rella d'Arró, Joan Sala de Begós e Martin d'Arró d'Es Bòrdes de Castèth Leon. Aguesti

i participen com arbitradors der ahèr e arriben as següenti acòrds:

Prumèr senténcien de hèr patz entre es parts e acabar damb eth problèma des tèrme.

Detailh dera capletra dera Concòrdia de 1618

Declaren qu'en prat deth cap deth pònt deth Joeu qu'ei de Martin d'Arró d'Es Bòrdes de Castèth Leon se hèisque ua crèu, era quau es arbitres haràn a pic de martèth en un calhau blanc qu'ei a 18 canes mès o mens de dit pònt deth Joeu. Aguesta crotz campe de cap ath cèu. Un braç dera crotz guarde tar arriu Joeu e er aute campe en linha recta a ua auta crotz que s'auie hèt ath cap der arriu d'Antecada, en un gran calhau de marbe nere, e que se trape a 50 canes, mès o mens. Un braç d'aguesta crotz guarde ath Joeu e er aute braç senhale, tostems seguint er arriu Antecada, a ua auta crotz que s'auie hèt en prat d'Antòni de la Roca d'Es Bòrdes de Castèth Leon, sus eth camin que tire tà *Comera Longa*, en ua ròca nera qu'ei a 15 canes deth prebit camin e a 4 canes de dit

arriu Antecada ena part de ponent. Aguesta crotz guarde ath Joeu e senhale tà naut enquìas camins que passen per *Comadores*. Aguestes crotz barren pera part èst damb eth tèrme pròpi des universitats de Benós, Begós e Es Bòrdes de Castèth Leon e pera part de ponent damb eth tèrme dera universitat de Bossòst.

Tot aguest tèrme qu'ei entre dites crotz, des der arriu Antecada enquiat tèrme de Bossòst, ei comun entath peisheu de bestiar, tan gròs com menut, de totes es universitats e lòcs deth terçon de Lairissa. Es òmes de dites universitats poiràn hèr pèisher eth sòn bestiar franc e liure perpetuament, autan ena ribèra com enes bòsqui, jos es penes acòrdades ena predita concòrdia.

Es arbitradors acòrden qu'en gran *Lavet des Blats* ath pè deth bòsc sigue hèta ua crotz, a pic de martèth, en un gran calhau nere. Aguesta crotz guarde tar arriu Joeu e barre per dejós guardant cap enjós de dit lavet en linha recta a ua auta crotz qu'auien hèta en un gran calhau plan de pèira blanca. Sus aguesta pèira se a hèt ua auta crotz que guarde tath cèu. Aguesta crotz ei a 50 canes deth camin que pòrte ath *Bom* o tiradera de sus. Eth camin pòrte as *Clotets de Comadores*. Es crotz van ath cap dera coma de Sant Pèir d'Arró tornant per èst enquiar arriu Antecada. Aguesta zòna mercada pes predites crotz ei tèrme pròpri des vesins de Benós, Begós e Es Bòrdes de Castèth Leon e pòden hèr era explotacion deth bòsc que i a en aguesta zòna.

Se declare qu'as universitats de Vilamòs, Arres e Arròs se les adjudique tot aguest bòsc, que va des des dues crotz hètes en lo prebit Lautet gran e que baishe per ponent enquiat tèrme pròpri dera vila de Bossòst, franc e liure pes predites universitats e vesins. E aguesti poguen arrendar-le jos es penes contengudes en aguesta concòrdia.

Es arbitradors senténcien qu'es proprietaris des bestiars des universitats des lòcs de Lairissa, que haràn maus enes tèrres e enes prats deth comun, agen de pagar 6 ardits ath qui a recebut eth mau. Era estimacion des despenes la haràn es còssos de Lairissa.

S'acòrde qu'es còssos de Lairissa an de hèr totes es estimes e visures que se demanen en terçon.

Es universitats e vesins deth terçon son obligats a hèr vediau quan siguen requerits peth conselhèr de terçon o pes còssos.

Es multes impausades enes montanhes seràn de 10 sòus e se pagaran entre universitats.

Es arbitradors se resèrven temps tà esmenar o corregir era sua sentència e vòlen qu'era definitiva sigue prèsta entara hèira de Sant Pèir deth mes de junh.

Era universitat de Vilamòs poirà apletar eth sòn Ramat en predit tèrme pendent dus dies e dus nets en pujar e baishar des montanhes. Es autes universitats deth terçon non ac poiràn hèr.

Es arbitradors taxen eth sòn trabalh demandant un parelh de sabates de dus soles. Tanben taxen eth trabalh deth notari que serà de 14 rals.

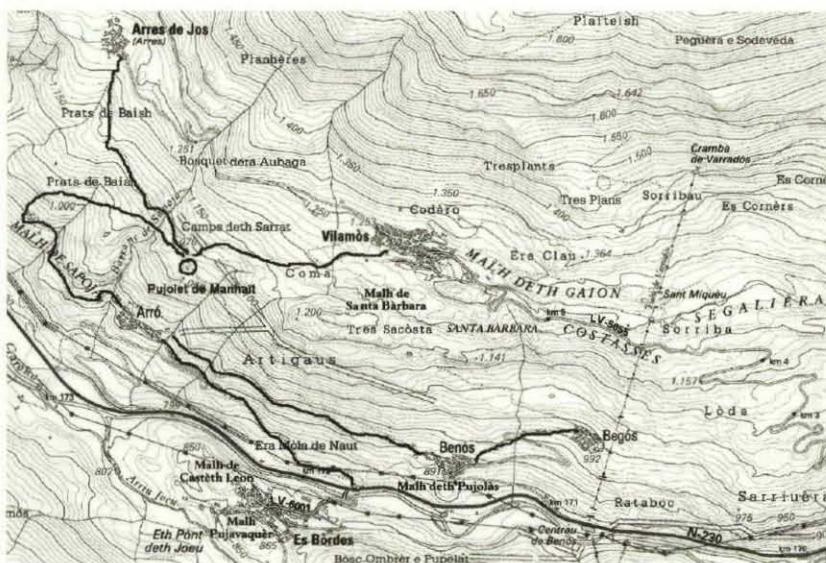
S'acòrde que toti aqueri documents o crotz anteriors ad aguesta concòrdia siguen anullats e trincades.

Se sentècie qu'es abitants de Vilamòs, Arres, Arró, Benós, Begós e Es Bòrdes de Castèth Leon poguen travalhar, artigar, semiar, dalhar, bastir bòrdes entath sòn pròpri bestiar e portarle a pèisher en quaussevolh part deth tèrme comun. Non poiràn tocar es bòsqui dera Ribèra,

ei a díder des des Auets enjós. Auràn de deishar pas e camins tà que pogue passar eth bestiar. Seràn obligats a barrar es sues proprietats. S'eth bestiar des universitats entre en bèra proprietat particulara peth sòn compde non aurà de pagar cap multa.

Se comunique as universitats implicades en aguesta concòrdia, qu'era sentència arbitrau les serà comunicada e que l'auràn d'aprovar.

Acabe eth document damb ua amassada deth conselh deth terçon de Lairissa en pujolot de Manhaït a on acòrden aprovar e ratificar dita concòrdia. En era i participen es còssos e proòms deth predit terçon. Eri son: Arnau de Pè de Condò e Joan Cuny, còssos, e Joan Trescasa, Sanci Trescasa, Pèir Monge, Joan Penetro, Baltasar Casanha, Pèir Arnaldus Aunòs, Joan Pè de Condò, Joan Pau Rella, Guilhèm de Pè de Condò e Guilhèm Prena, proòms, de Vilamòs. Martin de Pedarròs, còsso d'Arres e Joan Pena, Pèir Ane e Francesc Pena, proòms d'aguesta universitat. Joan Bernadets, còsso, e Pere Cau e Joan Ardon, proòms, d'Arrò. Joan Cau e Joan d'Arrò, còssos de Benós, Begós e Es Bòrdes de Castèth Leon, e Bertran de Luscan, Arnau Biech, Joan Sala, Joan Saforcada, Pèir Navarro, Andreu Espich e Andreu Bernadets, proòms de dits lòcs. Tanben i participen es prèstes de Benós, Begós e Es Bòrdes, mossen Joan Cau e mossen Guilhèm d'Arrò. Da hè deth predit document en tot signar-le eth notari public d'Aran, Pau Riba de Mont.

Situacion dera casa comuna deth terçon de Lairissa en Pujolot de Manhaït

Era casa comuna deth terçon de Lairissa en Puyolet de Manhaït

Era casa comuna, de proprietat particulara, ena actualitat

Joan Maragall e era Val d'Aran.

Dus aspèctes

Pere Maragall Mira.

Professor

Article revirat der originau en catalan ar aranés:
Angelina Cases e Lourdes Santacruz

Eth poëta Joan Maragall Gorina (Barcelona 1860-1911) coneishec era realitat dera Val d'Aran tot e que non arribèc jamès a demorari que se sàpie. I a dus motius de diferent caractèr pes quaus se lo pòt relacionar tamb eth parçan aranés.

Per un costat i a dus articles consecutius que publiquèc en *Diario de Barcelona* (1) sus un tèma concret dera Val d'Aran, que responen ara sua trajectòria de periodista, ath sòn pensament civic, e as sòns coneishements de dret, coma avocat qu'ère e que demòstren eth sòn coneishement prigond dera realitat aranesa.

Per un autre costat des de ben joen l'impressionèc eth paisatge montanhenc e en concrèt eth des montanhes deth Pirenèu. Ua part importanta dera sua poesia de paisatge ei dedicada ath Pirenèu. E des sues estades en Cauterets, ena vila balneari deth Pirenèu Occitan, ne gesseran poèmes e articles que tracten deth tèma enter legendari, istòric e politic deth "reialme pirinenc" e dera proximitat enter era lengua catalana e es variants dialectaus der occitan parlades en Pirenèu.

Per çò que hè as articles que publiquèc en castelhan en *Diario de Barcelona* tamb eth títol "Por el Valle de Aran" i exprèsse, dejà des deth començament, ua actitud coerenta tamb eth sòn catalanism e que podem considerar pleament vigenta aué:

Es menester que Cataluña se acostumbre desde ahora a mostrarse frecuentemente solidaria toda ella de cuanto afecta a cada una de sus partes, pues así dará fe de ser un verdadero organismo individual y vivo, lo cual le importa muchísimo más que obtener una simple denominación administrativa.

Atau comence er article a on desvolope tota ua argumentacion istorica e juridica a favor de qu'eth Govèrn espanhòu mantengue era tradicionau exempcion der usatge deth papèr segelhat ena Val d'Aran.

Rasons geografiques e istoriques e er isolament en qué Espanha a mantengut ara Val e era proximitat as tèrres franceses, neurissen per logica aguesta exempcion e en un moment en qué se hèn discorsi descentralizadors e autonomistes, ei ua contradiccion qu'era Isenda espanhòla volgue unificar impòsti e contribucions com en aguest cas. Contunhe ua explicacion longa e minuciosa des hèts istorics e juridics, e acabe en tot hèr era apassionant defensa dera exempcion. Eth dusau des articles acabe tamb aguestes paraules:

En esta confianza, no nos resta por

(1) "Por el Valle de Aran" *Diario de Barcelona* 24 e 29 de nove de 1898. A MARAGALL, Joan *Obres Completas* Vol II p. 567-571 Barcelona: Ed. Selecta, 2au. edicion 1961

ahora más que hacer sino manifestar nuestro profundo agradecimiento a los ilustradísimos araneses que, al facilitar todos los datos y argumentos aducidos en estos artículos nos han dado completamente hecho nuestro trabajo y nos han proporcionado el grandísimo honor de defender en estas páginas, y dentro de la medida de nuestras fuerzas, una causa tan justa y, además, tan simpática por referirse a una de las más hermosas comarcas y más estimables poblaciones de nuestra Cataluña, quien, si llegara el caso, no dudamos sabría hacerse solidaria toda ella de la defensa de los araneses.

Per çò que hè ath dusau aspècte, ei sabut que i auèc ua relacion importanta deth poèta barcelonin tamb eth Pirenèu. Laguens era sua òbra poetica, es poesies de paisatge restacades tamb era montanha e concrètament tamb eth Pirenèu aucupen un lòc subergessent. Eth sòn coneishement des tèrres prepirenengues e pirenengues comence de joen, en tot estiuajar en Sant Joan de les Abadesses e en Puigcerdà. Dempús de maridat i tornarà e serà quan escriuerà es poesies mès coneishudes. I a un moment culminant qu'ei eth dera trauëssa enter Camprodon e era Val de Núria deth 22 e 23 d'agost 1894, tamb César August Torras -Fondador der excursionisme en Catalonha e Josep Soler Miquelcap pensador deth movement literari modernista. Joan Maragall escriuerà eth poèma des "Goigs a la Verge de Núria" e er article en *Diario de Barcelona* que correspon ara madeisha experiéncia, "En las alturas". Enes sues estades anteriores en balneari de Senillers, ena Cerdanya, auie escrit era seqüéncia de poèmes des "Pirinenques".

A compdar der ostiu de 1901 era sua experéncia pirenenga s'espandís gràcies as sues estades en Cauterets en Pirenèu occitan, apròp de Tarbes. En 1900 era mòrt de sa pair l'affectèc. Aguest hèt e ues doléncies respiratòries que patie des de petit, motivèren

era recomanacion des mètges d'anar a "préner es aigües" en Cauterets.

Aqueth ostiu de 1901 se trapauen en Camprodon abantes d'empréner era marcha entà hèr era sua estada en Cauterets. En Camprodon, se i auie convocat un certamen literari qu'auie de premiar eth melhor poèma que parlèsse dera "vida des montanhes". Joan Maragall comencèc a escriuer ena hònt de Sant Patllari, eth sòn poèma de "Les muntanyes" que toti considèren coma era culminacion dera sua poesia de paisatge e qu'acabèc ena hònt de Mauhourat o Mohourat, apròp de Cauterets. En estades consecutives a Cauterets escriuerà autes poèmes d'inspiracion pirenenga, "Retorn" e "Represa", a on apareish eth Vignemale, Gavarnie e es poblacions dera plana occitana propèra, Tarbes e Pau. Dempús de 1906 i deisharà d'anar mès i tornarà en 1911. Un des sòns darrèrs poèmes ei "La cascada de Lutour" inspirat en ua passejada pes entorns dera vila balneari.

Eth "pòble artificiaw" creat en entorn des aigües ja auie estat motiu d'un aute article curiós (2), tamb eth títol de "Vile d'eaux", en qué reflèxe era vida sociau artificiosa e amortada des que freqüenten aguest tipe d'establiments, e era sensacion de que dideríem actuauament "parc tematic" en relacion ara natura domesticada e dilhèu ne poiriem díder "urbanizada", en miei dera quau sonque ua tempesta inesperada botge era mancança de vitalitat generau e retorno era sensacion dera natura enlocardida en sòn estat originau qu'ei çò qu'engüege eth poèta.

Mès es estades en Cauterets dan lòc a repréner eth tèma dera relacion enter Catalonha e Occitania. Ei era idia d'aqueith "reiaume pirenenc" que ja apareish en un article (3) dedicat ara estrea dera Òpera *Los Pirineos* tamb musica de Felip Pedrell sus ua òbra de Victor Balaguer. I parle dera personalitat pirenenga des d'un punt d'enguarda etnografic e deth vesinatge e proximitat des lengües catalana e occitana, tamb totes es sues variantes. Acabe en tot díder:

(2) "Ville d'Eaux" *Ilustració catalana*, Any II, núm. 63 (14 agost 1904) A MARAGALL, Joan O.C. Vol. I p. 720 Barcelona: Ed. Selecta 1981

(3) "El nacionalismo de Los Pirineos" *Diario de Barcelona* 9 gèr 1902. A MARAGALL, Joan O.C. Vol. II p. 171. Barcelona: Ed. Selecta 2ª Edició 1961

Y al que esto observe, la gran cordillera le aparecerá entonces, no como un muro que separa sino como una inmensa cuna de pueblos hermanos, como un tronco nacional que une...y que diferencia. Una nacionalidad pirenaica...¡Quien sabe!

En 1904 Joan Maragall guanharà era flor naturau des Jòcs Floraus de Barcelona (e serà proclamat "Mèstre en Gai Saber ") tamb eth poëma "Glosa" inspirat enes sues estades en Cauterets e que narre ua istòria d'amor enter ua princesa occitana e un trobador occitan. I hè a servir ua coneishuda estrofa :

*"Aquelles muntanyes – que tan altes són
me priven de veure – mos amors on són"*

Mès ara fin, coma culminacion dera istòria d'amor, eth poëma hè un saut entara idia politica e legendària deth "reiaume pirinenc":

*Jo no sé com, pro un vent de
profècia corre sobre eixos monts d'ací
i d'allà; jo no sé quan, pro vindrà un
dia que el Pirineu regnarà!
Vosaltres els del mar cap a Baiona,
vosaltres els de Pau i d'Argelés,
vosaltres de Tolosa i de Narbona
i los del bell parlar provençalés;
i tu, Aragó més alt, i tu, Navarra,
oh catalans que a l'altre mar sou junts,
alceu els ulls al mur que ara ens separa:
s'acosta el dia que serem tot uns..."*

Cau rebrembar qu'aqueth an de 1904 se celebrauen es cinquanta ans dera fondacion deth movement deth Felibritge e s'autregèc eth Prèmi Nobel de Literatura a Frederic Mistral. Joan Maragall auie defenut era sua candidatura en un article (4). Era sua simpatia peth occitanisme darà lòc a un poëma pòc coneishut "Sant Joan de 1907" en qué se hè resson dera susmauta des vigneroncs de Lenguadoc e rebrembe "era antiga germandat" enter catalans e occitans. Reprodusim eth poëma, entà acabar.

Sant Joan de 1907
*Ja les podeu fer ben altes
les fogueres aquest any:
cal que brillin lluny i es vegin
els focs d'aquest Sant Joan.*

*Cal que's vegin de Valencia,
de Ponent i de Llevant,
i en fareu també en la Serra
perquè es vegin més enllà,*

*que la terra està revolta
sota el peu dels Occitans,
i convé que se'n recordin
de la antiga germandat.*

*Des que fou esquarterada
no s'havia vist mai
redreçar-se alhora els trossos
cada un pel seu costat.*

*¡Miracle, Gent d'Occitania,
l'esprit d'Oc s'ha despertat!
Tots la passarem en vetlla
eixa nit de Sant Joan.*

*Tots la passarem en vetlla
al voltant dels focs més alts,
perquè es parlin uns amb altres
com llengües de l'Esprit Sant.*

*Parlaran de serra en serra,
i de la més alta als plans...
¡Pirinèu, si resplandisses
tot encès de mar a mar,
remembrant als fills en vetlla
les memòries del passat,
les fiances del pervindre
i els misteris d'eix atzar
que fa que els fills d'una mare,
que els homes d'un sol parlar
tinguen els braços enlaire
tots alhora bracejant,
i el crit d'una sola llengua
s'alci dels llocs més distants
omplint els aires encesos
d'un clamor de Llibertat!
21 Juny 1907.*

(4) "Un premio al idealismo" *Diario de Barcelona* 19 desembre 1901. A MARAGALL, Joan O.C. Vol. II p. 169 Barcelona: Ed. Selecta 2ª Edició 1961

Pasqual Madoz

Era Val, eth diccionari, era desamortizacion

Gabriel Solé Villalonga.

Universitat Autònoma de Madrid

Tèxte revirat der originau castelhan ar aranés:
Angelina Cases e Lourdes Santacruz

ES PRUMÈRS ANS . 1805-1834

Hè un pialèr d'ans didie er istoriaire V.Vazquez de Prada que sabíem pòc dera figura de Pasqual Madoz Ibañez; passat un temps M.Angels Sanllehy, en tot referir-se en concret ara relacion de Madoz tamb era Val d'Ara precisaue qu'ère un tèma pòc estudiad. Aguestes autorizades votz m'an botjat a investigar entà elaborar un hilat cronologic entà júnher futures pèces.

Eth 17 de mai de 1805 ei era data deth sòn neishement en Pamplona “*hilh d'umil e pruba familia, sense mès bens de fortuna qu'es que m'a proporcionat era mia aplicacion*”, proclamaue ara fin deth darrèr vòlum deth sòn Diccionari, en tot repetir çò qu'auie dit dejà cinc ans abantes, ath començament deth prumèr vòlum (1). Mès aguesta afirmacion de Madoz non se correspon pas tamb bèri hets coneishudi: es sòns pairs obtiegen ingrèssi pera administracion des rendes d'estancs, eth pair ena venda de povora e era mair ena de tabac (2). En 1819, eth pair concedic prestams importants entara reconstruccion der Espitau de Barbastro; dus ans dempús, Pasqual Madoz inicie estudis ena Universitat de Saragossa. Ei a díder, semblen ingrèssi e despenes que non se compaginen tamb ua “*umil e pruba familia*”. Mès endauant traparam naues contradiccions.

En 1813, ara edat de 8 ans, era sua familia se traslade tà Barbastro (Osca), a on eth pair auie

anat, hège temps, en tot cercar un mielhor destin oficiau. Pamplona quedaue en rebrembe. Eth mainatge Pasqual estudiaue en Collègi des Escòles Pies.

En 1821 se matricule en dusau cors de Leis ena Universitat de Saragossa. Auie iniciat es estudis prealables en Barbastro. Dus ans dempús, as 18 ans se produsís era prumèra bèrca ena sua trajectòria vitau.

Es tropes franceses, qu'auien entrat en Espanha entà apuar er absòlutisme de Ferran VII e dar fin ath Trieni constitucionau, assètgen eth castèth de Monzon a on auien reculat es defensors de Barbastro. Ena tardor de 1823 què eth castèth. Enter es vençudi i é Madoz, a qui era sua prumèra accion militara li còste 17 mesi de preson.

A on ère en 1824? Non ei pas ua question frivòla pr'amor que quan guanhe es dues prumères eleccions a Diputat pera província de Lleida, en 1836, presentèc “*un certificat deth baile constitucionau, D. José Moreno, que ditz que Madoz ei vesin dera Val d'Aran des der an 1824, e que se n'anèc en 1830, per efècte de hets politics*” (3). Aquerò ère cèrt o dilhèu auie de justificar eth requisit, exigit entà èster Deputat, d'èster naturau dera província respectiu o auer residit 7 ans en era?. Aguesti ans de residéncia se complirien se i auesse demorat de 1824 enquia 1830. Encara n'i a mès. Eth madeish Deputat qu'auie hèt aguesta transcripcion, Sr. Díez,

ahig Dempús que “se presente un aute certificat en qu'en libre deth Catastre dera vila de Vielha son anotades diuèrses finques qu'apertien a D.Pascual Madoz; e que pera tasacion des nomentades finques se ve que son de considerable valor”

Eth madeish Madoz, personaument, mos cale en un desfís. En Diccionario, en parlar deth neishement der arriu Garona e dar, un viatge mès, mòstra deth bon coneisement dera Val qu'auie, ditz : “Guairi viatges tamb personnes subergentes deth país, tamb òmes influents deth vesin regne de França e autes nacions, en tot visitar aguesta hònt,.....” (4). En an qu'auie estat governador ena Val podèc visitar tanti còps era nomentada hònt e conéisher tant ben eth parçan? Se pòt replicar que Madoz tornèc tara Val d'Aran en bèra escadença Dempús d'aguesta estada oficiau, mès tanben ei cèrt qu'eth texte transcrit siguec publicat sonque nau ans Dempús. Mès contudent e, ei en sentit negatiu, eth contengut dera carta escrita per Madoz ara Deputacion de Lleida entà arregraïr era sua eleccio com a Deputat, “cargue que jamès creigu obtier en ua província a on non è relacions”. Entà complicar eth trincacaps cau ahíger qu'ac escriuie sonque dus mesi abantes qu'eth Deputat Sr. Díez remerquèsse en Congrés es documents presentadi per Madoz en sentit contrari.

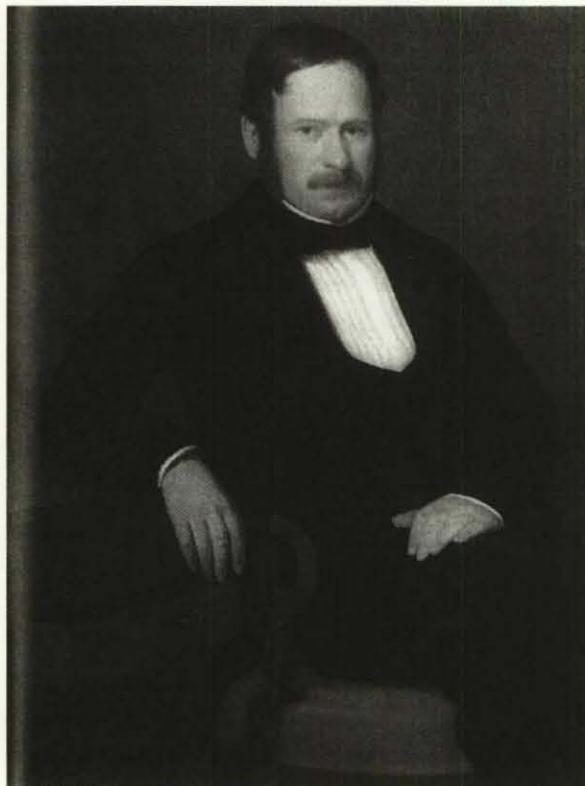
Me sembla clarificador eth hèt de qué un investigador tan minuciós com Francisco Javier Paredes Alonso, maugrat qu'affirme era estada prealabla de Madoz ena Val, non age trapat documentacion qu'ac certifice enes consultes amiades en Lleida e Vielha. (5)

Dempús d'aguestes reflexions, e en tot recuperar er orde cronologic, i a constància de qu'acabèc era carrèra en cors 1827-28. Pògui ans Dempús, en hereuèr de 1831, auec de marchar exiliat tà França. Encara que contunhèc tamb es activitats politiques qu'auie iniciat, eth sòn amor per estudi lo portèc a un mielhor coneisement dera Estadistica e ath sòn coitiu que jamès deisharie. Ara fin, eth Decret d'amnistia deth 15 d'octobre de 1833 li permetèc retornar tà Espanha. En 1833 s'establís en Barcelona, ciutat ara que demorarie

tan restacat era rèsta dera sua vida, enquia acabar acogat en era. Aquiu seguís era redaccion deth Diccionario Geográfico Universal que d'autes mans auien començat quate ans abantes; es prumèrs trabalhs entà elaborar eth sòn Diccionario començarien eth pròplieu an.

Dirigic eth periòdic progressista “El Catalan”, des der 1 d'octobre de 1834 enquia que presentèc era demission eth 3 de mai de 1835. En aguest an publique era Estadística de España de Moreau de Jones, que tradusic deth francés, e ara que ahigec nombroses nòtes. Ara fin, er 11 d'agost ei nomentat coma un des bailes majors de Barcelona.

En acabar eth periòde iniciau dera sua vida Madoz auie 30 ans, complidi eth 17 de mai de 1835, e demoraue solter.

Pascual Madoz

Coma ère eth nòste personatge? E trapat un texte que lo retrate, degut ara ploma de Perez Galdós, eth quau, a despiet deth sòn realisme literari, sembla dar aciu ua vision particular. Ditz que Madoz “ei òme de mau caractèr”, en tot ahíger que “Don Pasqual ei plan nerviós, cridaire, rude, francòt, coma quatreno de catalan e aragonés, e d'aragonés e navarrés” (6). Non

content tamb açò, encara li queden talents a Galdós tà comentar, pagines mès endauant, era perruca tamb era que se corbie Madoz “*ròssa e tamb frisetes*” (7). Eth pròpri Madoz reconeish qu’ei “*un tant veement*” (Congrés, 10 de seteme de 1839). Tanben se les daue de valent, maugrat que non empleguèsse aguest adjetiu, se mos fixam ena descripcion que hec dera dangerosa aventura d’ua colona ath sòn comandament pujant eth Pòrt dera Bonaigua, en plen iuèrn de 1835 e en malaisides circumstàncies (8). Tanben ei vertat qu’aguest adjetiu non se li poirie pas negar se guardam era sua conducta en huec d’ua casa quan demorauen en Tours (França) en 1831, que li mereishec eth arreconeishement dera ciutat. Completarè era descripcion deth nòste personatge remetent-me ara pintura que d’eth hec Esquivel. Ei un des nombrosi retrats de personatges dera epòca realizadi per aguest pintor romantic, deth que sonque saben qu’ei anterior a 1857, data dera mòrt deth pintor.

GOVERNADOR DERA VAL D’ARAN .

1835-1836

Ena prumèra Guèrra Carlista, agost 1835, es partidaris de Don Carlos auien aucupat Aran. Deuant aguesta situacion, eth Capitan Generau de Catalonha, Don Francisco Espòz Mina, nombrèc comissari regi en Aran ath Capitan Pasqual Madoz (9), tamb caractèr de Governador Militar, Jutge de prumèra instància, Subdelegat de rendes e Cap des Fòrces. Eth 10 de noveme de 1835 ac comunicaue atau, constatant qu’er anterior Governador, Coronel Don Policarpo Vázquez de Aldana, auie balhat eth comandament ath nau Governador. Madoz tamb 30 ans, anuae a desenvolopar eth sòn prumèr cargue public.

E comencèc tamb bon pè. Eth 26 de noveme entrèc en Aran, procedent de França, era colona comandada per Madoz, que vencec as carlistes ath londeman en pònt d’Aubèrt. Eth dia 28 entrèc en Vielha, en tot qu’es carlistes abandonauen era Val d’Aran. Acabada tant lèu era luta, organizec militarament eth parçan, bastic un castèth per dessús de Vielha que siguec destruit en 1842 per orde deth govèrn. Ena session des Cortes deth 28 de noveme de

1836, eth Sr. Cabrera de Nevares tamb ocasion deth debat sus eth compliment de Madoz des requisits exigidi entà poder èster deputat mencionèc ena sua defensa “*auer bastit ua casa de banhs en Bagnères de Luchon, qu’ère era admiracion de nacionaus e d’estrangèrs*” (10).

Siguec eth prumèr representant deth poder centrau en Aran, dempús dera division territoriau d’Espanha en províncies, tamb tot çò qu’aquero implicaue, maxim en un parçan que istoricament auie reconeishuda era sua peculiaritat tamb ues institucions pròpries. Era organizacion provinciau d’Espanha ei era reforma mès coneishuda des qu’amièc eth Ministre de Foment, Francisco Javier de Burgos, reformador administratiu e politic moderat, tamb caractèr afrancesat. Eth model racionalizador francés dera division territoriau en departaments - a trauès des Còrts de Cadis que ja pensauen enes provincies – inspirèc eth Decret de 30 noveme 1833, qu’en sòn article 1er. dispause: “*Eth territòri espanyòu ena Peninsula e Ièrles quede des d’ara dividit en 49 províncies, que preneràn eth nòm des sòns cap-lòcs respectius, excèpte Navarra, Alaba, Guiposcoa e Biscaia, que conservaràn es suas actuaus denominacions*” (11). Posteriorament, Canàries se subdividic en dues províncies, e s’arribèc as cinquanta actuaus. Era Val d’Aran quedaue includida ena província de Lleida e es suas institucions pròpries, tamb eth Consell Generau d’Aran e eth Sindic ath deuant quedauen suprimides. A calut demorar un siècle e miei entà recuperar-les pera Lei de Regim Especial dera Val d’Aran de 13 de junhsèga de 1990.

En tot seguir eth Libre d’Acòrds deth Consell Generau d’Aran que se consèrve en Archiu Generau d’Aran (12) explique qu’eth dia 6 de seteme de 1834 s’amassèc en Vielha, era Junta Generau dera Val tath nomenament de Conselhèrs e Sindic pendent 1834-1835, e, dus mesi dempús, eth 2 de noveme, se tornèc a amassar tath jurament des nomentadi. Ath londeman, 3 de noveme, cònsta que i a ua amassada entà aprovar dues gratificacions per trabalhs extraordinaris. E dejà non i a pas referéncia de cap a ua auta amassada enquiara celebrada mès de dus ans mès tard, eth dia 29 de març de 1837 en Vielha, pera Junta de

Deputats des Terçons dera Val sense mencionar ath Sindic e as Consellhèrs. Era auta amassada dera que quede constància ei era celebrada un an e miei dempús, eth 28 d'octobre de 1838 en Vielha, pes Bailes Constitucionaus des Viles e Pòbles dera Val, ena quau acta apareish era mencion expressa de “*trapar-se suprimit eth Consell Generau dera Val*”.

Ena tardor de 1836 Madoz s'auie despedit coma Governador dera Val, dempús d'un an d'auer representat aguest cargue. Quina opinion se formèc dera Val d'Aran? Non mos podem pas queishar. S'emportèc un bon coneishement deth parçan, coma ac demòstren es tèxtes relatius as entrades corresponentes ara Val que figuren en sòn Diccionario, redactadi per eth madeish en fòrça casi coma atau manifèste eth pròpi Madoz. Non sonque coneishement, Madoz elogièc era beresa naturau des sues montanhes e bòsqui, comparant-la elogiosament tamb Suïssa (13). E non se quedèc ena superficia, senon que partint des limitacions e problèmes existents, prepausèc solucions, e les concretèc. Credie qu'eth futur deth parçan se trapaue en torisme (torisme d'ostiu en aqueth moment) e , entà possibilitar-lo e facilitar es movements comerciaus de besonh, prepausaue era mielhora des comunicacions: transformacion deth camin des de Tredòs a Pònt de Rei, qu'anaue ath long de tota era Val enquira termièra tamb França, en carretèra; bastiment d'un tunèl, - cau tier en compde qu'era prepausa se hec ath miei deth sègle XIX- es detalhs que s'atrevis a precisar: en un lòc apròp ath tunèl actuau, a ua nautada un shinhau superiora e ua extension menora (14) etc...

Madoz deishèc era Val pr'amor que guanhèc, en seteme de 1836, es eleccions a Deputat des Còrts Constituientes dera província de Lleida. Eth 24 d'octubre se dauriren es Còrts e presentèc era documentacion exigida enter era que figuraue era acreditacion de sèt ans de residència ena província, pera quau auie estat elegit. Un mes dempús eth 26 de noveme, emprenec eth viatge tà Madrid, exactament un an dempús dera sua entrada en Aran entà expulsar as carlistes, que, curiosament, retornèren ath londeman dera sua marcha.

Darrèr eth debat de que se se compleie o non es requisits exigidi, eth dia 28 s'aprovèc eth sòn nomenament de Deputat per Lleida; artenhet aguest lòc per prumèr còp e qu'en d'autes amiarie. Aguesta reiteracion li deguec facilitar er accès tara Val. Er un de deseme juraue eth sòn cargue.

ES ANS QUARANTA: ETH “DICCIONARIO”

Dues òbres an dat a conéisher a Madoz: “Era Desamortizacion General” en prumèr lòc, e eth “Diccionario”. Son dues òbres plan desparières; era prumèra correspon ara decision d'un Ministre d'Isenda. Aguesta òbra a conseqüencies politiques, économiques, fiscaus e sociaus. Era dusau òbra implique un ahèr editoriau e empresariau.

Es trabalhs prealables ara redaccion deth “Diccionario” comencèren tamb er enviament d'ua prumèra Circular as collaboradors, eth 4 de junh de 1834. Eth sòn punt de partida siguec establir un nomenclatòr de poblacions que siguec er orde des entrades. Madoz compdaue tamb era experiéncia deth “Diccionario geográfico universal” redaccion deth quau, iniciada en 1829. Auie prenut eth relèu er an anterior, e tamb era traduccio e amplia anotacion dera “Estadística de España” de Moreau de Jonnes, que se publicarie en 1835, talament coma indiquè anteriorment.

Madoz auie començat, donques, a botjar-se en encastre editoriau, mès, quina ère era actitud deth nòste país deuant d'ua òbra d'aguesta envergadura coma era qu'eth ideauet?. Mòstra dera magnitud e dificultat d'aguest projècte ei qu'ua entitat com era Academia dera Istòria auie abandonat eth sòn projècte de publicar un “Diccionario Geográfico-Histórico de España”. Compdam tamb un exemple interessant, pr'amor que s'era tematica ei limitada, era publicacion s'amièc un shinhau abantes qu'era de Madoz; ath delà se da era coincidéncia de qu'er autor auie estat Ministre d'Isenda, com ac serie aqueth an dempús dera publicacion dera sua òbra. Me referisqui a José Canga Argüelles, autor deth “Diccionario de

Hacienda con aplicación a España" (15) que figure en "Catálogo de las obras consultadas para la redacción de este Diccionario" ena òbra de Madoz (vol. I, pag .25).

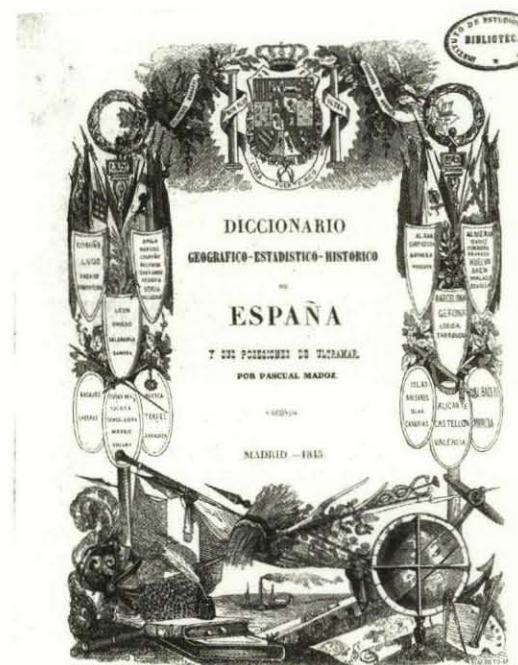
Era òbra de Canga Argüelles a coma tèma principau era Isenda Publica, coma remèrque eth sòn títol, e se complemente tamb matèries relacionades tamb era. En "Prólogo" (vol. I, pag. 11-12) er autor non parle deth plan a seguir, ne mencione as collaboradors; en passar ath tèxte comprovam que manque de sistematica, plan different ara òbra de Madoz. S'a arribat a calificar-la de " *Batiburrillo de información económica, histórica y estadística*" (16). Pera mia part, non me resistisqui ara temptacion de transcriuer aguesta entrada : "*LERIDA (CIUDAD). Situada sobre el río Segre en Cataluña. Tiene 18.000 almas de población, 4 parroquias, 10 conventos, 1 hospital, y una catedral con obispo, 23 canónigos, 6 dignidades, 6 racioneros, 17 capellanas, y 33 beneficios y salmistas. Las rentas del prelado y prebendados se regulan cada año en 806,000 rs.*" (17). Aguesta descripcion non sai pas s'agradarà a un clergue, mès dobt qu'a pògui mès. Dit tot açò sense trèir valor dera grana informacion facilitada sus Isenda, en especiau era abondosa reproduccion de memoriaus e informes sus aguesta matèria. Pera sua part, Madoz auec d'interrompre lèu es trabalhs de confeccion deth sòn Diccionario. Era sua trajectòria politica coma Governador dera Val d'Aran, coma Deputat, etc, li aucupèren eth temps. Enquia 1839 non tornarie a repréner era sua òbra editoriau.

Se maridèc er 11 de deseme de 1838: auie 33 ans e era sua hemna 13; aueren cinc hilhs. En encastre economic defen era industria textila catalana. En encastre politic ei nomenat President dera Comission d'Estadistica eth 22 d'agost de 1843, cargue en que demore enquia que cessèc a arraïcz dera sua detencion en gèr de 1844, acusat de conspiracion. Uns mesi dempús se resolvec aguest problema e, en seteme, decidic méter tèrra peth miei en tot marchar tà Paris.

Quan torne en 1845 ei entà dedicar-se pleament ath prètzhet deth Diccionario.

Es vacances politiques qu'impause era Decada Moderada, iniciada en mai de 1844, tamb Narvaez coma Cap de Govèrn, a un politic progressista son aprofitades cambiant d'activitat. Eth 27 de mai se començaue a imprimir eth Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar (18), que se realizarie en dues etapes, cada ua en ua impremta diferente, mès andues proprietat de Madoz; ua mòstra mès deth caractèr empresariau qu'assumic, ath delà dera autoria intelectua. Aguest caractèr empresariau se tornarà a manifestar ena darrèra decada dera sua vida, ath delà des activitats menors que realizèc participant en empreses que non èren pas dera sua proprietat.

Era impression deth XVI au e darrèr vòlum acabèc er 11 de mai de 1850, cinc ans dempús deth prumèr e lèu setzau des de que s'inicièc eth prumèr travalh en junh de 1834. Madoz aclarís aguesti detalhs ena "Advertencia 2^a" qu'apareish ath finau deth darrèr vòlum. Acabaue atau un travalh que non i a doblet en qualificar d'extraordinari. En "Prólogo" er autor ditz que "*pasan de mil los ilustrados españoles que,..... me favorecen con su correspondencia*" (vol. I pag. 9), quantitat dificila de coordinar mès numero de collaboradors facil d'adméter entà realizar tant monumental empresa.

Cubertadèr deth "Diccionario"

Entà apreciar eth contengut deth Diccionario, un cuert camin condusís ara seleccion d'entrades referentes ara Val d'Aran e publicades jos eth títol Era Val d'Aran (1845). Eth camin complèt recor 16 vòlums de mès de 600 pagines de petita letra cada un d'eri: per exemple eth vòlum I conste de 667 e eth darrèr de 681.

Era publicacion siguec un exit e proporcionè benefisic ath sòn autor. En aunor ara vertat cau reconéisher era collaboration que Madoz auec deth Govèrn, a despiet deth sòn disparièr color politic. Non sonque li concedic subvencions, senon tanben soscripcions d'organismes oficiaus, e era realization de balhaments a fucionaris a compde de salaris non pagadi, practica que s'apliquèc, inclús as classes passives.

ERA DESAMORTIZACION GENERAU, 1855

Era desamortizacion comenèc a realizar-se en Espanha per influéncia dera Revolucion Francesa. I auec ua prumèra manifestacion tamb Godoy en 1798 mès ei tamb es politics progressistes, en siècle XIX, quan aquerís importància; prumèr tamb Mendizabal e, posteriorment tamb Madoz. Dilhèu ei precís esclarir qué entenem per desamortizacion: eth procès en virtut deth quau er Estat s'incaute (per miei de bèra compensacion) de bens immòbles qu'èren proprietat de "*manos muertas*" (entitats que non podien pas véner aquerí bens: glèisa e municipis principaument) e ara seguida, les met ara venda, per miei de publica subredita entà que les aquerisquen proprietaris privadi. Era metafòra "*manos muertas*" resaltaue qu'aguestes entitats s'agarrauen as sues proprietats tamb era fòrça que s'agaren es mans d'un mòrt. Qué se pretenie tamb era desamortizacion? Era finalitat declarada ère un mielhor repartiment dera proprietat dera tèrra qu'eth vigent tamb eth latifundisme, ath madeish temps qu'un aprofitament mès eficaç des sòns coitius. Non ei pas clar que s'artenhesse aguest objectiu e en cambi, subgeres era sua utilizacion com recors fiscau, obtient uns ingrèssi publics tamb es que, enter

d'auti destins, redusir era carga deth Deute public en circulacion.

Era desamortizacion comence reaument tamb eth Ministre d'Isenda Juan Alvarez Mendizabal que promulguèc eth Decret de 19 de hereuèr 1836 peth quau se dispausaue era desamortizacion des bens immòbles, tant finques coma edificis deth clergue regular, ei a díder, des ordes religioses. Cinc ans dempùs, Espartero, per Lei de 2 de seteme de 1841, l'estenerie ath clergue secular (era rèsta de sacerdòts) tanben; tota era Gléisa quedaue donques afectada. Mès non durèc pas guaire aguesta situacion, perqué en arribar en poder eth partit moderat, en 1844, suspenec era aplicacion des normes desamortizadores. De tota faiçon, eth Quadre I met de manIFEST era importància quantitativa de çò que siguec era desamortizacion eclesiastica en aqueri ans. E escuelhuda aguesta estimacion quantitativa (19) pr'amor qu'era sua data d'elaboracion ei posteriora e a podut valorar es anteriores.

Acabada era Decada Moderada comencèc eth Bini Progressista, 1854-1856, tamb eth que Madoz torne ath prumèr planòl dera scèna politica. Siguec Governador civiu de Barcelona en ostiu de 1854, en tot èster nomenat Hilh Adoptiu dera ciutat peth sòn comportament ath long dera epidemia de colèra que patic Barcelona. En deseme siguec nomenat President deth Congrés e, uns dies dempùs eth 21 de gèr de 1855 artenbie eth lòc de Ministre d'Isenda, que desenvolopèc pendent quate mesi, mès deishant eth tralh dera desamortizacion generau. En soma, era decada des ans quaranta correspon ara elaboracion e publicacion deth Diccionario, era decada des cinquanta quede mercada peth punt culminant dera desamortizacion.

Madoz tornaue a daurir eth procès desamortizator, e ac hège des deth prumèr moment, includit abantes: aguesta siguec ua des cinc condicions que metec entà acceptar eth cargue ministeriau que se li aufrie en govèrn d'Espartero. En discors de presentacion deth sòn programa, eth 24 de gèr de 1855, anoncièc: "conste, señores, que la desamortización será inmediata". Atau siguec,

eth Projècte ère presentat enes Còrts eth 5 de hereuèr. Madoz la hec causa sua, arribant a cridar-la "mi desamortización" (session deth 31 de març). Acabat eth debat parlamentari se promulgèc era Lei de1 de mai de 1855, que serie era norma reguladora dera desamortizacion ath long dera dusaua mitat deth siècle XIX. Era sua importància se base en qué Madoz , que tamb es ans auie radicalizat era sua postura, li dèc un caractèr generau, - d'aquiu er adjectiu tamb que se la reconeish- que s'aplicarie a tota sòrta d'entitats eclesiastiques e civiles. Era reproduccion der article prumèr dera Lei non dèishe pas lòc a dobles : - "*Se declaran en estado de venta con arreglo a las prescripciones de la presente Ley, sin perjuicio de las cargas y servidumbres a que legítimamente estén sujetos, todos los predios rústicos y urbanos, censos y foros pertenecientes al estado, al clero, a las Ordenes Militares de Santiago, Alcántara, Calatrava, Montesa y San Juan de Jerusalen; a Cofradías, Obras Pias y Santuarios; al secuestro del ex infante D. Carlos; a los propios y comunes de los pueblos ; a la Beneficencia, a la Instrucción Pública y cualquiera otros pertenecientes a manos muertas, ya estén o no mandados vender por Leyes Anteriores*". En definitiu, auec un màger tet qu'era desamortizacion de Mendizabal e era sua expression en numèros

siguec mès nauta (guardar eth quadre I). En 1855-56 s'amièc era prumèra fase d'aguesta etapa desamortizadora. Entà apreciar era magnitud des problèmes qu'implicaue ua operacion coma aguesta, non sonque cau fixar-se ena quantia economica senon enes dificultats de tot tipe que comportaue. Un exemple: era desamortizacion eclesiastica choque tamb eth vigent Concordat de 1851, segontes eth quau non se podie privar ara glèisa des sòns bens. Eth resultat siguec era ruptura de relacion tamb era Santa Sedença. Ua auta qüestion ère qu'er accent s'auie metut sus era desamortizacion eclesiastica, mès aquerò ère ua sòrta de tactica entà silenciar un shinhau era desamortizacion des bens municipaus, que siguec tant nauta.

En aguest anar e tornar deth siècle XIX, non mos a de surpréner qu'eth 14 d'octobre de 1856 se suspenèsse un aute còp, era desamortizacion; en aguesta escadença, era suspension durèc dus ans. Eth 2 d'octobre de 1858 se restablie pleament era Lei de 1855, atau començaue eth periòde de màger importància quantitativa. Acabat aguest, pendent era Restauracion, que comence en 1875, era desamortizacion ei pòc significatiua.

QUADRE I
Era desamortizacion en siècle XIX (Milions de reiaus)

Periode	Clergat	Beneficència	Bailies	D'auti	Totau
1798-1814		1.505	—	—	1.505
1836-1844	3.447	—	—	—	3.447
1855-1856	324	127	160	116	767
1858-1867	1.253	461	1.998	438	4.150
1868-1900 (a)	888	327	1.415	309	2.939
Totau	8.372		3.573	863	12.808

(a) Era distribucion d'aguest periòde ei ua estimacion. Hònt : Tortella, G. :" El desarrollo de la España Contemporánea"

Er examen deth Quadre facilite un clar resumit: Eth periòde mès actiu siguec 1858-1867; era desamortizacion de Mendizabal se centrèc enes entitats religioses; ath finau deth procès, lèu dus tèrci des bens desamortizats procedien dera Gléisa.

Eth judici entà avalorar ua operacion qu'arribèc a arténher era impressionant chifra de 10 milions d'ectares, superficia equivalenta ath 20% deth territòri nacionau, non ei pas uniforme, degut ara mancança d'informacion estadistica avienta. D'aciu que i age istoriaires dera economia espanhòla que li autregen fòrça importància (Segura (20); Fusi e Palafox (21)) en tot que d'auti non li'n atribuïssen tanta (Artola). Ua apreciacion de conjunt mos permeterie concludir qu'era desamortizacion siguec, principaument, un recors fiscau que proporcionèc ingrèssi ar Estat, que podec aplicar, enter d'auti destins, a redusir eth Deute Public. Siguec tanben un recors politic?. Era qüestión hè referéncia ar objectiu d'afavorir tamb era venda des bens incautadi, a ua classe burgesa que supausarie un supòrt entàs liberaus. Madoz reconeishec explicitament agesta finalitat. En sentit negatiu, i a consens en arreconéisher que non siguec ua mesura eficaça de reforma agrària, en sentit de que non milhorèc era distribucion dera proprietat; ei mès i a qui atribusís ara desamortizacion a un augment deth latifundisme que patie era nòsta agricultura. Ua conclusion finau poderie èster era que, aumens en part, siguec ua oportunitat perduda.

ERA DECADÈNCIA FINAU: 1860-70

Era decada des setanta, qu'auie començat tamb bon pè entàs negòcis de Madoz, siguec era des derròtes politiques (dejà en 1857, sense er apuament des industrials catalans qu'anteriorament auie, perdec es eleccions en Barcelona e Tremp (Lleida), desastres empresariaus e , ara fin, er acabament dera sua vida.

Era constitucion de "La Peninsular", companhia d'assegurances de vida dera que siguec cofondador e prumèr director, se formalizèc eth dia 1 d'octobre de 1860. Gràcies ara minuciosa investigacion de F.J. Paredes sus

Madoz podem conéisher tot eth desenvolopament dera dita companhia (22). "La Peninsular", qu'invertic part des sòns hons en crompar terrens desamortizat arribèc auer un capital superior a 200 milions de reiaus en an 1870.

En 1863 artenhec eth sòn melhor exercici economic; Madoz ère exultant, mantengue era fidança ena inversion en finques urbanes. Mès arribèc era crisi economica de 1865, e era bonança dera "Sociedad" se virèc en ua dolenta situacion financiera tà passar dempús a pitjor. Dus ans mès tard, Madoz, qu'auie amiat tamb exit era empresa deth Diccionario, ipotèque es sues finques particulares (casa de vacances en Zarauz e finques en Toledo) en garantia des deutes de "La Peninsular". Adicionaument, es sòns problèmes se compliquen en tot èster desterrat tanben en Ceuta, serie eth darrèr castig dera sua vida politica. En 1869, en examinar eth Balanç der exercici anterior, era "Sociedad" se plantegèc era conveniència o non dera liquidacion. Madoz preferís contunhar. Politicament, era sua darrèra batalha perduda deuec èster ath deuant der "Arancel librecambista" de Figuerola, eth 12 de junhsèga de 1869.

Ara fin dera decada, deseme de 1870, acabe agesta istòria. Madoz siguec un des membres dera Comission qu'aufriren eth tron d'Espanha ath Duc d'Aosta, dempús Amadeu de Savoia, eth dia 4 en Florència. De tornada tà Espanha, Madoz, malaut, non podec pas contunhar eth viatge tamb era Comission, arturant-se en Genova, a on moric eth dia 11, tamb 65 ans d'edat. Siguec enterrat en Barcelona, ciutat qu'auie sollicitat conservar es rèstes deth sòn hilh adoptiu, eth darrèr dia der an. Encara ne quedaue mès: es sues finques sigueren embargades pr'amor de "La Peninsular". Aguest ei eth trist finau dera vida azardosa d'un òme qu'en temps que demorèc ena Val d'Aran , siguesse mès o mens, aprenec a coneisher-la e sabec apreciar-la.

- (1) Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar. Est. Literario-Tipográfico de P. Madoz y L. Sagasti (vols. I-XI) e Imprenta del Diccionario geográfico -estadístico-histórico de D. Pascual Madoz (vols. XII-XVI), Madrid, 1845-50. Era prumèra cita procedís deth vol. XVI, Adverténcia 2au (I a tres Adverténcies finaus, sense paginacion), e era 2au deth vol. I, Prològ pagina VIII.
- (2) PAREDES ALONSO, Francisco Javier: Pascual Madoz. 1805-1870. Libertad y Progreso en la Monarquía Isabelina. Ediciones Universidad de Navarra S.A., Pamplona, 1991 (2ª edición; la primera es de 1982), pagina 25. Aguesta ei era obra mès completa dera vida e obra de Madoz, basada ena consulta d'ua ampla documentacion en archius, bibliotèques e emerotèques.
- (3) Diario de sesiones de las Cortes constituyentes, 28 noveme 1836, n° 41, pagina 421
- (4) Era val d'Aran (1845). Del "Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España y sus posesiones de Ultramar" de Pasqual Madoz. Edicions Araneses, Vielha, 2001, pag. 50. En aguesta publicacion se recuelhen es 48 entrades deth Diccionario que se referissen ara Val d'Aran. Deuant dera dificultat de reeditar ua obra tan voluminosa, auti parçans (Comunautats autònomes, províncies, etc..) an compilat, tanben, es entrades referentes a cadua .
- (5) Pascual Madoz 1805-1870, ob. cit., pag 146, nota 139
- (6) Narváez, Episodios Nacionales, 32. Edicion d'Aliança Editorial, Madrid, 2007, pag. 105 e 106.
- (7) Narváez, ,ob. cit. ,pag. 125
- (8) Era Val d'Aran (1845)..., ob. cit., pag 56-57
- (9) Enes "Memorias del General D. Francisco ESPOZ Y MINA" (Ediciones Atlas, Madrid, 1962, 2 vols.), vol. II, pag. 332, se lieg : "...el buen espíritu que se manifestaba en el Valle de Aran, dispuso que pasase allí una persona que le merecía confianza, que era el patriota Don Pascual Madoz, a fin de que, armando toda la gente del país, cerrase el paso a los auxilios que por aquella parte recibía la facción....".
- (10) Diario de sesiones de las Cortes Constituyentes, 28 noveme 1836, n° 41, pag. 422.
- (11) Gaceta de Madrid, 3 deseme 1833, dimars, n° 154
- (12) Conselh Generau d'Aran. Libre d'acòrds . 1820-1936
- (13) Era Val d'Aran. (1845),ob.cit.,pag. 53
- (14) Era Val d'Aran. (1845),ob.cit.,pag.64-65 e 109
- (15) Diccionario de hacienda para el uso de los encargados de la suprema dirección de ella Londres, 1826-1827, 5 vols..... era dusau edicion, qu'ei era consultada, siguec realizada en Espanha e pòrte per titol Diccionario de Hacienda con aplicación a España, imprenta de Don . M. Calero e Portocarrero, Madrid 1833 (vol. I) e 1834 (vol. II)
- (16) SIDNEY SMITH, R. : La Riqueza de las naciones y su difusión en España e Hispanoamérica, 1780-1830, ena "Revista de Economia política ", seteme- deseme 1957, pag. 1244
- (17) Diccionario de Hacienda con aplicación a España, ob.cit.; vol.II, pag. 44
- (18) Maugrat, era dedicàoria ara Reina ei datada en 1843, an e miei abantes de començar era publicación
- (19) TORTELLA, G. : El desarrollo de la España contemporánea. Historia económica de los siglos XIX y XX. Alianza Editorial, Madrid, 1994, pág..48.
- (20) F.SIMON SEGURA ei un des istoriaires que li a dedicat estudis monografics: La Desamortización Española en el siglo XIX. Institut d'Estudis fiscaus. Ministèri d'Isenda, Madrid 1973. Ena pag. 273 destaque "La extraordinaria importancia de la desamortización en el s. XIX".
- (21) FUSI, Juan Pablo e PALAFOX, Jordi: España: 1808-1996. El desafío de la modernidad. Espasa, Madrid, 1997. Ena pag. 104 afirmen que siguec "una de las transformaciones más importantes del s. XIX" e linhes mès tà baish, que constituïc" Una de las fuentes de ingresos más importantes de la Hacienda pública durante todo el siglo".
- (22) Paqual Madoz 1805-1870....., ob. cit., pag. 351-373

Es guardabòsqui

Arturo Calbetò, Angelina Cases e Lourdes Santacruz

Non podíem deishar de costat, en tot parlar des cabanes publiques que se trapen enes nòstres montanhes, sense entrevistar as guardabòsqui, aguesti professionaus qu'estimen eth sòn trabalh a despiet des incleméncias deth clima e des perilhs que mès d'un còp an d'afrontar.

Mos auem amassat tamb quauqu'uns des actuauament nomenatats **agents de miei ambient**, que son en actiu o jubiladi. Eri son: Aureli Arjò, Antonio Cuito, Agustí Menis,

José Antonio España e Juan Sanjuan. Era intencion d'aguest article ei dar a conéisher eth sòn trabalh e era sua foncion enes nòstres montanhes. Ath delà toti eri acompañèren ar engenhaire Alvaro Aunòs en 1997 quan realizèren eth recompte de totes es cabanes publiques, era sua ubicacion (*Monte publico*), es sues caracteristiques e usatge, totes sigueren fotografiades. Gràcies ad aguest trabalh a estat possible amiar endauant era exposicion "Es cabanes publiques d'Aran".

"Ua des cabanes deth recompte de 1997". Hònt: Aurelio Arjo. Conselh Generau d'Aran

Resenha istorica

En 1627, se publiquen es "Ordenacions Forestals de Catalunya" enter es que s'establie eth besonh d'ordenar es bòsqui deth Principat de Catalunya e entà hèr aguest trabalh se nomenèren uns "**comissaris vigilants**" entà

contrarotlar era senhalizacion d'arbes que s'auien bracat e tanben promòir era repoblacion forestau.

En 1677, eth rei Carlos II ordene a totes es autoritats deth Regne qu'auien de survejar es masses arborèes e es animaus que i demorèssen.

En 1748, Ferran VI cree es “**guardes de camp e de montanya o zeladors**” tamb era mission de denonciar es talhadors illegaus, es causants d’incendis, es que introduïssen bestiar enes repoblacions joenes, etc.

En 1762, Carles III creèc era **Companhia de Fuselhèrs Guardabòsqui Reiaus**.

En 1833 se creèc era Direcció Generau de Bòsqui, ena quau i auie es **comissaris de zòna**.

En 1863, en regnat d’Isabel II, se promouguec era 1ª Lei des Bòsqui, era surveilhança des quaus ère exercida pera “**Guarderia Rural**”, creada en 1868 e constituïda en companhies de “**guardias rurales**”.

En 1877 se creèc eth Còs Especial der Estat dera Guarderia Forestau- Distrito Forestal-

Pendent era **Mancomunautat de Catalunya** (1914-23) se creèc un servici forestau pròpri.

Tamb era implantacion dera Generalitat de Catalunya, se reinstaurèc eth servici forestau pròpri eth 25 de gèr de 1932.

En 1971 se creèc **ICONA** (Instituto Nacional para la Conservación de la Naturaleza) .

Tamb es traspassi ara Generalitat de Catalunya en matèria de conservacion dera natura (Reial Decret 1950/1980, de 31 de juliol) eth collectiu **d’agents forestaus** (que provenguen d’ICONA e deth Còs de Guarderia Forestau-Distrito Forestal- der Estat), s’intègre laguens dera “Direcció General del Medi Rural del Departament d’Agricultura, Ramaderia i Pesca”, d’acòrd tamb er Estatut d’Autonomia de Catalunya.

En 1986 se creèc eth **Còs d’agents ruraus** de Catalunya.

En 1997-98 se produsís eth traspàs des agents ruraus deth parçan aranés ath Consell Generau d’Aran tamb eth nòm d’**agents forestaus**.

Mos condèn que.....

Aurelio Arjò entrèc en Districte Forestau der Estat per miei d’ua oposicion.

Antonio Cuito e José Antonio España estudièren ena Escòla de Capacitacion Agrària de Jaca (Òsca) e entrèren en Distrito Forestal per miei d’oposicion.

Agustí Menis e Joan Sanjuan comencèren trabalhant en ICONA.

“En tot hèr eth recompte des cabanes” Hònt: Aurelio Arjo. Consell Generau d’Aran

Remerquen que "El Distrito Forestal del Estado" s'aucupaue des aprofitaments forestaus e de daurir pistes entara explotacion des bòsqui e ICONA dera repoblacion forestau, construccion de pistes e regulacion de rius e barrancs.

En tot celebrar eth centenari dera Guarderia Rurau dera Val d'Aran se placèc ua inscripcion commemoratiua en ua pèira hicada ena zona der Espitau Sant Nicolau des Portelhs, ena Boca Sud deth Tunèl de Vielha.

En tot comentar eth sòn mestìèr puntualizen que depen dera sason der an. En generau an competéncias de contrarotlar es aprofitaments des peishius, des bòsqui, dera caça , dera pesca. Dispausen d'un plan de trabalh entà tot er an.

Eth seguiment der os, amassa tamb dus operaris d'ua empresa estatau (ESCO), ei un ahèr annuau atau coma eth seguiment dera gariòla, au introdusida en 2011 enes nòsti bòsqui entara sua reproduccio e adaptacion. En 2011 s'introdusiren 5 parelhes e ua chifra parièra en 2012.

Iuèrn

En aguesta sason ei quan en Aran i a mès risc de huecs forestaus per aquerò era survehança ei mès intensiva.

Degut ar increment deth trafic de mòtos de

nhèu cau hèr eth seguiment dera circulacion motorizada.

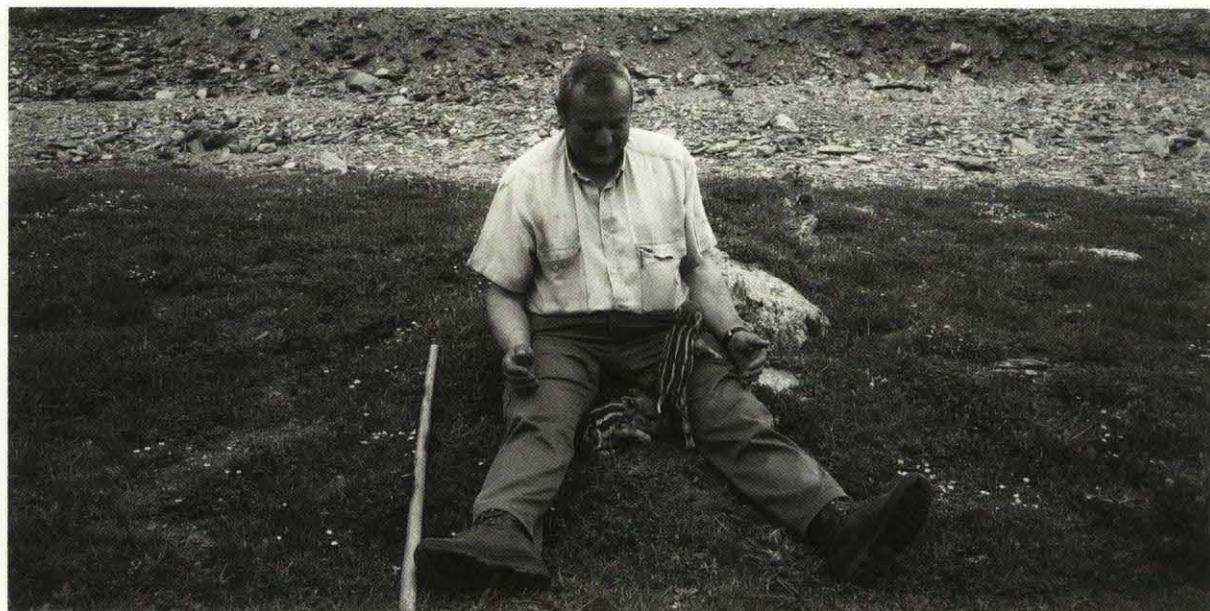
Tanben hèn eth seguiment deth caparròi e eth contraròtle dera caça, atau com era survehança dera campanha des arbes de Nadau.

Balhen informacion sus er estat des pistes e camins.

Primauera

Tamb era arribada deth bon temps inicien eth contraròtle dera pesca e des huecs autorizadi en finques particulars, aguestes autorizacions se balhen des deth 1 de març enquiat 31 de mai, pr'amor qu'ei era època de mens risc d'incendi. Aguesti permisi son balhadi pes agents de miei ambient. Era rèsta der an se demanen egalment as agents mès ei de besonh era signatura deth conselhèr d'Agricultura, Ramaderia e Miei Naturau. Per contra es permisi sollicitadi entà cremar enes "*Montes Públicos*" son autrejadi per engenhaire deth Conselh Generau d'Aran.

Se hè eth recompte dera fauna : isards, cabiròus, cèrvis, paums, perditz chèrra e carrasca. Eth recompte deth paum s'amie en tres ans consecutius, cada an tòque tostemp en ua madeisha zòna- cantadèr- e ath delà ua auta zòna que se repetís cada an. Aguesti animaus tostemp s'arremassen anes madeishi lòcs entà cantar ena sason de cèl, d'aciu eth nòm de cantadèr.

Hònt: Aurelio Arjo. Conselh Generau d'Aran

Estiu

Contunhe eth contraròtle dera pesca enquia agost, sustot deth furtivisme.

Se repòhlen es rius tamb trueites dera FARO-piscifactoria plaçada en Era Bordeta e qu'ei proprietat dera Societat Caça e Pesca Val d'Aran. En cas de superpoblacion, òbres o d'autes circumstàncies s'utilize eth metòde dera pesca electrica - que sonque dromís es peishi - entà poder-les trasladar tà d'auti arrius. Tanben amien estudis dera densitat des peishi enes arrius. S'incrementa era surveilhança des huecs. Contraròtle dera acampada liura e dera circulacion motorizada.

En junhsèga s'amie er acompanhament de caçaires ena Reserva Nacionau de Caça e Pesca de Naut Aran, parçan a on non se pòt pas caçar se non ei tamb er acompanhament d'un agent rurau. Es permisi son autrejadi per Ajuntament de Naut Aran en subasta publica. En 2011 se balhèren 100 permisi de caça, tamb un prètz a compdar de 3.000 €, quantitat que s'ingrèssa enes arques der Ajuntament. Remerquen qu'aguesti permisi sonque pòden aquerir-les es vesins de Naut Aran. Es caçaires de dehòra dera termièra municipau sonque i poder assistir de convidadi.

Toti es agents manifesten qu'era Val d'Aran ei un país privilegiat tás amants dera caça e pesca degut ara sua abondància.

En aguesta sason tanben s'aucupen dera surveilhança des cabanes publiques, des comades, des pistes forestaus e dera catalogacion des arbes monumentaus com ei eth pin de Mont e er auet de Canejan.

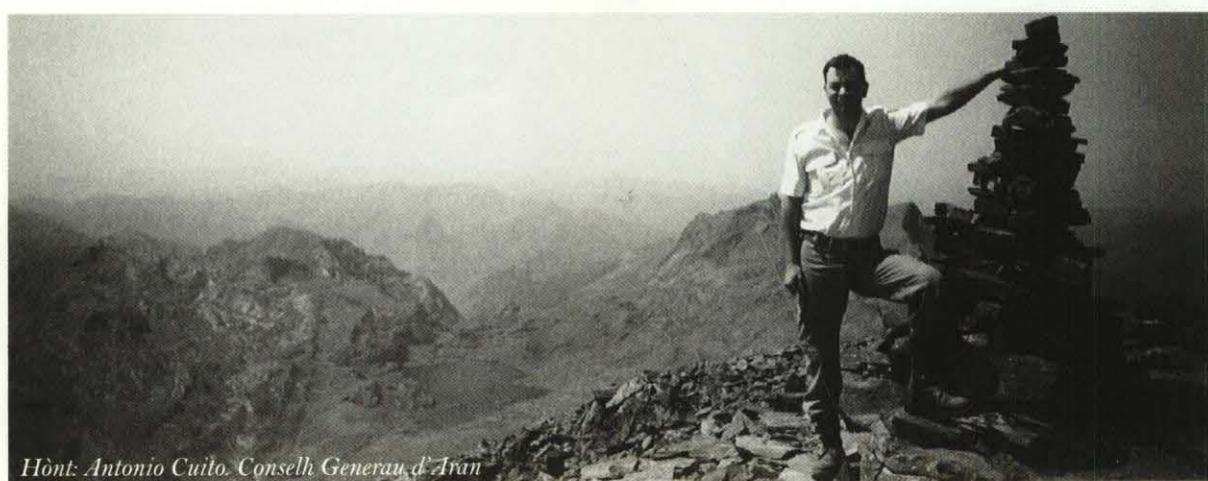
Tanben cau , en estiu, iniciar es passi entà mercar es lenhars des pòbles que l'an sollicitat

en sòn moment ath Conselh Generau d'Aran, amassa tamb d'auti ahèrs restacadi tamb es montanhes e es bòsqui com pòt èster era concession de peisheus. Eth dret secular ath lenhar, dejà registrat ena Querimònia (document de 1313 signat entre es proòms d'Aran e eth rei dera Corona d'Aragon en quau se recuelhien es drets e deuers des dues parts) ei fòrça enraïtzat entre es vesins de cada pòble. Actuaument enes pòble d'Arròs e Vila, Bossòst, Es Bòrdes, Canejan, Arres e Vilamòs ei un costum que cada an se seguís practicant . Es agents ruraus son es qu'acompanhen as representants der ajuntament a mercar tamb numèros es arbes que se pòden bracar. Mès tard se sortegen es numèros entre es vesins qu'an sollicitat lenhar. Es ajuntaments que non demanen hèr lenhars, es vesins pòden demanar ar Ajuntament eth permís entà hèr lenha des arbes queigudi. Cada Ajuntament a costum de demanar un maxim de 100 estèreos (1 esterèo equivau a uns 0,7 mètres cubics). Mos comenten era importància e era presència dera lenha ena vida des pòbles de montanha e resumissen era sua relacion tamb er òme: talhar-la, esternar-la, apilarar-la, meter-la en huec.....e trèir era cendra.

Tardor

Contunhen tamb era surveilhança dera caça, er acompanhament, era luta contra eth furtivisme e eth contraròtle de huecs.

Eth dia 4 d'octobre, es guardabòsqui hestegen ath sòn patron, San Francisco de Asís, en tot celebrar ua missa en autar plaçat ath pè deth monumet dedicat ath sant e qu'ei plaçat en Plan Batalher des des ans 60 deth sègle passat.

Hont: Antonio Cuilo. Conselh Generau d'Aran

Entà acabar

Les demanam pera salud des nòsti bòsqui. Mos diden qu'ei relatiua pr'amor que depen deth parçan e qu'ei en fucion de çò que se'n vò aprofitar. I a teories entà toti es gusti: n'i a que son partidaris dera limpiesa e de "còrtes selectives"; d'auti opinen çò de contrari.

Abantes tamb es **vediaus**- trabalhs gratuïts que toti es vesins hègen entà apraiar es bens publics- s'apraiauen es cabanes publiques. Referent ath rendiment economic que cada Ajuntament trè der aprofitament des peishius e des bòsqui, opinen qu'aurie de repercutir en apraiament des cabanes e pistes.

E acaben en tot voler hè arribar ua reflexion:

Çò qu'eth bòsc mos da, que l'ac cau tornar.

1985.- Hèsta de San Francisco de Asís , patron des guardabòsqui e que se celebre en Plan Batalhèr.

Er agent forestau, Agustí Menis Arjò, tamb er uniforme que les dèren en passar ara Generalitat de Catalunya en 1980.

Liurament dera Creu de Sant Jordi a Mn. Jusèp Amiell

Es membres dera Fondacion èm plan erosi deth liurament dera Creu de Sant Jordi per part dera Generalitat de Catalunya a un des sòns membres fondadors, defensor e gran coneishedor der auviatge aranés, ath que

felicitam fòrça coraument. Aprofitam era escadença tà arregraïr ath Govèrn dera Generalitat de Catalunya auer auut en compde era demana deth pòble aranés e ara nòsta pròpria.

FONDACION PRIVADA
MUSÈU ETNOLOGIC
DERA VAL D'ARAN

Generalitat de Catalunya
Hble. Sr. Ferran Mascarell i Canalda
Conseller de Cultura i Mitjans de Comunicació
Rambla de Santa Mònica, 8 (Palau Marc)
08002 - BARCELONA

Aunorable Sr.,

Angelina Cases Andreu, amb DNI num. 40811748L, com Presidenta dera Fondacion Privada deth Musèu Etnologic dera Val d'Aran constituida en 1973 e era Junta de Patrons seassignants, mes dirigim a vostè tà prepausar era concessió dera "Creu de Sant Jordi" a Mn. Jusèp Amiell Solé, neishut eth 18 d'abriu de 1930, en pòble de Garòs, Val d'Aran, peth sòn ahèr contunhat, eth long de mès de 40 ans en defensa e promoción dera lengua e cultura dera Val d'Aran, dera que n'ei ua mòstra:

- Siguec membre cofondador dera Fondacion e der an 1973 estant a aportat tostemp es sòns grani coneishements sus era Val, autant ena convocatòria de Concorsi Literaris coma enes edicions de llibres en aranés.
- Siguec era anima dera creacion dera revista Terra Aranesa, en an 1977, e ena que contunhe actualament en tot publicar articles.
- Eth collectiu Lengua Viva, seccion dera Fondacion, li concedic en an 2004 eth prèmi de defensa e promoción dera aranés.
- Defensor e gran coneishedor deth patrimòni artístic e religiós aranés, en tot formar part dera Comission d'Auvialte deth Consell Generau d'Aran, impulsant tostemp era mantenencia e conservacion des glèises d'Aran.
- Gràcies ada eth era comunità cristiana aranesa pòt assistir às celebracions liturgiques ena pròpria lengua aranesa, occitan dera Val d'Aran, auent tradusit: *Missau d'autar, Leccionari e Nau Testament*.

FONDACION PRIVADA
MUSÉU ETNOLOGIC

DERA VAL D'ARAN, com Presidenta dera Fondacion Privada deth Muséu
Etnologic dera Val d'Aren, e es membreas dera Junta de Patrona, deltanem
qu'age a ben concedir a Mn. Josep Amiell Solà, "la Creu de Sant Jordi"

Angelina Casas Andriu
Presidenta de la Fondacion

FONDACION
MUSÉU ETNOLOGIC
DERA VAL D'ARAN
SANT JORDI
1973

Junta de Patrona

- Rosa María Salguero Pulido

- Arturo Calbetó Calbetó

- Carlos Fernández Aguilera

- Javier Bordes Claverol

- Lluís Escala Llora

- José Moga España

- Lourdes Santacruz Alie

- Claudi Avantí Boya

- Elsa Ros Barbosa

Sra. Angelina Casas Andreu
Presidenta
Fondacion Privada Musèu
Etnològic dera Val d'Aran
C/ Major, 26
25530 Vielha

Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura.

12.11.016883

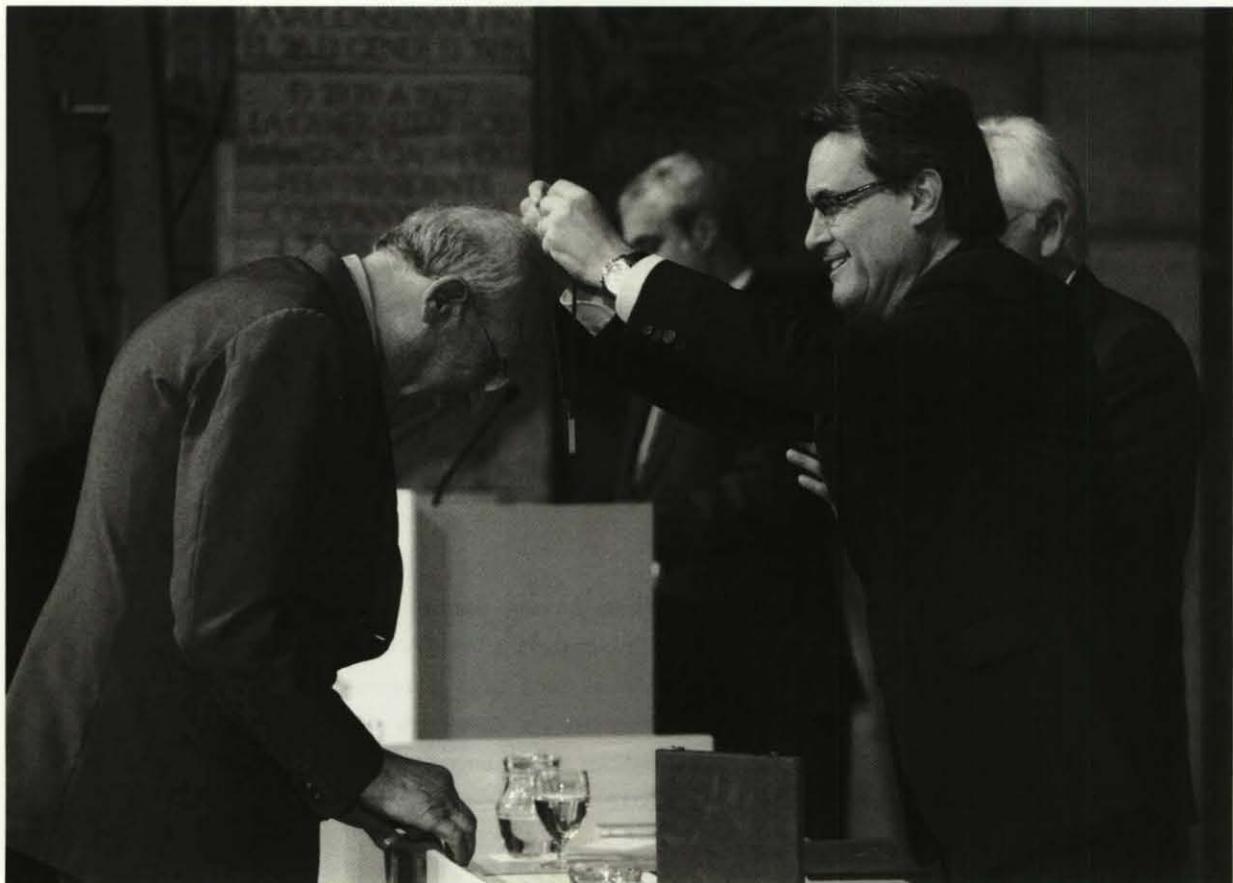
Data	Núm.	Hora
Registre de sortida 03905		

Benvolguda senyora,

Hem rebut l'escriu en el qual proposeu, en nom vostre i de la Junta de Patrons de la Fondacion Privada Musèu Etnològic dera Val d'Aran, la concessió de la Creu de Sant Jordi a Mn. Jusèp Amiell Solé. Com ja sabreu, aquesta decisió correspon al Govern de la Generalitat de Catalunya i per això em plau comunicar-vos que aquesta petició serà tinguda en compte en les deliberacions pertinents de l'any 2012.

Ben cordialment,

Barcelona, 30 de novembre de 2011

Felicitats Mossen!